

Hjemløshed

- Individuelt ansvar eller sociale patologier

AALBORG UNIVERSITET

Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde, Speciale

November 2016

Forfattere:

Matilde Stenhøj Schmidt, studienummer 20121043

Martin Gottlieb, studienummer 20127117

Vejleder:

Søren Juul

Antal anslag ekskl. forside og indholdsfortegnelse:

239.753

Indholdsfortegnelse

Abstract	1
Kapitel 1: Introduktion og Problemfelt	3
Emnets relevans for socialt arbejde.....	3
Problemfelt.....	6
Problemformulering.....	9
Afgrænsning.....	10
Specialets opbygning	10
Begrebsafklaring	11
Hjemløse som begreb	12
Redegørelse for den sociale indsats – lovgivning og praksis.....	13
Hvem er vi.....	15
Kapitel 2: Kvalitativ metode	16
Før dataindsamling	17
Hvem har den viden vi har brug for?	19
At finde informanter.....	20
Overvejelser om at lave et interview.....	22
Under - Hvordan gik interviewfasen	23
Efter.....	24
Transskription.....	24
Databearbejdning.....	25
Etiske overvejelser.....	26

Præsentation af informanter.....	26
Jes:	26
Bo:	27
Lone:	27
Sus:	28
Kapitel 3: Teoretisk udgangspunkt, teorier om det moderne samfund.....	28
Axel Honneth: Anerkendelse og selvrealisering	29
Charles Taylor: Modernitetens ubehag.....	37
Bauman: Det Flydende moderne.....	40
Richard Sennett: Flexibilitet og omstillingsparathed	43
Hartmut Rosa: Social Acceleration og fremmedgørelse	47
Kapitel 4: Analyse	57
Opvækst	57
Skole og uddannelse	60
Arbejdsliv.....	75
Hjemløshed.....	85
Kapitel 5: Diskussion og metodekritik	94
Metodekritik.....	95
Kapitel 6: Konklusion	96
Litteraturliste:	99

Abstract

The foundation of this thesis has been a sense of curiosity about how homeless people experience the pressures and stresses of modern society, and if it is possible to find signs of these demands in their own stories about growing up, their family etc., that has made it hard for them to be a part of society.

With a basis in four qualitative interviews, we've used a Critical Theoretical analysis to reveal the visible and invisible stresses and pressures of society that lead to suffering and unease. Working from a basis in Critical Theory we account for how the theorists Honneth, Taylor, Bauman, Sennett and Rosa deal with the idea of modern society and the social pathologies – the social suffering – it causes.

We've categorized a series of themes running throughout our interviews and shown how we could detect traces of the pressure and stress of modern society on the individual in each one.

The first theme (Upbringing) was needed to show how stresses during childhood can lead to an added sensitivity to the stresses of modern society. In our second theme (Education) we found several signs of Honneth's "suffering of indetermination", as well as Rosa's explanation of the individual's inability to navigate in the modern society successfully due to having too many choices and not enough time to consider them fully. Family is where we've found evidence of society's pressure, manifested by a family's wish to see its children succeed. This can lead to alienation says Rosa, because the pressure to conform to your family's wish can further compound the problem of having too many possibilities and not enough time to consider them. We've also argued that the notion of "family" is a much less solid term than it was a hundred years ago and that you must be a contributing member of your family to be accepted, otherwise you risk exclusion. The same is true with friendships, and Bauman talks of the increasing selfishness in society making us unable to relate to each other, having to go to a shrink to talk about our problems. As for Work, we found that in a society focused on social standing and being "good at life" a key part was successful integration in the work-force. We found evidence that the pressure to perform had the effect of causing people to suffer under indetermination, and Taylor's theory of the structures of modern institutions limiting our choices, as well as Sennett's theory of the "fear of being made redundant". We've also analyzed the theme of Substance Abuse, as we perceive it to be a reaction, a way to cope, with the pressure and strain of modern society. We found evidence that our informants have

been using drugs as a means of escape from the harshness of their reality, and that they can be said to self-medicate. Our last theme is Homelessness

We've set out to look for social pathologies – those things that are wrong with society and should be rooted out. We have a belief that the culture that has been created, where an individual is to blame for social problems, or excusing social problems with a tough childhood, is a slippery slope for social work and social politics. We demand more and more of recipients of social welfare without thinking whether these demands are the actual cause of social problems. We foresee a battle for the right to determine the cause social problems, and we're firmly convicted that the pressures of modern society as a cause of social problems.

Kapitel 1: Introduktion og Problemfelt

Emnets relevans for socialt arbejde

I modernitetens kølvand er det internationale samfund blevet mindre, og den sande magtelite er de, som kan bevæge sig uhindret fra metropol til metropol, og som er i stand til at svømme med strømmen og følge tidens tendenser og strømninger. Verden er blevet et sted hvor man meget hurtigt kan komme fra A til B, hvor det giver prestige ikke at være det samme sted for længe, samt at få nået så meget så muligt på kortest mulig tid (Bauman 2006). Den vestlige verden flyder med hjælp fra Fjernøsten over i plasticdimser og vi har udviklet en smid-væk kultur, hvor intet er lavet til at holde mere end nogle år, og hvor teknologiens udvikling i øvrigt går så stærkt, at din nye computer fra Elgiganten er blevet forældet, allerede inden du er nået ud af butikken. Elgiganten er i øvrigt endnu et billede på det samfund vi lever i, butikker bliver mega-stores, de små specialforretninger uddør, vi kan købe alt på nettet på under den halve tid, og vi behøver heller ikke at bevæge os ret meget for at vi skal købe ind.

Samtidig er der gået mode i selvrealiserings-motion, pludselig skal vi alle kunne løbe minimum et halvmaraton for at signalere til omverdenen at vi har styr på sundheden og går op i at holde os selv ved lige. I øvrigt samtidig med at man husker at slå op på Facebook hvor langt man løber, og helst med et GPS-fotografi af ruten, så ens ligesindede kan se hvor vanvittigt god man er til at få vedligeholdt sig selv. Nogle kalder det det senmoderne samfund, andre det flydende moderne. En ting er dog sikkert, vi lever i et moderne teknologisk samfund, hvor udvikling og selvudvikling er blevet en fast bestanddel af den lange række af krav der stilles til borgerne i velfærdsstaten Danmark og i resten af den vestlige verden.

Vi ser en tendens til, at det er ikke længere samfundets skyld hvis du er arbejdsløs eller har andre sociale problemer, det er din egen. For nogle årtier siden var det konjunkturbestemt om der var arbejdsløshed, og det var samfundets pligt at sørge for at der var arbejde til alle. Det er vores påstand, med inspiration i de læste teorier om det moderne samfund, at vi er gået fra et solidarisk velfærdssamfund til et nyliberalistisk fordelingssamfund, hvor man skal gøre sig fortjent til at modtage hjælp, og hvor selv gamle socialdemokratiske dyder som lighed og solidaritet ikke længere er noget, man hverken taler om eller kræver af sine medmennesker. Vi passer hver vores, og i vores desperate kampe for at have de rigtige møbler og de dygtigste børn, så overser eller jokker vi måske endda på vores medmennesker, hvis de ikke bevæger sig helt så hurtigt som vi gør.

I 1990'erne var det politikerne der skulle sørge for at der var jobs til alle, Nyrup-regeringen, der med hjemmeservice- og orlovsordninger, forsøgte at skabe et rummeligere arbejdsmarked, og det var ikke den arbejdsløses skyld hvis han eller hun stod udenfor arbejdsmarkedet. Skyld er i den forbindelse måske så meget sagt, men lad os for at bløde lidt op på begrebet kalde det ansvar; det er altså dit ansvar i dag om du har et arbejde, en god ægtefælle, et meningsfuldt job som giver dig mulighed for at realisere dig selv, den rigtige bil samt en bolig, der afspejler hvem du er. Alt sammen for, at du dagligt kan tage billeder af din perfekte familie, der kan uploades til Facebook og lignende sociale medier fra din iPhone (Rosa 2013:35). Men hvad med de, der enten ikke har en smartphone, eller ikke vil have en? De der ikke er på Facebook, og de som snubler i ræset, i forsøget på at løbe stærkt nok? De der er hængt af, og ikke kan holde sig oven vande i den rivende strøm af udvikling?

Hvad kræver det af et moderne menneske at holde sig oven vande i det flydende moderne samfund, eller at følge med i samfundets acceleration, når kravene er, at du skal have en god uddannelse, en familie du kan brødføde og samtidig hele tiden være online og opdateret? Ud af de teoretikere vi kommer til at beskæftige os med i dette projekt, vil én forklare; vi har så mange valgmuligheder, at det kan være svært at vælge, samtidig med, at vi skal have så meget personlig frihed, at vi ingen rettesnore har, når vi skal træffe alle vores mange og indimellem skæbnesvangre valg (Taylor 2002). En anden vil sige, at vores kompetencer, i forhold til arbejdsmarkedet er udsat for et konstant pres, fordi det vi ved og kan i dag, er forældet og ubrugeligt i morgen (Sennett 2007). Der er også en som forklarer samfundet som et stort hamsterhjul vi alle skal løbe med rundt i, for holder vi os ikke i gang, så falder vi ud (Rosa 2013). Én vil sige det også handler om at alt hvad der er nyt er smart, og at alt hvad der er let og uden bindinger er attraktivt, for hvis vi ikke binder os til folk og steder, så er vi mere mobile, og dermed langt bedre til at flyde med udviklingen (Bauman 2006). Vi skal finde meningen med livet indeni os selv, og da Sven Brinkman har læst de samme teoretikere som os, for at skrive sin faglitterære bestseller ”Stå Fast”, hvorfor så ikke bruge hans ord, da det ikke kan siges bedre:

”...hvis livets mening på den ene side skal findes indeni, som vi konstant får at vide, og hvis der på den anden side er tomt derinde, ja, så er det hele jo meningsløst. Risikoen ved at mærke så meget efter er, at man bliver skuffet, når man ikke kan finde noget derinde.” (Brinkmann 2014:27)

Men når alt dette er sagt, kan vi så finde forklaringer på menneskers deroute fra ”det gode liv” som flydende omstillingsparate borgere, i den måde vores samfund er tilrettelagt? Eller måske rettere den måde vores samfund kører af sted, uden nogen sætter spørgsmålstegn ved det?

Undersøgelsen her, kommer til at handle om en af de grupper af mennesker, som er faldet ud af hamsterhjulet, hvor resten af os fiser rundt for at følge med, for står vi stille ryger vi af ræset og ud på samfundets kant. Vi vil undersøge om vi kan finde spor af det senmoderne samfunds acceleration hos de hjemløse i Danmark. Når vi taler om spor, så er det de tegn på udvikling og løben rundt i hamsterhjulet, der muligvis kan genfindes ved at tale med de hjemløse om deres livsverden og deres oplevelser i det danske velfærdssamfund. Kan vi genfinde spor af pres i deres erfaringer med uddannelsessystemet, arbejdsmarkedet eller det sociale system? Føler de hjemløse sig anerkendte, eller har de simpelthen opgivet at følge med strømmen, og måske fundet deres egen øde ø med nogle andre der deler deres erfaringer eller ide om ”det gode liv”? Finder vi årsagerne i deres mangel på uddannelse eller sociale kompetencer? Er de psykisk sårbare, og kan de bare ikke holde tempoet oppe længe nok til ikke at falde ud af hjulet?

Vi har tidligere beskæftiget os indgående med den store 500 millioner kroners ”Hjemløsestrategi” som blev udrullet i Danmark fra 2009 og frem. Hjemløsestrategien gik ud på at evidensbasere det sociale arbejde, for at minimere antallet af hjemløse i en række forsøgskommuner. Vores tidligere arbejde viste dog, at man for det første fik flere hjemløse i perioden, og til vores store undren, at man stort set har undladt at spørge de hjemløse, hvordan de mente man kunne hjælpe dem bedst muligt. Vi mener det er en nærmest umulig opgave at lave evidensbaseret socialt arbejde, da der altid vil være et væld af kausale forklaringer, eller generative mekanismer, og at enhver hjemløs har sin egen ”forklaring” på hvordan han eller hun er blevet hjemløs. Der er i socialpolitikken kommet en tendens til at pålægge borgeren mere ansvar i forhold til at hjælpe sig selv (Gottlieb & Schmidt 2015). Der forekommer efterhånden, at være flere pligter end rettigheder i forhold til at modtage offentlig hjælp, og samtidig lægger man ansvaret for det sociale problem hos borgeren, hvilket vi vil redegøre for senere i dette kapitel. Det virker efterhånden som om, det er dit ansvar at du er hjemløs, eller din skyld. Vi tror vi kan finde nogle af hjemløshedens generative mekanismer i det moderne velfærdssamfund Danmark, og navnligt de krav det dermed stiller til menneskene, som skal leve ”gode liv” i det.

Vi vil med udgangspunkt i den håndfuld teoretikere vi allerede har nævnt ovenfor – og i øvrigt vil præsentere mere omhyggeligt senere i specialet – ved hjælp af en kritisk teoretisk tilgang forsøge at

lave et empirisk studie af hjemløses erfaringer med det omgivende samfund. Den kritiske teoris nyeste stjerneskrud, Hartmut Rosa opfordrer til, i indledningen på sit essay "Fremmedgørelse og acceleration";

"... at socialvidenskaberne er nødt til at stille de spørgsmål, der vækker 'genklang' i folks liv, der opdanner de studerende og dermed giver anstød til empirisk forskning."
(Rosa 2013:11)

Og vi er opdannede, men også nysgerrige og håber, at vi med dette speciale kan sætte spørgsmålstejn ved den måde, vores samfund er indrettet i forhold til en gruppe af mennesker som umiddelbart ikke ser ud til at leve "det gode liv", med villa, vovhund og Volvo. Vi håber at kunne give et nuanceret indblik, som kan forny debatten om, hvordan vi ligeligt distribuerer rettigheder og anerkendelse til samtlige borgere, for at give dem mulighed for menneskelig opblomstring.

Problemfelt

At være hjemløs, er noget de færreste mennesker i Danmark har prøvet, men alligevel kan de fleste sætte sig ind i hvor forfærdeligt det må være ikke at have tag over hovedet. Alligevel er man ikke hjemløs men blot husvild, hvis boligmangel er den eneste udfordring man står overfor, fx efter en brand. Hvis man er hjemløs er det ikke kun en egnet bolig man mangler, man har også forskellige psykosociale problemstillinger i tilgift, der kan gøre det svært at få en hverdag til at hænge sammen. Dette medfører ofte, at de hjemløse står udenfor de fleste fællesskaber såsom arbejds-, sports- og kulturfællesskaber. De fællesskaber de hjemløse har, er ofte med andre hjemløse eller udsatte, hvilket medfører at de bliver en del af et meget anderledes parallelsamfund, som kun de færreste kender rigtigt til.

Vi undrede os i vores efterevaluering af Hjemløsestrategien over, hvordan man kunne bruge 500 millioner kroner på at afhjælpe hjemløshed, og så ikke have besværet sig med, at spørge flere af de hjemløse, hvordan de, efter deres egne erfaringer med at være hjemløs, bedst muligt kunne hjælpes. I forlængelse af den efterevaluering vi lavede af Hjemløsestrategien, begyndte vi at undre os over, hvorfor ingen havde set på de samfundsstrukturer, som måske kunne være årsagen til at mennesker ender på gaden, uden bolig og med massive sociale problemer. Meget af metoden i Hjemløsestrategien, Housing First, er kopieret fra USA, og da mener vi at vi i Danmark i modsætning til USA har et rimeligt socialt sikkerhedsnet, så kan det undre at man tager en sådan

model og forholdsvist ukritisk kopierer den til danske forhold. Vi forudsætter at vi i Danmark har gode muligheder for at afhjælpe sociale problemer, og i øvrigt også, i sammenligning med USA, har et meget lille antal af hjemløse. Om vores kritik er berettiget eller ej, så står et faktum fast: at antallet af hjemløse i Danmark, i den periode Hjemløsestrategien løb af stablen, steg, hvilket, for os, var et tydeligt tegn på at der måtte være nogle andre mekanismer på spil. Der blev i perioden skabt flere herbergspladser og skæve boliger, der var en øget socialfaglig indsats med kontaktpersoner, mentorer og anden personlig støtte. Men trods de enorme mængder penge og kræfter, så kunne det ikke formå at ændre på det faktum at der i perioden 2007-2013 var kommet 567 flere hjemløse i Danmark ifølge optællinger fra SFI, og tallet var i 2013 5820 (SFI 2007:7 og SFI 2013:9).

Som kort opridset i indledningen, så mener vi der er sket et skred i synet på hvordan vi opfatter socialt udsatte. Vi mener også at selve diskursen, altså måden hvorpå vi i samfundet omtaler mennesker med sociale problemer på, er gået fra et kollektivt til et individuelt ansvar, forstået på den måde, at det nu bliver gjort til den enkeltes ansvar at kunne skabe mulighederne for at forsørge sig selv eller løse sine problemer. Bedst mener vi at kunne illustrere hvordan den individualiserede opfattelse af sociale problemer i dag italesættes, med følgende citat af den daværende beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen. Beskæftigelsesministeren taler om hvordan den gode socialrådgiver og den gode sociale indsats efter hans, og må man formode, den daværende regerings mening burde tilrettelægges, på en årlig konference i Dansk Socialrådgiverforening:

”Oplevelsen af at bidrage aktivt og oplevelsen af, at man betyder noget for andre, er ofte lige præcis det, der skal til for at narkomanen eller den hjemløse tager skeen i den anden hånd. Og ser en mening med at begynde at gøre noget ved sit liv. Ligegyldigt hvor store anstrengelser vi gør os, kan vi hverken give eller diktere folk lykke og et godt liv. Vi kan derimod skabe nogle rammer, så den enkelte selv finder det gode liv og sin egen lykke. I stedet for at pakke folk ind i vat, skal vi give dem ansvar og kræve at de tager det. Andre menneskers og samfundets forventninger kan være med til at løfte - også de svageste. Og få dem til at yde mere, end både de og vi tror, vi kan.” (Claus Hjort Frederiksen på Socialrådgiverdage, 2003)

Det er vores tese, at andre menneskers og samfundets forventninger *ikke* nødvendigvis er med til at løfte mennesker, men derimod udsætte dem for et pres. Vi mener at meget af det som italesættes som individuelle problemer, i virkeligheden er et resultat af sociale samfundsmæssige fejludviklinger, der presser, i forvejen dårligt stillede, mennesker ud over kanten. Vi anser helt

grundlæggende sociale problemer for anerkendelses patologier. og vil derfor kigge kritisk på samfundets anerkendelsesbetingelser og vi vil på den måde forsøge at påpege fejludviklinger i samfundet, særligt med fokus på hjemløse og deres oplevelser med at forsøge at leve ”det gode liv”.

„Hvis man vil kunne vurdere, hvordan forholdene i samfundet medvirker til at skabe psykisk sårbarhed, må man dels vide, hvilke behov og muligheder, der findes i mennesket, dels må man kunne identificere de forhold i samfundet, der undertrykker behovene og forhindrer mennesket i at udvikle sig” (Juul i Juul 2010:13)

I sommeren 2014 interviewede vi chef i Københavns Kommunes Center for Udsatte Voksne og Familier Lis Bjarnesen, i forbindelse med et andet projekt. Vi var i gang med at undersøge Hjemløsestrategien, og ville høre hendes mening om den og måden den er blevet implementeret i Københavns kommune på. Samtalen drejede sig ind på hjemløse og deres forhold og muligheder, og Lis Bjarnesen siger følgende:

”[hjemløse] faktisk er helt almindelige rigtige mennesker der er røget TOTALT UDE AT BLÆSE, og det skal de holde op med” (Lis Bjarnesen, Centerchef i Københavns Kommune 2015)

Til at begynde med tænkte vi ikke videre over den udtalelse, men det var dog som om, sætningen blev ved med at vende tilbage til os, og vi kunne ikke rigtig slippe den. Vi endte med at sætte os ned og diskutere, hvad præcist ved den sætning der havde slået os som underlig, og kom frem til at det ikke så meget var det Lis Bjarnesen mente med hendes udtalelse, men mere de briller hun bruger til at se hjemløse med. Vi så det som et udtryk for, at hun ser de hjemløses situation som komplet kaotisk, og undrede os samtidig over, om man bare kan holde op med det. Det ligger godt i tråd med Hjort Frederiksens udtalelse mere end et årti tidligere, og ser nu ud til også at være sunket ned i den offentlige forvaltning på ledelsesplan. Lis Bjarnesen er i øvrigt gammel sygeplejerske, og hendes ”her er noget som er sygt, det skal vi kurere” går igen igennem hele interviewet, som om, at det at være hjemløs, det kan man tage en pille imod, eller give alle den samme indsats, og så holder de op med at være hjemløse. Vi kom frem til at et fundamentalt problem ved Hjemløsestrategien var, at man ikke i tilstrækkelig grad havde anlagt et individuelt syn på de hjemløse, men i stedet havde valgt at gå til dem som en lettere unuanceret skare af mennesker, med en række overordnede problemer der krævede overordnede tilbud. For at undersøge dette nærmere, vil det normative

udgangspunkt i specialet vil være Axel Honneth, og at vores kritik må kunne føres tilbage til en menneskelig frigørelsesinteresse eller frigørelseserfaring; Alle skal have mulighed for at leve det liv, vi selv definerer som "det gode liv", men har vi alle sammen det? Honneth har over de senere år også udviklet en teori om menneskets selvrealiseringstrang, eller selvrealiseringstvang måske endda, og hvordan det medfører en "liden under ubestemthed" altså at vi lider fordi vi ikke ved hvad vi skal. Vi vil, udover Honneth, også anvende Charles Taylor, for at forklare hvordan samfundsudviklingen kan gøre det svært for mennesker at opnå anerkendelse. Vi vil samtidig benytte os af Hartmut Rosa, som i forlængelse af Honneth og Taylor mener, at man for at forstå anerkendelsesbetingelserne i samfundet, må tage højde for accelerationen af og i samfundet. For at forstå denne acceleration, eller samfundsudvikling om man vil, vil vi også bruge Richard Sennet og Zygmunt Bauman i vores analyse, da de har beskæftiget sig indgående med, hvordan samfundsudviklingen har gjort det svært for mennesker at opnå anerkendelse.

Honneth siger at for at kunne være et helt og funktionsdygtigt menneske skal man have mødt og fortsat møde anerkendelse. Både i de nære relationer, i forhold til at være anset som et menneske der er i stand til at træffe egne selvstændige beslutninger, og affødt deraf et menneske som har de samme rettigheder som sine medborgere. Endeligt skal man anerkendes for den måde man lever sit liv på, og alt dette mener vi er svært i det moderne samfund. Hartmut Rosa forklarer at det er konkurrencesamfundet der er trængt helt ind i mennesket, og at kravet om at kunne performe selv overfor sine venner, også presser mennesker. Vores tese er, at mennesker som er hjemløse, måske igennem hele deres liv, har haft svært ved at leve op til samfundets krav om præstation og performance, og vi vil derfor lede efter de oplevelser de hjemløse har haft med at være barn, gå i skole, få et job, have venner og familie, for at undersøge om der fx har været krav, de ikke har kunnet honorere, og som kan have gjort det svært for dem at navigere deres liv i en positiv retning.

Problemformulering

Hvordan oplever hjemløse subjektivt det moderne samfunds krav og belastninger?

- Kan vi i hjemløses erfaringsverden finde fortællinger om krav til præstation og performance i deres møde med skolen, arbejdsmarkedet, socialsystemet eller i deres familie og netværk, og som har gjort det umuligt at opnå anerkendelse, og dermed er kommet til at stå udenfor det etablerede samfund?

Afgrænsning

Når man skal lave et speciale af denne type, så har man ofte mange ideer og mange teser man gerne vil afprøve. Vi var ikke i tvivl om at vi ville arbejde videre med at beskrive hjemløses situation, men vi mener, at vi kunne have undersøgt både andre typer af socialt udsatte, eller i ”normalbefolkningen”, fx i bestemte faggrupper eller blandt vores medstuderende. Vi mener at alle mennesker i det moderne samfund i større eller mindre grad, er udsat for det moderne samfunds pres, og det derfor ville kunne genfindes i de fleste menneskers erfaringsverden. Vores pointe er, at samfundet har fundet sit eget tempo, og at ingen sætter spørgsmålstejn ved det. Det som udgør den ekstra dimension i vores projekt er, at vi har valgt at undersøge hvordan krav om præstation, tilpasning og performance, kan være medvirkende til ubehag hos en gruppe af mennesker som er allermest udsat i vores samfund. Man siger ofte at et samfund skal kendes på hvordan det behandler dets svageste, så det har vi sat os for at undersøge hvordan vores samfund giver de svageste mulighed for at mestre livet igen.

Et andet tungt valg at træffe i et projekt af denne størrelse er mængden af forskellige teorier og teoretikere. Vi har valgt fem forskellige teoretikere, men som vi mener spiller godt sammen i et forsøg på at forklare hvordan vi ser anerkendelsespatologier som værende årsag til hjemløshed. Der ligger i forlængelse af de teoretikere vi har udvalgt også en del vi kunne have brugt, men som vi vurderede ikke egnede sig helt så godt som de fem (vi har udvalgt). Der er fx Alain Ehrenberg, som siger, i forlængelse af Honneth og Taylor, at kravet om at realisere sig selv, kan føre til udmattelse og handlingslammelse. Dog trækker Axel Honneth på Ehrenberg, så på den måde bliver han alligevel inddraget en smule. Det kunne også være Anders Petersen som siger at det moderne samfunds pres er årsag til angst, stress og depression. Årsagen til vi har fravalgt disse er, at vi tænker det hører en anden undersøgelse til, og at man dertil skulle have haft en anden informantgruppe end hjemløse, måske stressramte socialarbejdere eller udbrændte skolelærere.

Specialets opbygning

Vi har efter en kort præsentation af vores genstandsfelt, lavet en nærmere redegørelse for vores problemfelt samt opstillet den hypotese, altså det forskningsspørgsmål som skal være styrpinden i hele projektet. *”Hvordan oplever hjemløse subjektivt det moderne samfunds krav og belastninger?”* Herefter kommer en kort afgrænsning, hvor vi begrunder nogle af de valg vi har truffet, eller nærmere de fravalg vi har foretaget. For at være sikre, på at begreber forstås i samme kontekst som

vi forstår dem, har vi et kort afsnit hvor vi definerer hvordan vi opfatter for eksempel ”det gode liv”, som vi vil referere til igennem hele projektet.

For at forstå hvordan vores information er indsamlet har vi et kapitel hvor vi beskriver hvilke metoder vi valgte for at indsamle empiri, hvem og hvordan vi har interviewet, samt de overvejelser vi gjorde os både før under og efter vi havde udført interviews.

Efter vores metodeafsnit vil vi folde de teorier om det moderne samfunds pres mere ud, for på den måde at give vores læser et solidt udgangspunkt, for at kunne følge med i vores analyse. De fem teoretikere vi har udvalgt er Axel Honneth, Charles Taylor, Zygmunt Bauman, Richard Sennett og Hartmut Rosa, i nævnte rækkefølge. Der er ikke nogen danske sidestykker til disse herre, dog har vi også fundet inspiration i bl.a. Søren Juul og Peter Høilunds undersøgelse af borgerens anerkendelsesmuligheder i det sociale arbejde. Vi håber at rækkefølgen på dem giver sig selv, da de alle har set hvad de andre har lavet, og derfor er refereret lidt på kryds og tværs. Vi vil lave en gennemgang i en form for resume, hvor vi også fremdrager hvad vi vil bruge teorierne til i analysen. Herefter følger den egentlige analyse af den indsamlede empiri, som er inddelt efter temaerne skolegang, arbejdsliv, familie og netværk, hjemløshed samt misbrug. Selve kontakten til det offentlige vil vi behandle under hvert tema, alt efter hvilket tema kontakten til det offentlige hjælpesystem har knyttet sig til. Vi vil efter analysen af hvert tema lave en diskussion og en delkonklusion, for til slut at tage alle vores delkonklusioner, og sammenfatte og uddybe til en samlet diskussion og, til sidst, en slutkonklusion på vores undersøgelse. Vi vil i diskussionen inddrage vores teoretikers danske modstykke, Ove Kaj Pedersen og hans teori om hvordan vi er gået fra velfærdsstat til konkurrencestat, da det vil være en lidt fad fornemmelse, hvis alle uden diskussion var enige. Afslutningsvis vil vi reflektere over metodekritik, og så afslutte med den obligatoriske litteraturliste.

Begrebsafklaring

”**Det gode liv**” definerer vi, som muligheden for, indenfor vide samfundsrammer, at være i stand til at træffe egne beslutninger vedrørende uddannelse, bolig, job og familie samtidig med man er i stand til at ”sørge for sig og sine”.

Sociale patologier definerer vi som fejludviklinger i samfundets strukturelle og normative indretning, der vanskeliggør menneskers mulighed for at leve det liv de anser for meningsfyldt og godt.

Det moderne samfunds pres er det krydspres et individ bliver udsat for i det moderne samfund. Kravet om selvrealisering, præstation og performance kan virke som formålet med livet, men samtidig er de reelle muligheder ikke tilgængelige for alle individer i samfundet. Man skal kunne opfylde en mængde ikke-altid definerbare krav, for at få adgang til jobs, bolig og netværk.

Ubehag: Vi bruger ubehag som en samlebetegnelse for al den lidelse, som det krydspres individet bliver udsat for af det moderne samfund, er med til at skabe. Det kan være skamfølelse, ikke at slå til, en følelse af utilstrækkelighed, stress, angst eller depression.

Hjemløse som begreb

For at afklare begrebet hjemløs, mener vi man bør undersøge hvordan vores samfund definerer en hjemløs. Tilbage i 2007 besluttede den daværende regering at få kortlagt hjemløsheden i Danmark, således at man kunne få lagt en strategi, lave en plan og dermed få fundet frem til de redskaber i socialt arbejde, som kunne afhjælpe hjemløshed. Det er deres definition vi læner os op af:

”Som hjemløse regnes personer, som ikke disponerer over egen (ejet eller lejet) bolig eller værelse, men som er henvist til midlertidige boalternativer, eller som bor midlertidigt og uden kontrakt hos slægtninge, venner eller bekendte. Som hjemløse regnes også personer uden et opholdssted den kommende nat.” (Benjaminsen & Christensen 2007:43-44)

Vi vælger dog at tilføje endnu et definitions kriterium nemlig at man skal have nogle sociale problemer samtidig med at man heller ikke har en permanent og egnet bolig til rådighed.

Hvordan ”ser” en hjemløs ud?

En hjemløs bor i hovedstadsområdet, eller i hvert fald mere end 3 ud af 5 hjemløse. Dette tal er i øvrigt i overensstemmelse med de undersøgelser der af lavet af hjemløse i andre skandinaviske lande, hvor også antallet af hjemløse er højere i de store byer. Det svarer i øvrigt til at 3,8 ud af 1000 borgere i København er hjemløse. (Benjaminsen & Christensen 2007:73-74)

En hjemløs er en mand; kun 20 % af de hjemløse er kvinder, altså er 80 % mænd, og ud af de hjemløse gadesovere er det mere end 90 % af dem, som er af hankøn. (Benjaminsen & Christensen 2007:65)

En hjemløs er ofte misbruger; 69 % af de hjemløse har et misbrug. Det være sig alkohol, hash, narkotika eller medicin, flere har et blandingsmisbrug, og har altså et misbrug af flere stoffer og alkohol i en stor blanding. Næsten 50 % af de hjemløse har et alkoholmisbrug. (Benjaminsen & Christensen 2007:11).

En hjemløs er forholdsvis ung, og da andre undersøgelser viser, at hjemløse i gennemsnit lever langt kortere end resten af befolkningen, undrer det os ikke, at kun 5 % af de hjemløse er over 60 år. Faktisk er hele 24 % på tidspunktet for tællingen under 30 år. (Benjaminsen & Christensen 2007:66-67)

En hjemløs er på overførselsindkomst; Mere end halvdelen af de hjemløse er på kontanthjælp, en fjerdedel har fået tilkendt førtidspension, og restgruppen fordeler sig på folkepension, dagpenge og enkelte har et job med almindelig lønindkomst. (Benjaminsen & Christensen 2007:69)

Resten af definitionen er en smule mere broget, fx har ca. 20 % af de hjemløse en anden etnisk baggrund end dansk, og det er især i de store byer som København og Århus. Årsagerne til de er blevet hjemløse, er mange. En femtedel af de hjemløse angiver i undersøgelsen psykiske sygdom som årsag, mens både alkohol og stofmisbrug begge tegner sig for næsten en tredjedel hver. En mindre del forklarer at manglen på bolig i deres hjemkommune er årsagen, andre er løsladt efter afsoning af fængselsdomme uden en bolig at komme ud til, og 16 %, forklarer at de er blevet sat ud af deres bolig, og derfor nu er hjemløse.

En hjemløs er altså en person som ikke bare kan puttes ned i en samlekasse, under en massedefinition, såfremt vi skal kunne pege på muligheder for at hjælpe dem. De er lige så mangfoldige som resten af befolkningen, selvom de, naturligvis, har nogle fællestræk.

Redegørelse for den sociale indsats – lovgivning og praksis

Danmark er et velfærdssamfund, og det indebærer at det offentlige system skal hjælpe borgeren, såfremt de har været udsat for en såkaldt social begivenhed, og derfor har fået sociale problemer. Om det gælder børn og unge, handicappede eller hjemløse, så er det Lov om Social Service (herefter kaldet Serviceloven), der bl.a. giver kommunerne hjemmel til at udføre indsatsen for at afhjælpe de sociale problemer, og for eksempel yde råd og vejledning, eller foranstalte støtte. Formålet med Serviceloven fremgår af § 1:

§ 1. Formålet med denne lov er

- 1) at tilbyde rådgivning og støtte for at forebygge sociale problemer,
- 2) at tilbyde en række almene serviceydelser, der også kan have et forebyggende sigte, og
- 3) at tilgodese behov, der følger af nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller særlige sociale problemer.

Det er kommunernes pligt at sørge for, at Serviceloven bliver udmøntet i praktisk socialt arbejde. Lovens formål fortæller klart og tydeligt at der skal iværksættes forebyggende indsatser, altså er det kommunernes pligt at forebygge hjemløshed, og skulle det alligevel ske, så er det også kommunens pligt at sørge for at afhjælpe problemet. Der er, efter Servicelovens forskellige kapitler, vide handlemuligheder i forhold til hjemløse borgere, og lovgivningen indeholder alt om regler for rådgivningstilbud til socialt udsatte, tilbud om indsats til socialt udsatte og psykisk syge, tildeling af støtte-kontaktperson, behandling af stofmisbrugere, beskyttet beskæftigelse og aktivitets- og samværstilbud, beskæftigelsestilbud til socialt udsatte samt bosteder til socialt udsatte og psykisk syge.

Som sådan er der ikke nogen begrænsning for hvor meget støtte og hjælp der kan være tale om, så længe det vurderes nødvendigt for at den socialt udsatte bliver hjulpet videre af det (udover fx maxgrænser for tidsmæssigt ophold på herberg, længde af støtteforløb etc.). Det skal dog siges, at de forskellige tilbud til socialt udsatte kan variere fra region til region, da det er de forskellige kommunalbestyrelser, der har det endelige ansvar for at opfylde Servicelovens krav. Altså kan man sige, at Serviceloven ved første øjekast kommer godt rundt om socialt udsatte, og lader til at have dækket mange af de facetter der er forbundet med at få socialt udsatte på ret køl igen.

Det er interessant at bemærke, at Serviceloven i høj grad lægger op til at få socialt udsatte gennet tilbage til det ”almindelige” samfund. Der findes således ingen permanente botilbud til socialt udsatte, men udelukkende midlertidige (§107-110), mens der ikke står noget om tidsbestemmelse i forhold til fx beskyttet beskæftigelse (§103).

Når kommunen skal sætte ind for at hjælpe en hjemløs, er det et kæmpe maskineri der skal sættes i gang. Som nævnt ovenfor er der mange aspekter af de hjemløses liv der skal tages hånd om, så der er mange forvaltninger der bliver tvunget til at arbejde sammen på kryds og tværs. En hjemløs på et botilbud i København kan fx have en kontaktperson på botilbuddet, en sagsbehandler i jobcentret,

en sagsbehandler i Voksenenheden (Hjemløseenheden i København), en støtte-kontaktperson (CTI, ACT og lignende, visiteret gennem Voksenenheden), samt en kontaktperson i distriktpsykiatrien. Alle disse enheder og mennesker der skal smelte sammen til en fælles indsats, er også et spændende felt, men ikke et der har relevans for dette speciale. Vi vælger blot at anskueliggøre dette kaos, da det bestemt heller ikke fremmer den hjemløses mulighed for at få magten tilbage over eget liv.

Hvem er vi

For at anskueliggøre vores ståsted i denne kritiske samtidsanalyse, bør vi fortælle om vores egen baggrund. Vi er begge studerende på kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde på Aalborg Universitet, København, men trods fælles front, så kommer vi fra to forskellige sociale og uddannelsesmæssige baggrunde:

Jeg, Matilde Schmidt er en kvinde i 30'erne, og har oprindeligt taget en professionsbachelor i Socialt Arbejde, eller som jeg foretrækker: jeg er socialrådgiver. Jeg har som socialrådgiver arbejdet med psykisk syge borgere i en bostøtteenhed under Region Sjælland, men jeg har mest været beskæftiget som myndighedssagsbehandler i Børne- og Ungeforvaltninger i to sjællandske kommuner. Jeg kommer fra en familie, hvor jeg alene med min socialrådgiveruddannelse, har familiens højeste uddannelsesniveau. Med familie mener jeg forældre, bedsteforældre, fætre og kusiner og alle deres børn. Min mormor boede i perioder af min barndom på forsorgshjem på grund af ubehandlede psykiske lidelser, og jeg kom i starten af halvfemserne ofte på weekend på Kanalgården i Næstved, som var et forsorgshjem for "subsistensløse". Det har givet en lidt anderledes tilgang til hjemløse og socialt udsatte, som ofte har kommet mig til gode.

Jeg, Martin Gottlieb, er en mand lige omkring de 30, der de sidste fem år har arbejdet på en § 110-institution i Københavns Kommune. Jeg er ud af en familie af akademikere, og er vokset op i Nordsjælland. Oprindeligt har jeg en bachelor i psykologi og internationale udviklingsstudier fra RUC, som jeg havde tænkt mig at bruge til at redde hele verden. Efter at have rejst rundt om i verden, har jeg dog valgt at begynde i det små, og fokuserer nu min energi i dansk regi. Gennem mit arbejde med de hjemløse der bor på den institution jeg arbejder på, har jeg stiftet bekendtskab med en verden jeg ikke før anede eksisterede. Jeg brænder virkelig for de hjemløse jeg arbejder med, og er glad for at have fundet dette studie der bedre lader mig forstå, præcis hvorfor og hvordan sociale problemer opstår.

Kapitel 2: Kvalitativ metode

Når man skal lave en undersøgelse eller et projekt om man vil, af denne størrelse, så er det vigtigt på forhånd at have en plan. Det gælder alt lige fra hvad man vil undersøge, til hvordan man vil undersøge det, og ”med hvad” man vil undersøge det. Vi har, siden vi startede på de uddannelser, som har ført os ind på Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde, arbejdet med at lave mindre kvalitative forskningsprojekter, i øvrigt alle med en snert af hermeneutik og kritisk teori og anerkendelse. Disse tidligere projekter har været båret af denne videnskabsteori og teori om metode, hvilket har været nødvendigt for at lære kunsten at forske. Vi har læst Steinar Kvale og Svend Brinkmanns ”Interview – et håndværk” flere gange, og har altid begrundet valg af metode i forhold til at indsamle empiri, med henvisning til dem. Kvale & Brinkmann argumenterer for validitet som en håndværksmæssig kvalitet, hvor man ikke kun tager udgangspunkt i de anvendte metoder, men også i forskerens person og moralske integritet, og det forfatterne kalder forskerens praktiske klogskab, hvorfor der også i projektet vil findes en kort præsentation af forfatterne samt deres baggrund og forforståelser. Som Taylor påpeger konstitueres genstandene for samfundsvidenskaben af menneskelig forståelse (Kvale & Brinkmann 2009:284-285), og ikke af en naturvidenskabelig uafhængig forskningsgenstand, og det er derfor vigtigt at vi ikke hævder at vores forskning er værdifri. Vores interviewhåndværksmæssige dygtighed kommer derfor til at spille en central rolle i spørgsmålet om validering, når vi skal fortolke og analysere os frem til ”sandheden” i vores interviews. Kvale & Brinkmann konkluderer at:

”Den håndværksmæssige kvalitet vil ideelt resultere i produkter med videnspåstande, der er så slagkraftige og overbevisende i sig selv, at de så at sige bærer deres egen validering i sig ligesom et godt kunstværk.” (Kvale & Brinkmann 2009:287)

Vi mener, som Kvale og Brinkmann, at interview *er* et håndværk, og at det er et håndværk der kræver øvelse, hvilket vi efterhånden har erhvervet os. Vi har derfor, efter nøje overvejelse og en enkelt vejledning, valgt, at begrunde de forskningsmæssige valg vi har truffet, alene ud fra vores refleksioner og diskussioner. Dette for at forklare læseren, hvordan vi har undersøgt vores forskningsspørgsmål: Om vi kan genfinde spor af det moderne samfunds pres, i de hjemløses egne erfaringer og fortællinger. Vi har tilladt os at indsætte ”Interview – et håndværk”, som kilde på vores litteraturliste, selvom vi måske ikke henviser meget til den, men al vores erfaring er bygget op om den i årenes løb.

For overskuelighedens skyld, har vi valgt at dele kapitlet op i før, under og efter interview. ”Før” vil beskrive hvilke tanker vi gjorde os i forhold til hvordan vi skulle belyse vores problemstilling, hvilke teoretiske overvejelser vi gjorde os, hvilke gruppe af informanter vi skulle tale med, og hvad vi egentlig skulle spørge om. I afsnittet ”under” vil vi redegøre for med hvem, hvor og hvordan vi fik afholdt interviews, samt hvad vi endte med at spørge om. Endelig vil vi i afsnittet ”efter” beskrive hvordan vi har bearbejdet de rå lydfiler til brugbare anonymiserede forskningsdata, herunder følger en beskrivelse af de etiske refleksioner vi havde i forbindelse med de interviews vi afholdt. Kapitlet slutter med en præsentation af vores informanter.

Før dataindsamling

Efter vores sidste projekt ”Efterevaluering af Hjemløsestrategien – med alternative normative succes-kriterier” (Gottlieb & Schmidt 2015), var vi ikke i tvivl om, at hjemløse fortsat skulle være vores forskningsfelt. Vi har fra starten af projektets spæde begyndelse været inspirerede af Hartmut Rosa, og hans ord om at lade forskningen ”*vække genklang*” i den brede befolkning, samt opildne de studerende til at lave en empirisk undersøgelse. Det har medført at vi har truffet det valg, at skrive vores afhandling med et lavt lixtal, eller en smule essayistisk om man vil. Vi mener ikke det er at gå op kompromis med den videnskabelige validitet og det, desuden, for os, har en enorm stor betydning, at de mennesker vi kommer til at tale med, hvis livserfaringer vi vil lægge til grund for vores analyse, også er i stand til at læse og forstå vores forskning. Hvad hjælper det, at vi kan påpege årsager til sociale problemer i samfundet, hvis den viden ikke gøres tilgængelig for alle samfundets borgere?

Stærkt inspireret af et kursus i ”Sociale Patologier” med Søren Juul på Aalborg Universitet, sammenholdt med at vi er meget enige i tanken bag kritisk teori, eller nyere Honnethsk samtids diagnose, at forskeren må søge efter uretfærdigheder eller uhensigtsmæssigheder i samfundet, som fører til at ikke alle borgere kan udleve deres ide om ”det gode liv”. Det betyder for os, at vi skal forsøge at finde generative mekanismer i samfundet og dets normer, fremfor at lede efter individuelle forklaringer. Sagt på godt dansk, vi tror den måde samfundet ”har indrettet sig på” er skyld i sociale problemer, og at det ikke altid ”kun” hænger sammen med, om man var udsat for omsorgssvigt i barndommen eller på anden måde blev gjort ekstra sårbar. Vi håber på den måde at kunne få flyttet fokus fra individ til samfund, og at vores bidrag kan rykke lidt på, hvordan sociale problemer i dag, af nogen, opfattes som din skyld, og ikke vores alles ansvar.

For at kunne finde spor af det moderne samfunds pres, så måtte vi finde ud af så meget som muligt om emnet, og vi læste derfor Axel Honneth, Charles Taylor, Zygmunt Bauman, Richard Sennett og Hartmut Rosa. Vi læste noget mere, både Alain Ehrenberg, Rasmus Willig og Anders Petersen, som også alle siger noget om det moderne samfund og det pres det medfører, men vi valgte, af omfangshensyn, ikke at tage dem med. Vi læste også Søren Juul og mere Svend Brinkmann, hans bestseller ”Stå fast”, som er en anti-selvhjælpsbog, skrevet over præcis de samme herrers teorier, som nævnt ovenfor. Alene det, at en bog om at stå fast med stoisk ro, kan ende som nr.1 på boghandlerlisten over solgte bøger, kunne vidne om at vores liv går for stærk, eller som Bauman ville udtrykke det, flyder.

Vi besluttede at lave kvalitative interviews med hjemløse, for vi fandt hurtigt frem til, at vores interesse ligger i at finde og aktivere de hjemløses erfaringer med livet, for at se om vi kan finde de årsager til ubehag, vi har læst i teorien, at det moderne samfunds pres er årsag til. Det handler bl.a. om handlingslammelse, ”liden under ubestemthed”, psykiske belastninger og meget andet. Vi har til dette speciale benyttet os af kvalitative interviews, og ved hjælp af en løs spørgeguide udført semistrukturerede interviews. Spørgeguiden er udarbejdet efter følgende temaer:

- **”Opvækst”** for at etablere et udgangspunkt for forståelsen af vores informanter. Vi ved godt de med stor sandsynlighed har oplevet belastninger tidligere i livet, som har gjort dem ekstra udsatte eller sårbare overfor det moderne samfunds pres, men vi vil gerne vide hvordan de mener de har håndteret den skrøbelighed.
- I ansnittet **”Skole og uddannelse”** vil vi lede efter erfaringer med det at skulle passe ind, at kunne følge med, at kunne etablere venskaber samt allervigtigst, om de har været i stand til at træffe de rigtige valg i forhold til uddannelse, og om de har klaret at tage en uddannelse.
- Et andet tema vi vil behandle er **”Familie og netværk”**, og med det mener vi forholdet til familie som voksen. Har de en familie, har de kontakt til deres forældre, hvordan er deres øvrige netværk?
- **”Arbejdsliv”** er det næste tema vi tager fat på, og vi er nysgerrige efter deres erfaringer både i forhold til at skaffe et job men også at bevare et job, samt de krav de har mødt i begge forbindelser.
- Under temaet **”Misbrug”** tager vi fat på at få etableret en forbindelse mellem det potentielt ikke at have opfyldt kravene der knytter sig de foregående temaer, for at undersøge om misbrug kan

ses som mestringsstrategi eller også et begreb, vi desværre heller ikke kan få undersøgt nærmere i dette speciale, nemlig selvmedicinering.

- Til sidst vil vi analysere på selve de erfaringer vores informanter har med at blive ”hjemløs”, og vi vil se om det kan ses som en form for tilbagetrækning eller udstødelse fra samfundet. Vi tror, vi kan finde spor i deres fortællinger om handlingslammelse og om ikke at kunne leve op til de konkurrencebetingelser der også er i forhold til at skaffe og fastholde en bolig.

Vi vil i alle temaerne i analysen, forholde os til de hjemløse med ”Det sociale system”, hvor vi vil behandle de erfaringer de hjemløse har, i mødet med fx kommunen i forhold til kontanthjælp, misbrugsbehandling, aktivering eller hjemløshed. Vi tror vi kan analysere os frem til, at det system der er sat i verden for at hjælpe udsatte borgere, indimellem kan være indrettet med uhensigtsmæssige regler og tidsfrister, som medfører at den udsatte giver op eller ender med at føle sig krænket.

For hvert eneste analyseafsnit vil vi lave en delkonklusion, som vi senere vil inddrage i den sammenfattende diskussion og en endelig konklusion.

Hvem har den viden vi har brug for?

Før vi gik i gang med at afholde vores interviews, satte vi os sammen for at finde frem til, hvilken type informanter vi ledte efter. I de breve vi sendte ud til potentielle samarbejdspartnere, endte vi med at skrive følgende:

Vi ønsker os at tale med hjemløse som er:

- *Mænd og kvinder mellem 25 og 45 år*
- *Du har haft et job, meget gerne en uddannelse, i længere tid inden du blev hjemløs*
- *Du har været hjemløs i mindst 6 måneder, meget gerne længere*
- *Du har lyst til at tale om årsagerne til at blive hjemløs, og at svare på vores måske lidt nærgående spørgsmål”*

At komme frem til netop de krav havde krævet en lang proces, hvor vi diskuterede mange forskellige muligheder. Vi stod her overfor et dilemma, skal vi udelukkende styre efter et kriterium; hjemløs, eller er vi mere interesserede i en bestemt ”type” hjemløs, som vi næsten kan være sikre på har nogle af de erfaringer vi gerne vil høre om? Vi kom frem til, at eftersom vi var ude efter rene

subjektive oplevelser, så vil det være af mindre betydning hvor repræsentativ informanten var i forhold til populationen af hjemløse. Vi har derfor opsat en række ønsker til vores informanter, baseret på hvilke temaer vi gerne vil tale med dem om i interviewet. Grunden til, at det blev netop de ønsker vi endte med, baserede vi på følgende overvejelser: Først og fremmest ville vi ikke have fat i personer, der enten var for unge eller for gamle. Hvis vi var interesserede i at finde spor af samfundets pres på individet, og de fejludviklinger i samfundet, der var med til at fastholde folk i hjemløshed, så ville det ikke nytte noget, at de personer vi interviewede enten aldrig for alvor havde været en del af det etablerede samfund, eller omvendt helt havde mistet kontakten til det eller følingen med det. Dette var også grunden til vores ønske om at interviewpersonen havde haft et job i længere tid, og også gerne en uddannelse, da vi også er interesserede i deres erfaringer med arbejdsmarkedet og de krav der gør sig gældende hvis man skal bevare tilknytningen til arbejdsmarkedet. Vores overvejelse gik på, at jo mere en del af det etablerede samfund vores interviewperson havde været, jo mere klart ville bruddet stå for personen. Det at være hjemløs handler om mere end blot at være uden bolig, for så er man ”blot” husvild. Det var i øvrigt ikke et krav, at interviewpersonerne skulle være hjemløs på interviewtidspunktet, da vi mente at det at blive hjemløs må være noget der sætter sine spor. Dog anså vi det som en klar fordel, hvis vi kunne få fat i mennesker som aktuelt var hjemløse. Sidst, og måske vigtigst, var det selvfølgelig nødvendigt for os, at vores interviewpersoner oprigtigt havde lyst til at tale med os. Det var også derfor vi på forhånd gjorde det tydeligt, at vi ville komme til at stille nogle nærgående spørgsmål, men at det er nødvendigt for vores forståelse af deres erfaringer.

Den ideelle informant i vores projekt er en ganske almindelig borger, som af den ene eller den anden årsag var endt med at blive hjemløs, og som gerne i interviewøjeblikket var meldt ud af samfundet, men stadig havde en klar erindring om hvordan det var at være en del af det. Én der ville have lyst til at fortælle om sin situation, og hvad personen selv mente der havde været medvirkende til at han eller hun var havnet der, og som kunne fortælle om sine erfaringer.

At finde informanter

Da vi startede vores interviewproces, gik vi i gang med at ringe til en række institutioner der arbejdede med hjemløse, for at høre om de kendte til nogen der kunne have lyst til at være med. Samtidig spurgte vi om vi kunne sende dem et opslag de kunne hænge op på et fællesareal (se også bilag 1). Vi talte både med herberger; KFUM-kollegiet, Rådmandsgade 60, Bocentret Sundholm,

Herberget Sundholm, Mændenes Hjem, Hillerødgade Herberg og andre samarbejdspartnere; Hjemløseenheden Voksencenter København, Hus Forbi, Projekt Udenfor.

De fleste steder fik vi svaret, at de ville se om der var nogen de mente passede på vores beskrivelse, og at vi var velkomne til at komme forbi og hænge nogle brochurer eller andet op. Denne tilgang gav os dog ingen informanter, da vi enten intet svar fik, eller fik at vide at det pågældende sted ikke kunne finde nogen der umiddelbart var interesserede i at deltage. Efter en tænkepause fik vi hul igennem til Rådmandsgade 60, der takkede ja til at vi kunne komme ud en dag hvor der var fællesspisning, og se om vi kunne finde nogle der ønskede at deltage. Vi var lidt betænkelige ved Rådmandsgade, da det var et ungeherberg og folk med al sandsynlighed ikke var over 25 år gamle, men sagde ja da vi var helt på bar bund på daværende tidspunkt. Vi havde også en potentiel kandidat ude på KFUM-kollegiet, men han var kvartalsdranker og tog sig en tur lige da vi skulle til at interviewe ham. Rådmandsgade havde et par potentielle kandidater, som vi dog endte med ikke at afholde interviews med. Det skyldtes at vi, via en kontakt i det lokale politiske miljø i en forstadsby på Sjælland, havde fået kontakt med Café Udenfor, der gerne ville stille op med både lokaler og informanter. Efter at have talt med forstanderen blev vi sat i kontakt med to informanter – Lone og Jes – som vi efterfølgende interviewede i caféens lokaler. På trods af at Café Udenfor kunne siges at være en institution, var dens lokaler indrettet meget hjemligt, og brugere og personale virkede til at komme godt ud af det med hinanden. Vi mente derfor at Café Udenfor ville være et godt sted at holde interviewene, da begge informanter fortalte at de følte sig trygge der og kendte stedet godt, samt at der var steder hvor vi kunne sidde og tale i fred og ro.

Efter måneder med stilstand havde vi nu to interviews i hus, og vi skulle hurtigt få to mere. Interviewet med Bo kom i stand via en bekendt, og blev noget improviseret afholdt som en gåtur. Vores interview med Sus blev udskudt et par gange, hvorefter det endelig lykkedes os at fange hende i et godt øjeblik. Vi startede med at interviewe hende i en trappeopgang på et herberg, men rykkede interviewet ind i et lokale efter for mange forstyrrelser, men desværre også en meget ringe lyd kvalitet på optagelsen.

Vi endte dog med at have fire informanter – en mængde vi selv havde vurderet ville være nok til at få svar på vores problemstilling, selvom vi dog havde håbet at få et par stykker mere.

Indtil videre har vi ikke skrevet noget om den vigtigste del af et interview: faktisk at få holdt det. Det volder nemlig en del mere besvær, når det er socialt udsatte man ønsker at tale med. Det at

interviewe hjemløse Grete fra gaden, er noget helt andet end at skulle interviewe fuldmægtig Mortensen, af flere forskellige årsager. Det kan for det første være rigtig svært at få lavet en aftale, og så skal aftalen jo også overholdes af begge parter. Dertil kommer at de ikke har noget egentligt hjem vi kan være i, og vi derfor fx har været henvist til gaden med støj og forstyrrelser. Men inden vi nåede helt så langt, så gjorde vi os nogle refleksioner over rammerne for interviewsituationerne.

Overvejelser om at lave et interview

Da vi var færdige med at skrive vores interviewguide, og havde styr på de temaer vi ledte efter, blev det endelig tid til at vi skulle tænke vores interviews igennem rent praktisk. De fysiske omgivelser måtte gerne være med til at skabe en tryk ramme for interviewet. Det betød for os at informanten selv har været med til at vælge stedet hvor interviewet skal afholdes, eller i det mindste selv har sagt god for det. Vi ønskede ikke, at vores informanter på nogen måde skulle få associationer til et møde med kommunen. Vi har begge haft rig erfaring med at skulle interviewe folk, der – med det samme de kommer ind på ens kontor – enten ikke kan vente med at komme ud igen, eller begynder at lire en nærmest forud indlært remse op. Vores informanter har ofte megen erfaring med det offentlige, og har som regel befundet sig adskillige gange i et lille, hvidt kontor, med en velmenende socialarbejder, som lige skal høre lidt om hvordan det så går nu. Derfor var vi begge tidligt i processen enige om, at vi – så vidt muligt – ville sørge for at holde interviewene i så lidt institutionslignende rammer som muligt. Ingen kontorer, og ikke i en offentlig institution hvis det kunne undgås. I stedet ville vi spørge informanterne, om der var noget specielt sted de selv havde lyst til at blive interviewet, eller invitere dem ud på en kop kaffe og så tage snakken der. Vi var i det hele taget meget åbne over for alternative interviewformer, og var også indstillede på at holde vores interviews som walk-and-talks hvis det skulle vise sig at være den bedste løsning. Vi vurderede at det eventuelle tab af overblik og eventuelle forstyrrelser, i forbindelse med at afholde et interview et offentligt sted eller i løbet af en gåtur, ville blive opvejet af at informanten følte sig mere hjemme i interviewsituationen.

Før hvert interview skulle til at gå i gang sørgede vi for at fortælle vores informanter, at de til enhver tid havde ret til at sige at interviewet skulle slutte, at de ikke behøvede svare på et spørgsmål hvis de følte det gik over deres personlige grænse, at de gerne måtte komme med indvendinger hvis de ikke følte vi stillede de rigtige spørgsmål, og at interviewet ikke skulle ses som noget man kunne svare rigtigt eller forkert på, men mere som en samtale hvor vi bare havde nogle spørgsmål vi var nysgerrige på. Det var vigtigt at understrege, at det var deres livserfaringer vi var ude efter.

Naturligvis fik vi lov at optage samtalerne, og forklarede hvordan de ville blive transskriberede til nærmere analyse. Ligeledes informerede vi om hvordan vi ville anonymisere informanterne, samt fik deres tilladelse til at vi måtte citere ordret samt publicere dem som en del af vores speciale.

Vi blev begge tidligt i processen enige om at lade interviewene tage den tid de måtte tage, da vi følte det ville være kunstigt at afslutte et interview efter en halv time for ”det havde vi aftalt”. Derfor har vores interviews strakt sig fra et kvarters tid til over en time, alt efter hvor meget vores informanter har haft på hjerte. Det vigtige for os har hele tiden været, at vi har følt at vi er kommet godt omkring de interviewspørgsmål vi har stillet, og at informanten ikke har haft noget de er brændt inde med.

Under - Hvordan gik interviewfasen

Alt i alt gik vores interviews godt. Vi kom igennem spørgsmålene i vores spørgeguide, og sad generelt tilbage med en følelse af, at vores interviews var gået godt. Når det nu er sagt gjorde vi os også nogle erfaringer med, hvad man ikke bør gøre igen.

Vores interview med Bo, blev lavet som en walk-and-talk et sted i København. Vi mødte Bo ved en kiosk, og tog en gåtur med ham rundt, inden vi satte os ned et sted for at tale. Der var en del forstyrrelser undervejs, og hans ”medbragte” kammerat, kom med nogle småkommentarer hist og her, men ellers gik interviewet okay. Optagelsen blev sat på pause et par gange, da der var meget støj i baggrunden. Det gør at vores transskription har nogle bratte overgange, da samtalen ikke bliver genoptaget helt det samme sted som den sluttede. Lydkvaliteten var heller ikke helt god, og vi blev enige om at interviews for fremtiden skulle holdes indenfor, i et lokale hvor man kunne lukke døren. Desuden er det bedst, at man holder interviewet på tomandshånd, da vi oplevede at kammeraten til tider kunne virke forstyrrende på samtalen.

Lones interview var nok det der endte med at gå mest glidende. Hun var meget ærlig i sine svar, og havde ikke noget mod at fortælle om sin skilsmisse, sit misbrug og forholdet til sine børn. Der var kun en enkelt forstyrrelse, og den kom i slutningen af interviewet, da vi allerede var mere eller mindre færdige. Lydkvaliteten var fin, og hun talte tydeligt.

Interviewet med Sus var det mest spontane af vores interviews, og også det hvor vi begik flest fejl. Efter i ugevis at have prøvet at få gennemført et interview med Sus, lykkedes det os til sidst at få fat i hende i nogenlunde ædru tilstand, en nat hvor hun havde lyst til at snakke. Vi startede med at sætte

os sammen med hende, i en trappeopgang på det herberg hun boede på, men endte med at låne et kontor, da der var for mange forstyrrelser. Sus var også den mest følelsesladede af vores informanter, og brød flere gange i løbet af interviewet ud i gråd. Hun insisterede dog på at hun var okay, og heldigvis var der kleenex på kontoret. Sus sad og drak af sin vodkaflaske i løbet af interviewet, og det var tydeligt at hun ikke var helt ædru. Men som hun selv sagde var hun jo gammel alkoholiker, så hun havde kun fået sin funktionspromille. Det gjorde dog alligevel nok til at hun kunne være rigtig svær at forstå i transskriptionsprocessen, og de par gange hun begyndte at græde blev det helt umuligt. Hun havde tendens til at vandre lidt når hun skulle svare på et spørgsmål, men var ellers en god og engageret samtalepartner.

Jess interview gik også ganske problemfrit. Han var sød og engageret, svarede på vores spørgsmål og havde en masse på hjerte. Det eneste problem var at han talte helt enormt hurtigt, hvilket gjorde transskriptionen lidt svær, samtidig med at selve interviewet endte med at fylde det dobbelte af de andre interviews.

Vores spørgeguide var vi overordnet set tilfredse med. Vi havde diskuteret hvor omfattende den skulle være, og hvor mange retningslinjer vi skulle skrive til de forskellige interviewspørgsmål. Den endelige version endte med kun at have ganske få, hvilket viste sig at være et godt valg, da man ikke skulle sidde og lede efter sit næste spørgsmål i et hav af tekst.

Efter

Transskription

Transskription er en tidskrævende, men for os nødvendig løsning, når vi skal sidde og analysere på vores interviews. Vi diskuterede muligheden for, kun at transskribere de dele vi mente vi ville kunne bruge til noget, for så at vedhæfte resten som lydfil i bilagene, men endte med at blive enige om at transskribere det hele. Grunden til det var dels, at der er noget ekstra viden at hive ud af materialet, hvis man virkelig bruger tid på at bearbejde det, dels at man får et lettere og mere overskueligt analysearbejde senere. Vi har dog i forhold til transskription valgt at gøre det i to faser. Først har vi haft en ”grov” transskription, hvor vi har nedskrevet interviewet næsten ordret.

Den grove transskription har været god at starte med, men er for kluntet i sin rene form. Vi har medtaget diverse ”nåh”, ”øhm”, og andre fyldord, samt skrevet gentagelser og brugt små bogstaver i startsætninger for at tilkendegive at der bliver snakket lidt henover hinanden. Transskriptionen er

på dette tidspunkt brugbar, men ikke særlig læsevenlig, og fremstår kluntet og lidt unaturlig. Derfor har vi valgt at re-transskribere de citater, vi ender med at bruge i opgaven, så de fremstår mere læsevenlige.

Der vil altid være en risiko for at vigtig viden går tabt, når man begynder at redigere i sine interviews – selv når hensigten bare er at få interviewet til at fremstå lidt mere tydeligt. Vi har derfor sat en meget skarp grænse for hvad vi må redigere, og hvor meget. Fyldord er generelt blevet udeladt, med mindre de er med til at give konteksten mening, eksempelvis hvis et ”øh” tydeliggør at informanten ikke rigtig ved hvad han eller hun skal svare, og ikke bare er et fyldord. Gentagelser af samme ord i en sætning bliver slettet, og ikke-relevant information fjernes. Desuden er der mange steder i vores interviews hvor intervieweren siger ”ja” eller ”jaja” undervejs i en informants svar. De steder har vi også fjernet, så informantens svar står ud i ét. Vi har arbejdet ud fra den devise, at der skulle bevares så meget original information som muligt, samtidig med at interviewene skulle fremstå så letlæselige som muligt.

Databearbejdning

Det første vi ønsker at gøre med vores analyse er at finde frem til nogle overordnede markører, der kan være med til at forme udforskningen af vores interviews. Først har vi farvekodet vores transskriberede interviews ud fra de fem temaer: ”Opvækst”, ”Skole og Uddannelse”, ”Arbejdsliv”, ”Familieliv og netværk”, ”Misbrug” og ”Hjemløshed” samt ”Forholdet til det Sociale System”. De seks hovedtemaer har vi valgt som udgangspunkt, da de med deres meget brede fokus fungerer som grovsortering, og kan hjælpe os til at danne overblik over røde tråde i analysearbejdet. Da vores interviewspørgsmål er baseret på hovedbegreber taget fra vores teoretikere, kan vi bruge dem som afsatspunkt til at lede efter citater, der giver os indsigt i vores problemformulering og de arbejdsspørgsmål vi har stillet. Vi vil konkret lede efter fortællinger om krav til præstation og performance i forhold til alle temaer, havde de svært ved at få venner i skolen, kunne de følge med, føler de at de kan begå sig på arbejdsmarkedet og meget andet. For at anonymisere vores informanter, har de fået nye navne, stednavne på byer og institutioner er ændret, dog optræder København og Københavns Kommune uændret, da kommunens størrelse gør, at det er umuligt at regne sig frem til hvor eller hvem vi refererer til.

Etiske overvejelser

Vi har sideløbende med vores interviewproces diskuteret det etiske aspekt flere gange. Det har bl.a. været i forbindelse med informanternes anonymisering, i forhold til vores praktiske håndtering af interviewene, hvor langt vi skal gå med vores spørgsmål, og om hvilken rolle vi selv spiller.

For det første har vi skullet overveje, hvordan vores informanter kommer til at reagere på vores spørgsmål, og om vi kan tillade os at stille dem. Det sidste i verden vi ønsker at komme til at krænke dem, med spørgsmål der går for langt, men samtidig er det nødvendigt for os at komme tæt ind på de specifikke problematikker der har gjort, at de nu er hjemløse. Det kræver kort sagt fingerspidsfornemmelse og god føling med samtalen, og det vigtige er ikke altid hvad man siger, men mere hvordan man siger det.

Vi er enige med Kvale & Brinkmann når de siger, at man som forsker bruger sin ”praktiske klogskab”, og ikke slavebunden følger nogle universelle regler for, hvordan man skal foretage et interview. Her kommer vores professionelle erfaring med hjemløse til at være en stor hjælp, da den ruster os med en solid forhåndsviden om målgruppen, og nogle af de problemer de tumler med. Det vigtigste for os er, at vores informanter ikke føler sig krænkede, og at de føler sig så ligeværdige som man nu kan, når der sidder en fremmed og udspørger en om sit liv. Det er endvidere vigtigt at informanterne kan genkende sig selv i det billede vi tegner. Det kan godt være det ikke er det mest flatterende billede, men vi har behandlet deres udsagn så nænsomt og respektfuldt som overhovedet muligt.

Kvale & Brinkmann opstiller fire hovedpunkter, taget fra the American Psychological Association, som de mener udgør et god udgangspunkt for en etisk forsvarlig interviewproces. De fire hovedpunkter er *informeret samtykke*, *fortrolighed*, *konsekvenser* og *forskerens rolle*, og de punkter har udgjort grundlaget for vores overvejelser i forbindelse med vores interviews. Vores interviews gik nogenlunde forventeligt, og vi vil her kort præsentere de fire informanter:

Præsentation af informanter

Jes:

Jes er en mand på 42, som bor i en lejet lejlighed i en mindre provinsby på Sjælland. Allerede i folkeskolen havde Jes problemer, og efter et mislykket forsøg på at tage en HG (Handelsskolens

Grunduddannelse), har Jes ikke nogen uddannelse. Egentlig havde han som ung kørekort til lastbil, men Jes mistede sit kørekort og dermed sit job på grund af spirituskørsel. Jes har levet et turbulent liv, og har en gang været ”rigtig” hjemløs, i flere omgange sofasover og senest været ”næsten smidt ud” af sin lejlighed på grund af manglende betaling. Jes havde givet op igen og var begyndt at drikke voldsomt samt opleve angst. Det som reddede Jes fra en udsættelse af sit lejemål var, at Jess udlejer heldigvis er medlem af bestyrelsen for den lokale cafe for udsatte borgere, og derfor tog Jes med op på kommunen, så han kunne få noget hjælp inden han røg på gaden. Jes klarer sig lige nu uden alkohol eller andre substanser, og han kommer dagligt i Cafe ”Udenfor” som led i aktivering i forbindelse med kontanthjælp. Jes er i gang med at generhverve lastvognskørekort, og håber at han snart får lov at komme til teoriprøve.

Bo:

Bo er 32 år gammel, og bor rundt omkring i København, hvor han må sove på sofaer hos venner rundt om i byen. Oprindeligt er Bo fra en sjællandsk provinsby, og valgte at flytte til København for at få luftforandring, efter noget ballade i den ”ghetto” han boede i. Bo er opvokset i en håndværkerfamilie i en mindre provinsby. Bo har været i lære som elektriker, men da der var noget bøvl med et halvt års skolegang der skulle tages om, så opgav Bo. Bo bestemte sig for at flytte til København og har boet i dele-lejligheder med venner. Enkelte gange har Bo måtte overnatte på gaden. Bo har haft forskellige jobs, men ender ofte med at kede sig og rykke videre. Lige pt. påtænker Bo at flytte tilbage til provinsen, da han vurderer at kunne få en fornuftig almen lejebolig og derfra starte et nyt kapitel.

Lone:

Lone er 56 år, mor til to og mormor til en. Efter at være blevet skilt fra sin eksmand i 1997 begyndte hun at drikke for meget, og mistede samværet med sine børn. I 2011 endte hun med at blive indlagt på psykiatrisk afdeling i to måneder, efter at filmen knækkede på grund af en, som hun selv siger, psykopatisk ekskæreste. Da hun igen blev udskrevet havde hun mistet sin lejlighed på grund af manglende husleje, og måtte lade sine ting opmagasinere. Lone blev indskrevet på Blå Kors forsorgshjem, og kom derfra via kommunens hjælp i egen lejlighed. På trods af en god barndom fortæller Lone at hun blev misbrugt af en familieven som lille, og har haft utroligt lidt selvværd som følge af det. Dette mener Lone har været med til at hun begyndte at drikke, og at hun aldrig tidligere har sagt fra over for dominerende partnere, men har ladet sig kue. Lone har været

ædru de sidste syv år, og er på vej til at blive fastansat i den delikatesseafdeling hvor hun arbejder i praktik.

Sus:

Sus er 48 år, og fra hovedstadsområdet. Hun flyttede som 16-årig på ungdomspension, da hun ville væk fra sin mor der var mani-depressiv med mange skiftende kærester. Hun boede derefter kort på ungdomspension, men fik, igennem en social café hun arbejdede på, penge til et indskud til en lejlighed på Vesterbro. Boede og arbejdede der i en årrække indtil hun flyttede til Christianshavns torv, hvor hun efter lang tids konflikt med underboen endte med at blive smidt ud, grundet manglende betaling af husleje. Sus flyttede direkte fra lejlighed til herberg, og har boet der i 1½ års tid. Det er første gang Sus er hjemløs, og første længere periode hun står uden job. Sus har primært arbejdet i kantinekøkkener, men har også været bartender. De sidste par år før Sus kom på herberg havde hun været tilknyttet vikarbureau, men var røget uklar med dem over en potentiel fastansættelse. Suss mor døde for 1½ år siden, hvilket fik Sus til at gå helt ned med flaget. Dette, sammen med naboproblemerne, gjorde at Sus endte på gaden.

Vi har med en gruppe informanter som i både køn, alder og geografisk oprindelse er forskellige, dog kan vi to og to parre dem i køn, som bosiddende i og udenfor København, og så har de naturligvis alle fire det indbyrdes tilfælles at de har været hjemløse i kortere eller længere tid. De er alle etnisk danske, og alle har de haft misbrug og de har alle haft negative erfaringer med det system som skulle hjælpe dem, da de var allermest i nød.

Kapitel 3: Teoretisk udgangspunkt, teorier om det moderne samfund

Den teori vi har udvalgt til at undersøge vores påstand, at sociale problemer kan skyldes samfundsmæssige belastninger, og dermed presse socialt udsatte helt udenfor samfundet, vil vi præsentere forholdsvist grundigt her, således at vi længere fremme i analysen, kan gøre brug af teorierne uden at skulle redegøre grundigt for dem der. Vi mener det fremmer læsevenligheden, og vi vil naturligvis sørge for at kildehenvise, og også uddybe der hvor vi finder det nødvendigt. For os handler det om at begrebsliggøre den viden vi indsamler, og på en måde, i stedet for at beskrive vores fund, også tolke på dem, således at vi kan forstå hvad der gjorde det svært at leve op til samfundets krav eller hvordan det potentielt førte dem ud i hjemløshed. Vi mener at alle mennesker har brug for, har ret til og har krav på anerkendelse, hvis de skal have mulighed for at udfolde deres

fulde potentiale. Derfor er det godt at starte vores teoriafsnit med Axel Honneth, og hans anerkendelsesteori.

Axel Honneth: Anerkendelse og selvrealisering

Axel Honneth (f. 1949) er tysk professor og filosof. Han er leder af Frankfurterskolen, og mest kendt for sin anerkendelsesteori, som vi benytter os af i vores analyse af den indsamlede empiri. I de senere år har Honneth også beskæftiget sig med individualiseringen i samfundet, eller selvrealisering som han omskriver hele begrebet til, og det vil vi også bringe i spil i vores senere analyse.

Anerkendelse som forudsætning for det gode liv

Vi har tidligere indgående beskæftiget os med netop anerkendelse af hjemløse i det sociale arbejde, og ved derfor fra egen praksis og tidligere undersøgelser, at anerkendelse er uhyre vigtig for menneskers muligheder for at begå sig i det moderne samfund (Gottlieb & Schmidt 2015). Det samme slår Axel Honneth fast, kort refereret, redegør Honneth for hvordan mennesker skal anerkendes på tre forskellige sfærer i livet for at kunne realisere os selv: Den private, den retslige og den solidariske sfære.

”[Individet] må erfare alle former for anerkendelse for at kunne blive fuldt individueret.” (Honneth 2003:14)

At være fuldt individueret forstår vi som det ikke kunne komme overens med sig selv og sit eget indre, så hvis vi ikke opnår anerkendelse, så kan vi så at sige ikke komme overens med os selv.

Den første form for anerkendelse et menneske bør møde, bør opstå i den private sfære, eller den kærlighed og omsorg som man normalt forbinder med forældre/barn-relationen, og det er i denne anerkendelse individet opbygger selvtillid (Honneth 2003:15). Med anerkendelse på den retslige sfære, forstås at individet igennem de rettigheder det har, som anerkendt medlem af samfundet, opnår selvagtelse. Man oplever agtelse når man oplever at have samme rettigheder som alle andre borgere i samfundet, eller alle de andre medlemmer af fodboldklubben, og dermed bliver opfattet som et selvstændigt tænkende individ. Her knytter begrebet sig igen sammen med de tidligere beskrevne frihedsrettigheder:

”Den højeste form for selvrespekt kun kan blive realiseret, når individet er anerkendt som et autonomt handlende retssubjekt.” (Honneth 2003:15)

For at opnå den sidste form for anerkendelse, i den solidariske sfære, skal man igen tilbage til friheden, og ”væren en anden i sig selv”, da solidarisk anerkendelse opnås i grupper, fællesskaber eller samfundet. Det handler om at man på den kulturelle, politiske eller arbejdsmæssige scene føler sig anerkendt, for at være med til at bidrage til samfundets reproduktion:

”Denne form for anerkendelse udløser den tredje form for praktisk forholden til sig selv, nemlig værdsættelsen af sig selv som medlem af et solidarisk fællesskab.”
(Honneth 2003:17)

Honneth påpeger at de tre anerkendelsesformer er afhængige af hinanden, således at man uden den fundamentale selvtillid, som bør være opbygget via moders eller faders kærlighed (eller en omsorgsfuld socialarbejder), ikke kan gå ud i verden med selvagtelse som borger, eller med selvværdsættelse af sig selv som menneske. Ifølge Honneth medfører disse anerkendelsesidealer også, at der til hver hører en form for moralsk krænkelse. Anerkendelsen er den normative ide om ”det gode liv”, men for at forstå kampen om anerkendelse bør man kende til krænkelse (Honneth 2003:18).

Honneths krænkelsesbegreb

Honneth opererer med tre former for moralske krænkelse. Kropslige krænkelse, en nægtelse af rettigheder samt en nedværdigelse af livsformer. De kropslige krænkelse er fx direkte fysiske overgreb, magtanvendelse eller voldtægt. De kropslige krænkelse medfører et brud på individets fysiske integritet, og et brud på denne kan medføre dårlig eller ingen selvtillid. Hvis individet oplever en nægtelse af rettigheder, eller en foragt for sin moralske tilregnelighed vil resultatet ifølge Honneth være som følger:

”Det, der i kraft af sådanne handlinger bliver påvirket eller endda ødelagt, er den selvagtelse, som vi opnår ved, at andre personer anerkender værdien af den måde, vi udformer domme på.” (Honneth 2003:88)

Enhver moralsk krænkelse vil dermed ødelægge selvrespekten, der er individets grundsten til at realisere sig selv (Honneth 2003:85). Honneth afslutter rækken af moralske krænkelse med at tale

om en nedværdigelse af livsformer, hvilket er ensbetydende med, at et individ ikke oplever nogen anerkendelse af deres måde at leve på eller sociale status. Krænkelserne her vil medføre tab af social værdsættelse af sig selv, og kan i følge Honneth have alvorlige konsekvenser:

”Her går rækken af typiske eksempler fra det harmløse tilfælde af ikke at hilse til det massive tilfælde af stigmatisering.” (Honneth 2003:89)

Netop tegn på stigmatisering har vi også en forventning om at genfinde i vores informanternes fortællinger, dog vil vi bruge en oversættelse til socialt arbejdes etik, som vi finder langt mere håndgribelig og praksisnær end Honneths oprindelige filosofi.

Anerkendelse i socialt arbejde med udsatte

For at omsætte Honneths teorier til mere håndgribelige værktøjer eller etiske retningslinjer i forhold til det sociale arbejde, har vi valgt at tage udgangspunkt i Søren Juul og Erik Riiskjærs rapport udarbejdet for Social- og Indenrigsministeriet: ”Fælles værdier i det sociale og sundhedsmæssige arbejde med socialt udsatte.” Vi vil i vores projekt tale med hjemløse om deres møde med det offentlige, og for at kunne identificere eventuelle krænkelser, må vi opstille kriterier for det gode sociale arbejde.

Denne grundlæggende anerkendelse, som i følge Honneth er essentiel for at opnå det gode liv, vil vi med udgangspunkt i Juul og Riiskjærs fortolkning, oversætte til kærlighedsanerkendelse, og vise hvordan den hos en social arbejder bør udleveres som ”omsorg, nærhed og medleven” (Juul & Riiskjær 2012:20). Juul og Riiskjær har valgt at beholde navnet på den anden type anerkendelse, den retslige. De omsætter den til følgende ”regel” i det gode anerkendende sociale arbejde:

”Det handler om god kommunikation, og om at den udsatte borger oplever sig som medforfatter til rettens implementering i hans eller hendes sag.”
(Juul & Riiskjær 2012:30)

Den sidste form for anerkendelse, den solidariske har Juul og Riiskjær omdøbt ”social værdsættelse”, og handler også om inddragelse:

”.. den udsatte borger anerkendes som en moralsk autoritet, som social- og sundhedsarbejderne tager alvorligt, lytter til og anstrenger sig for at forstå.”
(Juul & Riiskjær 2012:30)

Her er det vores antagelse, at vi vil kunne genfinde krænkelsererfaringer blandt de informanter vi skal interviewe, da vores tidligere erfaringer viser at mange socialt udsatte føler sig overhørt eller slet ikke inddraget. Det er vores antagelse, at den type sagsbehandling ikke gavner den hjemløses muligheder for at mestre eget liv, og igen kunne træffe autonome beslutninger.

Krænkelser i socialt arbejde med udsatte

Juul og Riiskjær har også valgt at omdøbe krænkelserne, og de har oversat dem til ”kulde, distance og ligegyldighed”. Den form for krænkelser som der her er tale om, er de krænkelser som borgerne (de hjemløse) møder i deres kontakt med det sociale system. Det vil særligt være de moralske krænkelser, som knytter sig til den retlige og den solidariske sfære, som vi påregner at genfinde på i vores interviews.

”Retlige krænkelser drejer sig ... om diskrimination, vildledning eller mangelfuld information.” (Juul & Riiskjær 2012:30)

hvilket kan betegnes som en nægtelse af borgerens rettigheder samt en krænkelse af deres agtelse som borger i samfundet, med lige ret til at deltage i egen sag eller sygdom, som alle andre. Dette kan på sigt medføre en mistillid til institutionerne i staten, eller til det offentlige generelt (Høilund & Juul 2005:28). Den sidste krænkelse er på den solidariske sfære, eller en nedværdigelse af livsformer;

”Krænkelser i denne anerkendelsessfære drejer sig ... om nedværdigelse, usynliggørelse, stigmatisering og ringeagt.” (Juul & Riiskjær 2012:30)

Nedværdigelse, usynliggørelse og stigmatisering ødelægger selvværdet, og man kan sige at oplever fx den hjemløse at blive krænket eller ikke at blive respekteret, så går det ud over den fundamentale selvtillid, selvagtelsen som borger samt selvværdsættelsen som menneske. I mødet med det sociale system, kan det ende således:

”Når en forventning om anerkendelse udebliver eller skuffes, afføder det en krænkelsererfaring, der viser sig som harme, vrede og uretfærdighedsfølelser og fører til et svækket selvforhold.” (Juul & Riiskjær 2012:30)

Dertil kommer, at den socialt udsatte borger i tilfælde af de giver udtryk for deres harme og vrede, kan skade forholdet til socialarbejderen, eller i yderste konsekvens ikke længere må komme på

kommunen eller i ambulatoriet. Når det er så vigtigt for os at tage denne anerkendelsestankegang med ind i projektet, er det fordi vi tror vi kan genfinde fortællinger om krænkelse, og om hvordan det har været medvirkende til at skubbe vores informanter endnu længere væk fra den normative idé om det gode liv. Når vi vælger at bruge Honneths teorier, så vil vi dels finde ud af om vi sporer "liden under ubestemthed" hos vores informanter, altså om de har haft svært ved at finde en opskrift på at opnå det gode liv, og er derfor gået i stå? Vi vil også spørge informanterne, om de undervejs i deres liv, i mødet med det sociale system, har oplevet krænkelse, som har været med til at gøre dem endnu mere usikre på systemet eller fået dem til at ringeagte sig selv så meget at de bliver ude af stand til at træffe selvstændige beslutninger?

Liden under ubestemthed

Axel Honneth, som har været en af kritisk teoris foregangsmænd de seneste årtier, mener at:

"Næppe nogen teoretisk virksomhed udøves i dag mere forhastet og ubesindigt end samtidsdiagnosen" (Honneth 2003:118) og fortsætter:

"Den væsentligste svaghed ved alle disse samtidsdiagnoser ser jeg i det forhold, at de end ikke forsøger på at kritisere de aktuelle udviklingstendenser i vores samfund: De til enhver tid hævdede fænomener bliver som sådan affirmativt antaget, uden at man så meget som forsøger at efterprøve, om der måske kunne være tale om sociale patologier." (Honneth 2003:119)

Når Honneth taler om sociale patologier, så drejer det sig om fejludviklinger i samfundet, og centralt i Honneths udgivelser har især stået fejludviklinger, som kan medføre at der er en ulige fordeling af anerkendelsen i samfundet. For at forstå retfærdigheden i anerkendelsesbetingelserne, har Honneth rekonstrueret Hegels samtidsanalyse (fra 1821), hvor han sætter spørgsmålstejn ved de liberale menneskelige frihedsbegreber og også de abstrakte liberale rettigheder der skal beskytte borgerne. Hegels grundide er ifølge Honneth, at skitsere de normative betingelser, der kan betegne et samfund som retfærdigt. Honneth har særligt beskæftiget sig med Retsfilosofien fordi:

"Den afklarer, stort set den begrebsforvirring omkring en passende frihedsforståelse, som præger medlemmerne af de moderne samfund, og hvis konsekvenser bedst kan forstås som en »liden under ubestemthed«" (Honneth 2003:120)

Denne "liden under ubestemthed" opstår, fordi der med friheden ikke medfølger et formål, der er ingen anvisning til at opnå det gode liv. Honneth redegør for Hegels to modeller for individuel frihed, som de begge finder utilstrækkelige. Den negativistiske model, hvor den individuelle autonomi bliver opfattet som en subjektiv afvisning af alle de begrænsninger, der måtte stå i vejen for individets frihed og udfoldelse. Den anden model, optionsmodellen, hvor individet tager reflekterede valg, og Hegel mener, at kun valg truffet i fornuftig selvbestemmelse, kan betegnes som autonome eller fri. Hegel mener at den negativistiske model fører til handlingslammelse, da al handlen bliver formålsløst på grund af manglen på begrænsninger og at optionsmodellen egentlig hindrer frie valg, da mange af valgmulighederne allerede er givet på forhånd, og dermed spænder ideen om frihed ben for friheden selv (Honneth 2003:121-122). Ud fra kritikken af de to modeller udarbejder Hegel sin egen grundmodel, som han præsenterer som:

"Syntese af refleksiv begrænsning og subjektiv selverfaring" (Honneth 2003:122).

Honneth og Hegel antager, at man bedst muligt forklarer paradigmet igennem venskab:

"Denne frihed har vi allerede i form af følelse, f.eks. i venskab og kærlighed. Her er man ikke ensidigt i sig selv, men man begrænser sig gerne i forhold til en anden. Man ved imidlertid, at man er sig selv i denne begrænsning. I bestemtheden skal mennesket ikke føle sig bestemt, men idet man betragter den anden som anden, har man først deri sin selvfølelse." (Honneth 2003:124)

Dermed taler Honneth om "væren sig selv i den anden", altså om hvordan ægte frihed forudsætter social interaktion med andre mennesker, der ved at begrænse sig selv, anerkender "den anden" (Honneth 2003:125). Honneths pointe er, at ægte brugbar frihed er noget som kommer af solidaritet, en måde at give agtelse på:

"Gensidigt at værdsætte hinanden forudsætter, at man deler bestemte værdier med hinanden. fordi det kun i lyset af dem kan vises, hvorfor den til enhver tid værende andens evner eller egenskaber er af positiv betydning for den fælles livspraksis." (Honneth 2003:144)

Min udfoldelse af det gode liv, kan jo netop begrænse din mulighed for at udfolde dit liv, og jeg må derfor kunne begrænse mig selv, for at anerkende dig og din ret til mulighed for opblomstring.

Denne opfattelse kolliderer med den individualisering, som også er fulgt med det senmoderne samfund, hvilket vi også må belyse for at kunne analysere vores indsamlede empiri.

Organiseret selvrealisering - individualiseringens paradokser

Honneth redegør i en artikel fra 2002 (dansk oversættelse fra 2005), *"Organiseret selvrealisering - individualiseringens paradokser"* for hvordan han ser en ny form for individualisme. Denne individualisering, som er sket over de seneste årtier, mener Honneth kan ses som:

"... individuelt voksende krav via institutionelle og organisatoriske tilpasningspræstationer bliver forvandlet til institutionaliserede forventningsmønstre, således at de nu møder subjekterne som krav udefra." (Honneth 2005:47)

Disse krav mener Honneth, truer med at medføre *"en mængde nye former for sociale lidelser af såvel materiel som psykisk art"* (Honneth 2005:47).

Med en kort redegørelse for Honneths pointer, vil vi synliggøre hvorfor vi også for at forstå det moderne samfunds pres, må identificere de krav vi mener samfundet "pålægger" sine borgere.

Individualiseringen er kommet i kølvandet på moderniteten, som et modsvar på at de strukturer og institutioner man tidligere forligede sig på, men som nu er nedbrudt (hvilket vi vil redegøre lidt nærmere for i de næste afsnit, Charles Taylor og Zygmunt Bauman):

"Medlemmerne af de vestlige samfund blev tvunget til, holdt fast på eller opmuntret til for deres egne fremtidsmuligheders skyld at gøre sig selv til centrum for deres egen livsplanlægning og livsførelse." (Honneth 2005:49)

Der ud af opstår individualismen, og det bliver nærmest et mål i sig selv, at realisere den del af sit indre selv, som adskiller sig mest muligt fra alle andre (Honneth 2005:51). Dog lader vi os alligevel flyde med og finder rollemodeller i medieskabte idoler, mens vi gerne gør det med en Guccitaske på armen eller noget andet, som kan signalere at vi har styr på det. Reklamens magt er i dette tilfælde ikke uden skyld, og medfører derfor at vi alligevel kopierer andres livsstil:

"Alt i alt kan man måske tale om en vis tendens til at følge standardiserede mønstre i realiseringen af sin identitet for da i grunden eksperimentelt at opdage sin egen personlighedskerne." (Honneth 2005:53)

Honneth fortsætter, at også arbejdslivet er påvirket, men her er det mere tendensen til at se sit arbejde som et kald han hæfter sig ved. Der er også status i meningsfulde jobs, men det indebærer også et paradoks:

”Det tryk, der dermed hviler på de ansatte og på arbejdet, har en yderst paradoksal form: De må med henblik på deres fremtidige chancer for beskæftigelse fiktivt organisere deres egen erhvervsbiografi efter selvrealiseringens mønster, skønt der i vid udstrækning kun kan være tale om et ønske om social og økonomisk sikkerhed.”
(Honneth 2005:55)

Når der på den måde tegner sig et billede af, at man skal iscenesætte sit arbejdsliv for at skabe identitet ud af det, så kan man spørge sig selv, hvordan det kunne gå fra at et arbejde var noget der gav økonomisk grundlag, således at man kan bruge fritiden på noget man selv finder meningsfuldt, som fx læse en bog eller tage på fisketur, til næsten at blive selve livets mening?

Honneth refererer til Boltanski og Chiapello (1999) undersøgelse af ”Kapitalismens nye ånd”, når han konkluderer

”... at den igennem et halvt århundrede generelt tiltagende selvrealiseringsindividualisme gennem instrumentalisering, standardisering og fiktionisering i mellemtiden har forvandlet sig til et i følelsesmæssig henseende i vid udstrækning køligt system af krav, hvorunder subjekterne i dag snarere synes at lide end at trives.” (Honneth 2005:56)

Honneth mener, at de krav mennesker i den vestlige verden selv har udviklet igennem moderniseringen, altså kravet om selvrealisering, nu bider dem i halen som ydre krav, synlige og usynlige samfunds krav, som forvandler lyst til tvang, og som ændres fra noget vi kræver (eller har ret til) fra samfundet (eller hinanden), til noget der pludselig forlanges og forventes af os og det er på den baggrund at lidelsen og ubehaget opstår. Her trækker Honneth på Alain Ehrenbergs undersøgelse af diagnoser ”Det udmattede selv” (Ehrenberg 1998), der slår fast, at der i dag er et voldsomt stigende antal mennesker der diagnosticeres med forskellige former for psykiske lidelser som fx angst, depression, stress, og der udskrives derfor antidepressivmidler og anden psykofarmaka i enorme mængder. Den samme tendens ses i Danmark, og man vurderer at godt hver femte dansker i løbet af et liv vil blive ramt af depression. Ehrenbergs forklaring er i følge Honneth:

“... at der gennem det diffust udbredte krav om, at de skal være sig selv, i en vis forstand kræves for meget af individerne rent psykisk. Den permanente tvang, der består i, at de ud af deres eget indre liv skal fremdrage stoffet til en autentisk selvrealisering, kræver af subjekterne en vedvarende form for introspektion, som på et eller andet punkt samtidig må føre ud i tomheden, og et sådant punkt, i hvilket de psykiske oplevelser også ved et stærkt forsæt ikke længere fastsætter livsfuldbyrdelsens retning,... “ (Honneth 2005:57)

Med andre ord, hvis du hele tiden er tvunget til at selv at finde ud af hvad du skal og hele tiden kigge ind i dig selv for at finde det, så vil det føre til tomhed eller meningsløshed i en sådan grad, at livet mister sin mening (Honneth 2005:56-57).

Vi vil med baggrund i Honneths antagelser se, om vi kan finde det ubehag og den lidelse Honneth argumenterer for selvrealisering og individualisme medfører. Konkret skal vi lede efter angst og depression, men vi har den tese at lidelsen kan komme til udtryk på mange måder, og at de hjemløse måske har haft andre mestringsstrategier til at undgå eller leve med nogle af disse nye massediagnoser, end at gå til psykoterapeut eller spise antidepressive midler. ”Liden under ubestemthed” skal vi også se om vi kan analysere os frem til, altså om der har været for mange valgmuligheder og for få faste holdepunkter, fx godt forhold til familie og gode venskaber. Disse faste holdepunkter vil vi kigge efter fra opvækst til hvor de er i livet i dag, og samtidig vil vi se efter krænkelse og anerkendelse, for derigennem at udforske hvilke muligheder de hjemløse har haft, for at realisere sig selv, og deres ide om ”det gode liv”. Vi vil lede efter anerkendelse og krænkelse i de hjemløses møde med det offentlige system, ved hjælp af Juul & Riiskjærs omskrivning af Honneths anerkendelsesbegreb.

Charles Taylor: Modernitetens ubehag

Charles Taylor (f.1931) er canadisk professor i filosofi, og har med inspiration i Hegel beskæftiget sig med kritisk teori og samfundsdiagnose, i forhold til individualisme og det moderne samfund. Det ligger derfor fint i tråd med projektets øvrige teoretiske udgangspunkt, også at benytte Taylor i vores analyse. Charles Taylor har med udgivelsen ”Modernitetens ubehag – autenticitetens etik” sat fokus på de træk i samfundet, som han mener er årsag til ubehag. Taylor opridser tre træk ved moderniteten, som han mener vi udmærket allesammen kender til, men som vi ikke helt forstår, og derfor tøver med at gøre noget ved (Taylor 2002:61). De tre træk er: Individualismen, ”Den instrumentelle fornufts forrang” og tabet af medborgerlig ansvarlighed.

Den første kilde til bekymring er i følge Taylor; Individualismen. Fuldstændig i tråd med Hegel, som også Honneth var inspireret af, mener Charles Taylor at det moderne menneske er friset. Efter at have gjort op med tidligere tiders moralske horisonter og autoriteter, er menneskerne frie til at blive lige hvad det vil, eller lige hvem de vil. Hvor Bauman trækker på kommunismen, så har Taylor valgt at fokusere på den aftagende tiltro til Guds vilje. Det er altså ikke længere Guds vilje, om hvor du befinder dig i samfundshierarkiet, men din egen. Taylor mener at ingen kan sætte sig i mod den frihed menneskerne har fået, dog mener han, at samtidig med de gamle ordener blev miskrediterede, var der noget værdifuldt som gik noget tabt:

"Tilsvarende havde samfundets ritualer og normer mere end en blot instrumentel betydning. Miskrediteringen af disse ordener er blevet kaldt verdens "affortryllelse". Som følge heraf mistede tingene noget af deres magi." (Taylor 2002:62)

Taylor mener, det er selve livsmålet der går tabt, og at mennesker derfor har mistet det brede perspektiv, fordi de har været alt for fokuserede på deres eget individuelle liv:

"Med andre ord er bagsiden af individualismen en selvcentrering, som både forfladiger og indskrænker vore liv, gør os fattigere på mening og mindre opmærksomme på andre eller samfundet." (Taylor 2002:63)

Det er med andre ord den selvoptagethed som følger med individualismen, som Taylor ønsker at beskæftige sig med, da den medfører: *".. et meningstab i og med de moralske horisonters opløsning"* (Taylor 2002:68).

Det næste træk ved moderniteten som giver anledning til ubehag, men Taylor er "Den instrumentelle fornufts forrang." Med det mener Taylor at det nye mål for succes er effektivitet, og at vi uden hellig samfundsstruktur, altså hvor vi beror vores orden på Guds vilje, er overladt til at finde den individuelle lykke og velfærd. Vi tingsliggør derfor de skabninger vi omgiver os med, og gør dem til objekter i vores eget projekt "det gode liv".

"Den instrumentelle fornufts forrang fremgår også klart af den prestige og aura, der omgærder teknologien, og som får os til at tro, at vi altid skal lede efter teknologiske løsninger, selv i tilfælde, hvor det er noget helt andet, der er brug for." (Taylor 2002:64)

Frygten er, at de kriterier vi begynder at benytte os af, er effektivitet og omkostning, særligt hvor der måske skulle menneskelige beregninger til. Taylor nævner selv eksemplet: *"vor sociale planlægning"* (Taylor 2002:64), som netop er relevant for dette projekt. Man genfinder samme tendens indenfor sundhedsvæsenet, og Taylor forklarer at vi har tendens til at negligere sygeplejerskers rolle, netop fordi de står for den nære omsorg og pleje, og ikke er fedtet ind i teknologi (Taylor 2002:65)

Modernitetens sidste kilde til ubehag, er i følge Taylor, på politisk niveau, og er direkte konsekvenser af individualismen og den instrumentelle fornufts forrang. Taylor mener at vores valg er stærkt begrænsede af institutionerne og strukturerne i samfundet, og at vi kan takke teknologien og industrien for dette. Samfundets indretning tvinger samtidig mennesker til at give den instrumentelle forrangs fornuft en alt for fremtrædende plads, som Taylor ellers mener den aldrig havde fået, havde vi et helt frit valg, og paradokset er, at vi mister endnu mere frihed pga. teknologien.

Udover et tab af valgfrihed, så er det et endnu vigtigere tab, forklarer Taylor ved hjælp af Tocqueville, og det er lysten til at deltage aktivt i samfundet som går tabt, for hvis;

"Et samfund, hvori mennesker ender med at blive individer, som er "lukket inde i deres egne hjerter" er et sted, hvor kun få personer vil ønske at deltage aktivt i ledelsen af samfundet. De vil foretrække at blive hjemme og nyde godt af privatlivets glæder, så længe den til enhver tid siddende regering fremstiller og massedistribuerer midlerne til opnåelse af disse glæder. (Taylor 2002:67)

Det vil ende med at være "en umådelig formynderisk magt" en regering vil få i et sådant samfund, for uden en levende politisk kultur med mangfoldig deltagelse, vil magten være ude af folkets kontrol selv i et demokrati. Befolkningen står således magtesløse overfor en bureaukratisk og mægtig stat. (Taylor 2002:67-68)

I et samfund hvor den eneste form for fremskridt man taler om, er tekniske fremskridt, bliver de moralske værdier subjektive og kan derfor ikke længere diskuteres rationelt. Dette hænger i følge Taylor sammen med den "selvrealiseringskultur" som er opstået i kølvandet på den grundantagelse, at vi ingen ret har til at anfægte andre menneskers værdier, eller deres ide om "det gode liv" Taylor mener vi lider af moralsk slaphed, og at problemet ikke er at mennesker fx opgiver deres privatliv

for deres karriere, men at de føler sig ”kaldet” til det. Taylor mener at vi taber autencitetsidealets moralske styrke, og der opstår derfor en tavshed i forhold til hvordan ”det gode liv” kan eller bør leves. Når det overlades til mennesket at finde meningen med livet inde i sig selv, og i øvrigt også at fastsætte rammerne for ”det gode liv”, mens individualismen er i højsædet, så bliver vi selvcentrerede og ligeglade. Taylor fremfører at et af problemerne med individualiseringer er, at den er blevet fejlfortolket i liberalismens navn, og at frihed indebærer at alle har mulighed for den samme grad af frihed, og at frihed også er en anerkendelse af forskellighed. Akkurat som Hegel mener også Taylor at frihed sker i fællesskab, en demokratisk anerkendelse som muliggør den enkeltes mulighed for at udfolde sig. Denne demokratiske anerkendelse skal altså skabes i dialogen med andre mennesker, som Hegels ”væren-sig-selv-i den-anden” fordi:

”...at en stærk trend trækker i retning af en privatisering af individernes selvrealisering. Dette viser sig især på to felter: For det første sætter færre og færre sig mål, der overskrider deres egen private eller familiære situation, mens de kollektive politisk-socialt målsætninger i stigende grad tænkes varetaget af et 'system' af bureaukrater og en professionel politisk elite.”
(Taylor 2002:44)

Vi vil bruge Taylor til både at vise at vores institutioners bureaukrati kan være medvirkende til, at sende udsatte eller hjemløse endnu længere ud på kanten af samfundet, og også til at påvise at trods helt åbne muligheder i livet, så er individers valgmuligheder oftest stærkt begrænsede, altså at mennesket er blevet fri fra noget og ikke fri til noget. Honneth og Taylor går flot hånd i hånd, og der vil generelt i hele vores analyse være overlap mellem de forskellige teoretikere, da de alle forklarer noget om det moderne samfunds udvikling og pres, men belyser det fra forskellige vinkler.

Bauman: Det Flydende moderne

Zygmunt Bauman (f. 1929) er en polskfødt professor og sociolog, med bopæl i England. Bauman har især beskæftiget sig med postmodernismen, og har modtaget flere priser. Zygmunt Bauman har forfattet værket ”Flydende modernitet”, hvor han redegør for hvordan den tidlige modernitets rationale var at nedbryde alt fast og solidt, og om hvordan han mener vi er gået ind i ”den flydende moderne” tidsalder. Bauman har læst Marx og Engells ”Kommunistiske Manifest”, og Bauman forklarer hvordan det er de tidligere klasseskel i samfundet der nu er nedbrudt. Bauman mener ikke, det er selve forandringen der er problemet, problemet er nærmere at:

“...skaffe plads til nye og forbedrede faste stoffer, erstatte det nedarvede sæt af utilstrækkelige og defekte faste stoffer med et andet sæt, der var langt bedre end det gamle og om muligt så fuldendt, at det ikke længere kunne ændres.”

(Bauman 2006:10)

For at forklare den flydende modernitet sammenligner Bauman samfundets egenskaber med væsker og gasarters:

”Væsker flytter sig ubesværet. De 'flyder', 'breder sig', 'løber ud', 'plasker', 'flyder over', 'strømmer', 'trænger ud eller ind', 'drypper', 'siver' og 'driver'. I modsætning til faste stoffer er de svære at standse - de flyder uden om nogle forhindringer, opløser andre og gennemtrænger atter andre.”

(Bauman 2006:8)

Det Bauman her forklarer er, hvordan vi er gået fra et samfund med en klasseinddeling der var nærmest umulig at forcere og hvor din plads var givet ved fødslen, til et flydende moderne samfund, hvor alt er i konstant bevægelse. Hvordan man igen skal finde mening i sociale relationer, står hen i det uvisse;

”Hvad angår den kommunitaristiske drøm om en 'genindlejring af det udlejrede', kan intet ændre ved den kendsgerning, at der kun står motelsenge, soveposer og psykoanalytiker-brikse til rådighed for genindlejringen, ...” (Bauman 2006:33)

Det Bauman videre fremfører er, at:

”Den tidlige modernitet 'udlejrede' for at kunne 'genindlejre'. Mens udlejringen var den socialt sanktionerede skæbne, var genindlejringen en opgave, individerne selv skulle løse. Da de feudale 'stændersamfunds' stive rammer først var brudt sammen, kunne den 'selv-identificerende' opgave, der blev pålagt den tidlige modernitets mennesker, koges ned til det at leve 'standsmæssigt' (ligesom naboen), at gøre en indsats for at leve i overensstemmelse med de frembrydende, socialt bestemte adfærdstyper og -modeller, at imitere og følge mønstret, at tilpasse sig, ikke træde ved siden af og ikke afvige fra normen.”

(Bauman 2006:46)

Da alt er i konstant bevægelse, og der ikke længere er en fast forskrift for hvordan man skal leve sit liv, ender ansvaret hos individet selv. Så for at finde meningen med livet, eller for at bruge Axel Honneths begreb ”det gode liv” må vi opfinde det selv. Bauman mener at noget af det, der er gået tabt i modernitetens neddriven af det faste, er de fællesskaber som havde til opgave at løse fælles problemer, for eksempel den internationale arbejderklasse. De eneste fællesskaber vi har, kalder Bauman ”knagefællesskaber”, og karakteriserer dem som overfladiske og uforpligtende, og dermed ubrugelige i egentlig problemløsningsforstand. I vores flydende modernitet er vi blevet så individualiserede, at vores problemer ikke længere ligner hinanden, og derfor kan vi ikke finde løsninger i fællesskab. Et sted Bauman dog har noteret sig, at vi leder efter løsninger på livets problemer eller rollemodeller, det er talkshows i tv. Her mener Bauman dog heller ikke vi kan finde løsninger, da de er individuelle og ikke angår fællesskabsproblemer (Bauman 2006:49-50). Dog kan de bidrage med noget:

”Den eneste fordel, man kan drage af andre lidelsesfællers selskab, er påmindelsen om, at alle de andre dagligt må føre en ensom kamp mod problemerne - hvilket så kan puste nyt liv i den svindende vilje til at gøre præcis det samme som alle de andre.” (Bauman 2006:50)

Et andet problem i at finde faste rollemodeller, er at det i dag sværere at udpege den egentlige magtelite, som ifølge Bauman er skabt i fraværet af den gammeldags godsejer. Den nye globetrottergeneration er den nye magtelite, da de forstår at flytte sig og være mobile:

”Nu er det det mindre, det lettere, det mere bærbare, der står for forbedring og 'fremskridt'. At rejse let frem for at klamre sig til ting, der betragtes som attråværdige på grund af deres pålidelighed og soliditet - dvs. på grund af deres tyngde, håndgribelighed og urokkelige modstandskraft - er nu magtens 'kapital'.”
(Bauman 2006:23)

For at forklare sig nærmere, trækker Bauman en parallel til den amerikanske sociolog Richard Sennetts (som vi tilegner et helt afsnit i det efterfølgende) sammenligning af to amerikanske multimilliardærer, men fra hver sin tid. Fra den tid hvor fast var godt, har vi på den ene side Rockefeller, som byggede skyskrabere, investerede i jernbaner og drev fabrikker. På den anden side, repræsenterende det flydende moderne samfund, finder vi IT-rigmanden Bill Gates, som :

"Han var ikke bange for at bevæge sig i den forkerte retning, eftersom han aldrig holdt den samme kurs ret længe ad gangen og hele tiden havde mulighed for at vende om eller bøje af." (Bauman 2006:162)

Bauman mener, at når det nye er det hurtige og det flygtige, så har vi ikke længere lyst til at binde os eller tage os af vores medmennesker i samme grad som tidligere, da det gør os bundne og immobile at have bindinger til mennesker eller steder. Vi er ifølge Bauman tvunget ud i en konstant stoleleg, og dermed kan vi aldrig sætte os ned eller slå rod. Vi vil gøre brug af Bauman for at påvise, at uden rettesnor eller ståsted, så bliver det endnu sværere at opnå det gode liv, særligt hvis du i forvejen er sårbar eller udsat. Vi vil bruge Bauman til at vise hvor svært det kan være for mennesket i det moderne samfund at finde meningsgivende fællesskaber.

Richard Sennett: Fleksibilitet og omstillingsparathed

Richard Sennett (f. 1943) er en nulevende amerikansk sociolog, som har beskæftiget sig med bl.a. kravet om fleksibilitet og omstillingsparathed i "Den ny kapitalismes kultur" og "Det fleksible menneske".

Richard Sennett lægger sig lige i kølvandet af de foregående teoretikere, men han har fokus på arbejdsmarkedet, og den fart hvormed mennesker må omstille sig og være risikovillige, for at bevare en tilknytning til arbejdsmarkedet. Sennett forklarer, at mennesker siden 1930'erne og den store depression, har forsøgt at sikre sig mod at blive ubrugelige på arbejdsmarkedet. Siden depressionen, har forældre forsøgt at få deres børn til at uddanne sig mest muligt, så de havde specialiserede færdigheder, som aldrig ville blive ubrugelige, således at der altid ville være arbejde at finde. Frygten for ubrugelighed er stadig gældende idag, hævder Sennett. Hvor det tidligere var en nærmest umulig drøm for en fattig arbejders barn at blive advokat eller læge, er modsætningen mellem masse og intellekt nu ophævet, så advokatdrømmen for en arbejderdatter i dag er hvad Sennett kalder en "*rutinedrøm*", og altså ikke noget vi længere tænker som umuligt (Sennett 2007:73-75). Når angsten for ubrugelighed ikke længere hænger sammen med frygten for faglige kvalifikationer, hvad skyldes så den moderne frygt for ubrugelighed? I følge Sennett, kan rædslen for ubrugelighed som moderne trussel inddeles i tre kategorier; "*det globale arbejdskraftudbud, automationen og håndteringen af befolkningernes aldring.*" (Sennett 2007:76)

Frygten for det globale arbejdskraftsudbud kan man fristes til at tro, kun er frygten for at vestlige arbejdspladser flytter til lavtlønsområder. Det er kun en halv sandhed anfører Sennett, da:

”Der er nemlig også en form for kulturel selektion i spil, således at arbejdspladser bliver trukket væk fra højtønslande som USA og Tyskland og vandrer til lavtlønsøkonomier med dygtige, sommetider overkvalificerede medarbejdere.” (Sennett 2007:76)

Sennett mener, at medarbejdere i fx callcentre i Indien taler to sprog, i øvrigt så forfinet at du ikke ved om du har ringet til kundeservice i Hartford eller Bombay, og de har oftest gået mindst et par år på universitetet. Dertil kommer at de uddannes ekstra i deres job, og de er oftest i stand til at svare på alt indenfor den branche, hvor de yder kundeservice, samt håndtere besværlige kunder med et smil. Vestlige callcentermedarbejdere er altså langt dårligere uddannet. Lønnen for et sådant job i Danmark er over kassedame niveau, mens den løn de får i Indien er i sammenligning: *”virkelig rædselsvækkende, i betragtning af at det drejer sig om højkompetente medarbejdere.”* (Sennett 2007:77). En anden ting Sennett fremdrager ved fx de indiske callcentermedarbejdere er, hvordan de drives af motivation til at kunne starte deres egen virksomhed. I Indien bliver mange medarbejdere, når de først har vist deres værd, selvstændige og får mindre callcenteropgaver for større udenlandske virksomheder. Der er i øvrigt også langt større prestige i et callcenterjob i Indien end i Danmark, og det er kombinationen af motivation, status og oplæring som gør, forklarer Sennett at vi er bange for det fremmede, og truet på vores jobsikkerhed.

””Globalisering” er et ord, der bl.a. dækker den opfattelse, at kilderne til den menneskelige energi er under ændring, og at folk i den allerede højtudviklede verden som følge heraf kan ende med at blive skubbet til side.” (Sennett 2007:78)

Den anden rædsel eller frygt, mener Sennett er automationen. Det er en ældgammel frygt for, at maskiner overtager for mennesket. Denne frygt er dog først i følge Sennett blevet til virkelighed i det moderne samfund, da vores teknologi først nu er så udviklet, at den i sandhed kan erstatte mennesker i nogle sammenhænge (Sennett 2007:79).

”Automationen tillader dem ikke blot at reagere hurtigt på ændringer i efterspørgslen, fordi det er muligt at omkonfigurere maskinerne hurtigt, men også at foretage hurtige produktionsomlægninger, når efterspørgslen skifter, og på den måde holde lagerbehovet

nede. Automationen giver nu for alvor produktivtetsgevinster og arbejdskraftbesparelser.”
(Sennett 2007:80)

Sennett kommer med et eksempel på hvordan en virksomhed har forøget produktionen med 15 % og dermed indtjeningen med 4,3 % om året i fire år, ved at indføre noget avanceret software. Samtidig skar virksomheden over de fire år deres medarbejderstyrke ned med over 11.500 mennesker. Derfor er frygten for automationen også reel:

”Disse job blev ikke eksporteret, men for hovedpartens vedkommende overtaget af avancerede maskiner. Eller med andre ord: Nutidens arbejdere står langt om længe ansigt til ansigt med rædslen for at blive ubrugelige.” (Sennett 2007:80)

Det er dog ikke rædselen eller frygten for hverken globalisering eller maskiner vi skal være mest nervøse for. Sennett mener det er håndteringen af befolkningens alder set i forhold til arbejdsmarkedet, der bør volde os mest rædsel:

”Både den globale jobmigration og den ægte automation er specialtilfælde, der vil få indflydelse på en del af arbejdsstyrken, men ikke den hele. Aldringen afstikker et meget mere omfattende ubrugelighedsdomæne.” (Sennett 2007:81)

Problemet med aldringen er to ting, den ene er fordomsfuldheden. Sennett har, i tidligere studier af reklamebranchen i 1990’erne, slået fast at i ”frontløbervirksomheder” som fx reklamebureauer, er alder lig med yt. Virksomhedsorganiseringen bevirker at ældre ansatte behandles som *”satte, langsomme og uenergiske”* (Sennett 2007:81). I udgivelsen ”Det fleksible menneske” om de tidligere studier af reklamebranchen, fortæller Sennet bl.a. om barejeren Rose på 53 år fra New York, som i et forsøg på selvrealisering bortforpagter sin bar, og siger ja til et job i reklamebranchen. Rose er blevet ansat fordi hun har erfaring fra sin egen bar, men oplever hvordan hun diskrimineres for sin alder, og hvordan hendes erfaring negligeres og ikke bruges til noget. Måden hvorpå Rose skulle måle sin arbejdsindsats var ikke ved ros og anerkendelse fra hendes chef, hun måtte nøjes med *”ikke at blive fyret”*. Det at Rose havde: *”fornemmelsen af, at hun ikke havde noget ankerpunkt i et hav af glittede reklamer, tog psykisk på hende.”* (Sennet 1999:86)

Et sådant arbejdsklima lyder ikke sundt for nogen, og Rose vælger til sidst at vende tilbage til sin bar, da hun *”tabte modet”* (Sennett 1999:82-102) Sennett mener at fænomenet med alder er et *”indlysende paradoks”*, vi lever længere og længere og vores arbejde oftest ikke er fysisk

krævende, men alligevel er beskæftigelsen faldet blandt midaldrende mænd i hele den vestlige verden. Værd er det at bemærke, at udbrændthed (satte, langsomme og uenergiske) ikke er et fænomen som relaterer sig til fysik, men til mental funktionsevne (Sennett 2007:82). Ældre medarbejdere opfattes også som en efteruddannelsesbyrde, en ingeniør eller en læge vurderes at skulle efteruddannes flere gange i et arbejdsliv, for at holde sig opdateret om nyeste viden på deres arbejdsfelter. Derfor mener Sennett, at arbejdsgivere hellere vil hyre en nyuddannet med frisk viden, og dermed ryger værdien af den erfaring en ældre medarbejder besidder. I øvrigt er yngre medarbejdere billigere i lønudgifter, så det er endnu en fordel i de unges favør (Sennett 2007:82-83). I Roses tilfælde stod der også en massiv kø af håbefulde nyuddannede universitetskandidater, som uden familie og ingen anden forpligtelse end et studielån, er langt mere omstillingsparate (de *"rejser let"* som Bauman ville sige) end gifte folk med børn, biler og huslån. Man skal altså i følge Sennett være omstillingsparat og risikovillig for at kunne begå sig på arbejdsmarkedet og i det moderne samfund (Sennett 1999:86-87). Det hvor der bliver farligt, når vi skal tage chancer, eller løbe en risiko er muligvis følgende:

"Tversky og Kahnemans forskning tyder på, at de ord vi forbinder med risiko ("risikabel", "risikogruppe") grundlæggende virker deprimerende. Når forfatterne til erhvervshåndbøger lovpriser den daglige risiko i den fleksible organisation, taler de - måske ubevidst - for, at man skal leve sit arbejdsliv i en konstant sårbarhedstilstand." (Sennett 1999:90)

Hvor vi i tidligere generationer kunne regne med et livslangt fast job, så længe vi havde sørget for at få en god uddannelse, er vi i dag tvunget ud i et arbejdsliv med mange jobskift hvor omstillingsparat og risikovillig er nøgleordene. Oveni hatten kommer at de kompetencer vi har i dag er forældede i morgen, og at jo ældre vi bliver, jo mere ubrugelige bliver vi for arbejdsmarkedet. Hvis den ny kapitalismes arbejdsmarked er således som Sennett fremstiller det, hvordan skal borgere på kanten af samfundet, eller hjemløse som allerede er ekskluderet, nogensinde få en chance for at kunne finde et job og blive i stand til at forsørge sig selv og sine? Vi lever ikke i et samfund hvor der er mangel på arbejdskraft, i hvert fald ikke ufaglært, så er udsatte der ikke formår at tage en uddannelse allerede hægtet af arbejdsmarkedet inden de overhovedet er kommet ind på det? Vi vil bruge Sennett til at undersøge, hvordan vores informanter har oplevet at komme ind på arbejdsmarkedet. Har de kunnet følge med eller er de druknet i de mange krav der er på det moderne arbejdsmarked? Når man ikke kun fagligt skal være dygtig til sit arbejde, men også være

mødestabil og præsentabel, i stand til at betjene computere, smartphones og andet moderne teknologi, så kan alle disse krav medføre et ubehag hos individet. Det er dette ubehag vi leder efter i analysen af de hjemløses erfaringer.

Hartmut Rosa: Social Acceleration og fremmedgørelse

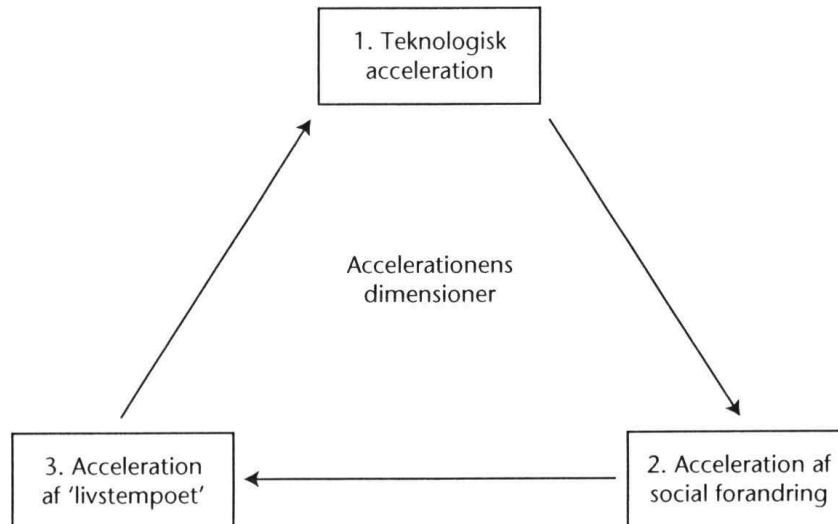
Hartmut Rosa (f. 1965) er professor i sociologi ved Friedrich-Schiller Universitetet i Jena. Rosa er elev af Axel Honneth og spiller en central rolle i videreførelsen af den kritiske teori, som er udviklet i Frankfurterskolen og han anses i brede kredse for at skulle være Axel Honneths arvtager samme sted. Vi har valgt at bruge lidt ekstra spaltepads til Hartmut Rosa og hans ideer om det moderne samfunds udvikling, da han for det første også refererer til alle de andre teoretikere vi har udvalgt, Honneth, Taylor, Bauman og Sennett. For det andet fordi, hans bog også er det nyeste skud på stammen så at sige, indenfor kritisk samtidsdiagnose. Som tidligere beskrevet, har vi forsøgt at holde vores speciale i at sprog der gør det tilgængeligt for alle, også de som ikke har en uddannelse indenfor socialt arbejde. Vi håber at også Hartmut Rosa vil være enig med os i den disposition, da han opfordrer til, at sociologien beskæftiger sig med det nære, som folk kan forholde sig til, og *”som har noget at tilbyde den brede offentlighed”* (Rosa 2013:11). Rosa mener vi skal begynde at spørge om hvorfor mennesker *ikke* har et godt liv, og lidt provokerende, forudsætter Rosa, at:

”... normaltilstanden [er] at store dele af vores personlige og sociale liv har hårdt brug for reformering” (Rosa 2013:12).

Hvis Rosa har ret, og vi ikke alle lever et godt og fuldt liv med udfoldede evner, hvad kan det så skyldes? Årsagen er ifølge Rosa, at mennesker er ubundne af etiske regler og sanktioner, men at det moderne tidsregime gennem tidslige normer, frister og regler sætter (usynlige) grænser for det enkelte menneskes udfoldelsesmuligheder. Disse tidsregimer samler Rosa i betegnelsen *”den sociale accelerations logik”*, som han knytter til moderniteten. Hartmut Rosa er som Honneth optaget af anerkendelsesbetingelserne i det moderne samfund, men han føjer til Honneths teori, at for at forstå anerkendelsesbetingelserne, så må vi først forstå den sociale accelerations betydning disse betingelser.

Social acceleration

Den sociale acceleration er en trebenet størrelse i følge Rosa, hvor den teknologiske acceleration, accelerationen af den sociale forandring og accelerationen af livstempoet udgør de tre ben.

(Fig 4 i Rosa 2013:40)

Teknologisk acceleration

Den tekniske acceleration har muliggjort, at mennesker i dag bevæger sig længere på samme tid, kommunikerer med hinanden over hele kloden og producerer hurtigere end nogensinde før (Rosa 2013:21). Rosa redegør for, på grund af den tekniske acceleration, hvordan tid og rum har trukket sig sammen, som følge af transportens og kommunikationens nye hastighed. Rosa eksemplificerer ved at forklare hvordan:

“... rummet i jetflyenes tidsalder [er] skrumpet ind til 1/60-del af sin oprindelige størrelse i sejlskibenes førindustrielle tidsalder - dvs. fra cirka tre uger til omkring otte timer.” (Rosa 2013 :22)

Det er så at sige en acceleration der sker i samfundet, og tænker vi bare tilbage til vores egen barndom, så havde ingen en mobiltelefon og ganske få en computer, og de færreste rejste på ferie med fly til eksotiske steder. Det er virkeligheden i dag, hvor alle har en mobiltelefon og er derfor altid kontaktbar, samtidig med at vi flyver over hele verden. Samtidig har vi udviklet en brug og smid væk kultur, hvor mange eksempelvis skifter mobiltelefonen ud, ikke fordi den er slidt op, men fordi der er kommet en smartere model.

Accelerationen af social forandring

Det næste ben er "Accelerationen af social forandring", og det definerer Rosa som den:

"...intensiverede transformation af de sociale relationsdannelser, handlemåder og praktisk relevante videnselementer" (ibid.),

og han mener det er en acceleration af selve samfundet, hvor

"Holdninger og værdier, mode og livsstil, sociale relationer og forpligtelser, grupper, klasser eller miljøer, sociale sprog og praksisformer og vaner forandrer sig ... i et stadig højere tempo." (Rosa 2013:23)

Intet er stabilt, og dermed har livet fået et hektisk tempo, men, fortsætter Rosa, det er svært at få en empirisk opgørelse over forandringshastigheden. Rosa med flere mener at man, hvis nutiden er indskrumpet, som han forklarer det, ikke længere kan stole på de erfaringer eller den viden man havde i går, da fremtiden så at sige vil have overhalet en, hvis man ikke har fulgt med.

"Social acceleration er altså defineret ved en stadig hurtigere afvikling af pålideligheden af erfaringer og forventninger og ved en sammentrækning af de tidsrum, der kan siges at udgøre 'nuet'." (Rosa 2013:24)

Disse faktorer gør sig bl.a. gældende i både familie og arbejdslivet, mener Rosa. Hvor vi for blot et par generationer siden ikke kunne drømme om at blive skilt, så oplever rigtig mange mennesker at blive gift op til flere gange, ligesom de samme ulykkeligt gifte mennesker heller kunne have fundet på at skifte job, hvis de var utilfredse med det de havde. Rosa mener også at:

"de sociale institutioners og praksissers stabilitet fungerer som målestok for accelerationen (eller decelerationen) af social forandring" (Rosa 2013:25),

og argumenterer herefter for, at der kan findes empirisk belæg hos fx Bauman og Sennett for, at

"... den institutionelle stabilitet generelt er aftagende i de senmoderne samfund" (ibid.), hvilket ifølge Rosa er hele kernen i diskussionen om "det postmoderne".

Accelerationen af livstempoet

Det sidste ben i størrelsen social acceleration er ”Acceleration af livstempoet”, altså den vestlige verdens hunger efter mere tid, som Rosa mener er den mest forbavsende men også presserende. Rosa opridser paradokset i at vi med vores moderne teknologiske fremskridt i princippet har mere tid til rådighed i dag, hvor vi dagligt sparer oceaner af tid på noget, vi for generationer kunne bruge mængder af tid på. Rosa definerer denne acceleration som en:

”forøgelse af antallet af handlinger eller erfaringer per tidsenhed. Den er således en konsekvens af ønsket om eller det angivelige behov for at gøre flere ting på mindre tid.” (Rosa 2013:26).

Der ser altså på forunderlig vis ud til, at jo mere tid vi frigiver på en ting, desto flere andre ting vi kan lave på den sparede tid dukker der op. Vi spiser hurtigere, sover mindre og kommunikerer mindre med familien, men måske derfor vil en moderne mand eller kvinde sige, at de ville ønske de havde mere tid til deres familie. Problemet er ifølge Rosa, at mange teknologiske fremskridt ender med at blive tidsrøvere, og han viser hvordan e-mailen, som ved første øjekast ser ud til at være en effektiv og hurtig kommunikationsform, i virkeligheden har forøget den tid vi bruger på skriftlige korrespondancer betydeligt (Rosa 2013:26-28).

For at forklare, hvad der driver den sociale acceleration frem, mener Rosa at ingen kan være i tvivl om at det er den kapitalistiske økonomis fremdrift, og den konkurrencementalitet den har medført. Det er Rosas påstand, at konkurrencelogikken er trængt helt ind til benet i menneskerne og i samfundet de lever i (Rosa 2013:32-33), og at konkurrence er blevet den altdominerende allokeringsmodus, i hele det moderne samfund.

”Ethvert samfund er naturligvis nødt til at finde og legitimere en måde, hvorpå det kan allokere ikke blot ressourcer, varer og velstand, men også privilegier og positioner såvel som social status og anerkendelse.” (Rosa 2013:33-34)

I tidligere generationer kunne du regne med at være tildelt privilegier, rettigheder og status ud fra den position i samfundet du var født til. Det er ikke længere gældende, og heller ikke længere retfærdigt, set ud fra vestlige principper. I sport og økonomi er det en logisk følge, men, hævder Rosa, det gælder også indenfor politik, i videnskab og kunst, hvor der også konkurreres om magt og position. På det individuelle plan gælder konkurrencementaliteten også, og udspiller sig som:

”... en fortløbende kappestrid om uddannelsesgrader og erhvervsstillinger, indkomst, prangende forbrugsgoder, succes for ens børn, men også og vigtigst af alt om at få og holde på en partner og en kreds af gode venner.” (Rosa 2013:34)

Er man ikke intelligent, sød, smuk eller sjov nok, så taber man sin ”konkurrenceevne” i kampen om de sociale relationer, altså kampen om venner og families anerkendelse. Dette fænomen kan dagligt opleves i kampen om ”likes” på Facebook eller følgere på Twitter, og kan ses som konstant konkurrencebetinget genforhandling af anerkendelse (Rosa 2013:35). Da konkurrencelogikkens kerne er præstation, vil det være afgørende for mennesker om de kan præstere, i forhold til at opnå fordele i den moderne samfund, altså hvor meget kan de nå på den halve tid for at følge med? Rosa forklarer, at på grund af accelerationens hastighed, og at alle andre ser ud til at løbe hurtigere og hurtigere, så føler mennesker at de må løbe stærkt for bare at holde sig på status quo, eller for ikke at falde ud af ”livets hamsterhjul” (Rosa 2013:35).

Selvom Rosa mener at konkurrenceprincippet er den helt centrale drivkraft i den sociale acceleration, så ser han også ”løftet om evigt liv” som en drivkraft. Hvor vi i et sekulariseret moderne samfund ikke længere tror på det guddommelige løfte om evigt liv, så mener Rosa at:

”Ifølge Vestens fremherskende kulturelle logik kan livets rigdom, fylde eller kvalitet opgøres ud fra summen og dybden af de erfaringer, man gør sig gennem et helt liv. Ud fra den livsopfattelse er det gode liv ensbetydende med et fuldt liv, dvs. et liv, der er rigt på erfaringer og udfoldede evner” (Rosa 2013:36)

Det Rosa griber fat i, er at det moderne menneskes opfattelse af ”evigt liv”, går ud på at realisere så mange af de muligheder verden byder som overhovedet muligt. Problemet er imidlertid, at mulighederne mange gange overstiger hvad der er muligt at nå for et enkelt menneske i et enkelt liv. Det er derfor Rosa mener livstempoet også er accelereret, fordi man skal forsøge at leve dobbelt så hurtigt, ved at øge mængden af tilegnede erfaringer på den halve tid, og dermed forsøge at nå ”flere liv” i det ene man har (Rosa 2013 :37). Det trækker et paradoks tilbage til den teknologiske acceleration: Den samme teknologi som skulle spare os tid, har i stedet forårsaget et væld af muligheder, og uanset hvor meget vi forsøget at opleve, afprøve og realisere, så vil bjerget af ”ikke afprøvede” muligheder kun være støt stigende, og:

”Det er, tør jeg godt sige, et af det moderne menneskes største tragedier: At det føler sig fanget i et evindeligt roterende hamsterhjul, hvor dets hunger efter liv og verden ikke bliver tilfredsstillet, men kun stadig mere frustreret.” (Rosa 2013:37-38)

Den sidste drivkraft i den sociale acceleration, er ifølge Rosa den selv, og han kalder det for et accelerationskredsløb, da systemet er selvforstærkende. Det er den som vises på figuren i starten af afsnittet, da den så udmærket illustrerer hvordan systemet giver feedback til sig selv, og på den måde bliver en endeløs kæde af acceleration både i og af samfundet, som medfører yderligere fart og mennesker som skal løbe endnu hurtigere. Når dette sker, så vil det:

”At tage et længevarende afbræk er ensbetydende med at blive gammeldags, forældet og anakronistisk i sine erfaringer og sin viden, i sit udstyr og sin påklædning, i sit udsyn og ligefrem i sit sprog.” (Rosa 2013:39)

Folk bliver pressede til at forsøge at holde trit, alt i mens de, fordi forandringerne går så hurtigt og er uforudsigelige, ikke kan vide hvilke erfaringer eller viden som er gyldig og værdifuld i morgen. Du skal altså løbe rigtig stærkt, alt imens du må håbe på, at du løber i den rigtige retning.

Tidsfristnormer

Rosa fremfører senere i sit essay, hvordan en konsekvens af accelerationen fx kan medføre depression eller udbrændthed, og hvordan det må være:

”... indlysende, at dette er en naturlig konsekvens af det konkurrencedrevne accelerationsspil, der fastholder os i et stadig hurtigere roterende hamsterhjul. Men det forklarer også, hvordan moderne samfund løser deres behov for at koordinere, regulere og synkronisere deres enormt lange kæder af gensidig afhængighed: Det gør de gennem rigid implementering af tidsnormer, gennem et herredømme baseret på tidsplaner og tidsfrister, ved hjælp af det korte varsel og det øjeblikkeliges magt gennem den umiddelbare behovsopfyldelse og reaktions logik.” (Rosa 2013:87)

Rosa fremfører, at helt fra vi starter i skolen, så lærer vi at indordne vores ellers så frie selv, under tidslige normer. Disse normer sætter sig igennem som en:

”udskydelse af behovstilfredsstillelse, overholdelse af tidsplaner og tidsrytmer, tilsidesættelse af kropslige behov og impulser indtil ‘rette tidspunkt’ og ikke mindst det at skynde sig...” (Rosa:88),

og eftersom vi har så mange ting at gøre, så mange muligheder at nå, så vil der altid være opgaver eller ting vi ikke når. Vi kender det allesammen, mails der ikke bliver besvaret, opgaver der ikke er rettet, handleplaner der ikke er fulgt op på, og hermed opstår : *”... en massiv produktion af skyldssubjekter.”* (Rosa:87)

Forventninger er jo ikke som sådan et problem, men i forhold til det moderne samfunds pres, så mener Rosa, og vi er meget enige, at problemet med dette pres er, at det er et usynligt og ikke noget vi har planlagt politisk eller kulturelt. Vi er blevet lovet frihed og selvbestemmelse, men deri opstår problemet:

”Autonomi kan som nævnt forstås som et løfte om at kunne definere det gode livs mål, værdier, paradigmer og praksisser i videst muligt omfang uafhængigt af ydre pres og begrænsninger. Det er et løfte om, at udformningen af vores liv er resultatet af vores kulturelle, filosofiske, sociale, økologiske eller religiøse overbevisninger og aspirationer og ikke af ‘blinde’ naturlige, sociale eller økonomiske pres.” (Rosa 2013:92)

Dermed er accelerationen vi brugte i fortiden til at få frihed, nu blevet en modsatrettet størrelse, den senmoderne acceleration har gjort *”det decideret farligt at udvikle og følge en ‘livsplan’”* (Rosa 2013:93). Vi må være omstillingsparate og villige til at *”kaste os ud i det”* når nye muligheder opstår,

”For subjekterne er det blevet den centrale udfordring at føre og udforme deres liv på en sådan måde, at det sætter dem i stand til at ‘fortsætte ræset’, bevare deres konkurrenceevne og ikke falde ud af hamsterhjulet.” (Rosa 2013:93),

og dermed er hele det at have en livsplan omsonst, for hvis man har en plan, så er målet jo at følge den, og ikke haste efter nye muligheder. Rosa hævder, at vi alle derfor kan handle uden der er overensstemmelse med, hvad vi egentlig har lyst til. Rosa ville hellere høre U2, end at skrive på sin to år forsinkede udgivelse (Rosa 2013:94). Når de sociale betingelser i samfundet så på den ene side giver os mulighed for at blive lige hvad og hvem vi vil være, og de samme betingelser samtidig

undergraver vores muligheder for rent faktisk at føre disse drømme ud i livet, så vil det "...nødvendigvis føre til en tilstand af fremmedgørelse." (Rosa 2013:94).

Fremmedgørelse

Denne fremmedgørelse Rosa analyserer sig frem til, genfinder han både i forhold til rum, ting og handlinger. I forhold til fremmedgørelsen af rum, hævder Rosa, at vi i den digitaliserede globale tidsalder ikke længere behøver befinde os i samme rum som de mennesker vi er "sammen" med, og at folk kan være så meget på farten at de glemmer tid og sted. Dette medfører i følge Rosa, at vi ikke får tid nok til at lære steder særegenheder at kende eller bliver fortrolig med dem, og dermed kan vi ikke føle os hjemme (Rosa 2013:97). I forhold til fremmedgørelsen overfor ting, har vi tidligere været inde på, hvor hurtigt vi skifter telefoner ud, alene fordi der er kommet en smartere model. Al denne skillen sig af med ting, som ellers kan udgøre en del af ens livshistorie, vil påvirke individet:

"Med Charles Taylors (2007) terminologi kunne man hævde, at selvet til en vis grad forbliver 'porøst': At smide disse ting ud er en akt, der rører ved din identitet."
(Rosa 2013:98)

Fordi ting ikke længere er lavet til at holde, bliver vi derfor potentielt fremmedgjorte overfor dem, vi forventer ikke at have dem længe, og vi får derfor ikke et "forhold" til dem. Rosa forklarer hvordan hans teknologiske hjælpemidler bliver smartere og smartere, men hvordan han føler sig dummere og dummere i forhold til dem. På sin gamle telefon kunne han fx ændre ringetonen, det kan han ikke på sin smartphone, i gamle dage kunne han optage en melodi på sin kassettebåndoptager, og det ved han også burde være muligt på en smartphone, men han ved bare ikke hvordan han skal få det til at virke (Rosa 2013:99). På den måde bliver vores viden også devalueret i takt med accelerationen, akkurat som også Richard Sennet kom frem til i hans undersøgelse. For at kompensere for dette køber vi i dag dyre ting, luksus med holdbarhed som vi kan have og vise frem i årevis, men som vi så får dårlig samvittighed over ikke at have tid til at fremvise, nyde eller bruge (Rosa 2013:100).

Hvis vi, som Rosa hævder, er fremmedgjorte overfor både rum og ting, så medfører det en fremmedgørelse overfor vores handlinger. Hvis vi aldrig har tid til rigtigt at sætte os ind i ting vi

beskæftiger os med, så bliver vi fremmedgjorte overfor vores handlinger (Rosa 2013:101). Det kan medføre vanskelighed ved at tage beslutninger, og uanset hvor mange selvhjælpsbøger der læses, så findes der ikke en om svaret på, hvad formålet med livet er for den enkelte. Rosa fremfører at fundamentale beslutninger i livet må tages på uoplyste grundlag, eller i hvert fald sparsomt oplyste grundlag. Vi har adgang til så mange valg og så mange informationer, at alene det at undersøge til bunds hvad du skal have af profession, kan tage en hel menneskealder, og dermed må mener Rosa at

” Han [individet] vil altså uundgåeligt starte med dårlig samvittighed: Han er nødt til at kaste sig ud i noget halvvejs ukendt, selvom han for så vidt kunne og burde have sat sig bedre ind i det.” (Rosa 2013:101).

Denne dårlige samvittighed er der lavet masser af forskning som har undersøgt i forbindelse med stærkt religiøs opvækst fx, og herfra ved man at det er ødelæggende for et menneske, at gå rundt med konstant dårlig samvittighed. For det er præcis det vi gør, mener Rosa, når vi dagligt gør ting vi egentlig ikke har lyst til, eller udskyder ting vi burde gøre, fordi vi ikke har lyst. Rosa mener dette er kilden til fremmedgørelsen: ”

”Jeg definerede i udgangspunktet fremmedgørelse som en følelse af ‘ikke rigtig at ønske at gøre, hvad man gør’, selvom man for så vidt handler af egen fri vilje.”
(Rosa 2013:102)

At finde sig selv i gang med at gøre ting man egentlig ikke har lyst til kender vi alle. For vores eget vedkommende, akkurat som Rosa, burde vi sidde og skrive på dette kandidatspeciale, men fordi vi har et væld af underholdningsmuligheder fx som tv, facebook eller youtube, hvor vi pludselig har grebet os selv i ikke at skrive speciale. Det er ifølge Hartmut Rosa ikke fordi Martin eller Matilde er særlige slendrianer, hvis de surfer fremfor at skrive speciale, han mener at den følelse af fremmedgørelse, og at finde sig selv i gang med noget man egentlig ikke har lyst til, er noget resten af internetbrugerne verden over også kender til. Pludselig ender man med ikke at have tid til ”overs”, til at lave det man egentlig skulle (Rosa 2013:102). Listen over ting vi skal bliver derfor længere og længere, og sandsynligheden får vi når det hele, tænker vi i øvrigt må være lig nul. Vi får aldrig tid nok, og undersøgelser viser endda, at folk som angiver at have mindst 3 timer om dagen til at se tv eller surfe på nettet, stadig ikke mener de har tid nok, til at gøre de ting de siger de egentlig hellere ville, fx dyrke fritidsinteresser eller familie. Undersøgelser viser samtidig, at den

nydelse vi opnår ved at dyrke fritidsinteresser som fx sport eller musik, langt overstiger den tid vi egentlig bruger på det, hvorimod den nydelse tv og internetsurfing giver os, er forholdsvis lav i forhold til hvor megen tid vi rent faktisk bruger på det (Rosa 2013:104). Vi ejer flere ting end aldrig før, vi har mindre tid til at bruge dem eller nyde dem, og for at rette op på det tidsmæssige efterslæb, så mener Rosa vi intensiverer forbruget i stedet for at stoppe op og overveje vores ”falske behov” (Rosa 2013:105).

“Vi er imidlertid tilbøjelige til at glemme, hvad det ‘egentlig’ var, vi gerne ville, og hvem det ‘egentlig’ var, vi gerne ville være - vi er så domineret af bestræbelsen på at afvikle opgavelisten og så optaget af vores her og nu-tilfredsstillende forbrugsaktiviteter (tv eller shopping), at vi mister sansen for, at noget kan være ‘autentisk’ eller dyrebart for os.” (Rosa 2013:105)

Et andet sted, Rosa mener vi er fremmedgjorte, er overfor tid. Tiden er en sjov størrelse, og Rosa forklarer hvordan kort tid kan føles lang når man keder sig, eller lang tid kan føles kort når man laver noget spændende. Sådan bliver vi også fremmede overfor tiden, vi kan tage os selv i at zappe samtlige tv-kanaler igennem, og pludselig være gået i stå i en film, for derefter at opdage der er gået et par timer. I forhold til disse forskellige former for fremmedgørelse, mener Rosa at:

”Den manglende tilegnelse af vores egne handlinger og oplevelser må imidlertid nødvendigvis føre til mere og ikke mindre graverende former for selv-fremmedgørelse.” (Rosa 2013:109)

Fremmedgørelsen, mener Rosa er *”en disintegration og dernæst en erodering af engagementet”* (Rosa 2013:109). Vi kan ikke nå at integrere de ting vi gør, oplever eller køber i vores liv, og derfor bliver vi mere og mere fjerne steder, tider, handlinger og fra de ting vi lever med eller arbejder med. Dette videreføres over i den sociale verden, hvor vi ”overmættede” af interaktioner, ikke længere orker at interagere eller relatere til og med hinanden. På denne måde opstår selv-fremmedgørelsen, og det moderne menneske kan fortælle adskillelige historier, som kan virke som flere parallelle liv, akkurat som også Charles Taylor også fremførte i sin teori.

Med Rosa vil vi analysere vores empiri for at lede efter konkurrencelogikken, altså præstationer i fx skolesystemet eller på arbejdsmarkedet. Vores tese er, at vi kan finde subjektive erfaringer om, hvordan det kan have været svært for vores informanter at præstere eller at løbe så hurtigt, at de

forblev inde i hamsterhjulet. Vi vil også lede efter fortællinger om fremmedgørelse, enten overfor handlinger eller overfor sig selv. Kan vi genfinde den dårlige samvittighed over ikke at nå det man gerne vil, og hvordan har de hjemløse håndteret den dårlige samvittighed? Vi vil også analysere os frem til, om vi kan se nogle af de tidsregimer, som Rosa hævder kan være med til at holde mennesker nede eller kontrollere dem, både bevidst og ubevidst fra samfundets side, eller de offentlige institutioners side.

Kapitel 4: Analyse

Opvækst

Selvom vi har skrevet, at vi ikke er interesserede i forklaringer på hjemløshed, som kan knytte sig til omsorgssvigt eller lignende i barndommen, så mener vi det er vigtigt for forståelsen af vores informanternes erfaringer, om de har haft et sundt og solidt menneskeligt fundament at bygge på som voksne. Vi ved fra utallige undersøgelser, både nationale og internationale, at går det skævt i barndommen, så er sandsynligheden for at få et helt normalt voksenliv reduceret i højere eller lavere grad. Ud af fire informanter, har de tre haft forskellige omsorgssvigt i barndommen. Omsorgssvigt er defineret ved manglende beskyttelse fra de primære omsorgsgivende personer i et barns liv, som regel deres forældre. Det kan dreje sig om alt fra fysisk og psykisk vold, eller om manglende fornødenheder. Fælles for de tre informanter er det dog, at de har gået rundt i barndommen og ruget over hemmeligheder.

Lone fortæller hun er vokset op i en dejlig kernefamilie, men alligevel var der noget galt i Lones barndom:

Lone: *Jeg har haft to pragtfulde forældre, dejlige søskende, alt har været fint, fint, fint. Men jeg har været misbrugt, seksuelt, to gange, eller, jeg har været misbrugt af to personer igennem min barndom, personer udefra, ikke noget familiært.*

Lone gjorde det meget klart med sit kropssprog, at her var et emne der ikke skulle tales mere om, hvorfor interviewerens undlod at komme ind på emnet igen. Det var tydeligt at her havde vi at gøre med en smerte som Lone ikke var klar til at håndtere, og da vi på forhånd vidste at vi ikke skulle bruge disse erfaringer specifikt, lod vi emnet ligge. Det vi dog kan konkludere, det er at seksuelt misbrug er en traumatiserende oplevelse for et barn (og en voksen), og det hører under de kropslige krænkelse, vi tidligere redegjorde for i vores teoriafsnit om Honneth. Misbrug af en sådan art

medfører et brud på individets fysiske integritet, og et brud på denne kan medføre dårlig eller ingen selvtillid (Honneth 2003:84)

I kontrast til Lones rare kernefamilie, har vi Jess opvækst. Jes er vokset op med en ung mor og en noget ældre stedfar, som havde meget svært ved at klare alle de 5 drenge Jess mor havde. Jes fortæller at stedfaderen var hård, men ikke decideret fysisk voldelig. Det er tydeligt igennem fortællingen at stedfaderen var meget humørsvingende, og at ingen af drengene vidste hvor de havde ham, forstået på den måde, at han på skift favoriserede en af dem. Jes husker tilbage, at han ikke ret tit var favorit-sønnen. Moderen sagde kun fra overfor stedfaderen da han engang ville slå Jes med en bøjle, men ellers måtte drengen klare sig selv overfor både psykisk og fysisk vold fra stedfaderen. Den eneste periode af barndommen Jes mindes med et smil og glæde, er da han fortæller om den efterskole han var på. I øvrigt blev han kort efter at være kommet hjem igen, smidt ud af stedfaderen som bad ham gå på kommunen og sige han ikke kunne bo hjemme mere. Efter det kom Jes på en slags ungdomspension, og herefter var han på egen hånd. Når børn vokser op i et hjem hvor de ikke ved hvad humør fx faderen i når de kommer hjem, er skadeligt for et barn. Skal vi bruge Honneths anerkendelse, så er det den basale anerkendelse du skal opleve i forældre/barn relationen som er skadet, og dermed den grundlæggende selvtillid, du skal bruge for at gå ud og møde verden (Honneth 2003:15).

Hvor Jes havde både en mor og en stedfar, så er Sus vokset op alene med sin mor. Suss barndom var præget af moderens utilregnelighed, da hun var psykisk syg:

M&M: *Du siger din mor var mani-depressiv. Var det sådan at du følte at du var meget alene? Var der mange beslutninger hvor du*

Sus: *Jeg blev voksen meget hurtigt. ... Det var sådan noget med at når hun havde det godt, så holdt hun op med at tage sin medicin. Det er sikkert også derfor at jeg drikker som jeg gør. Fordi når det går godt, så skal jeg lige ned ad den der. Det må vi ikke. Det er sikkert et eller andet psykologisk.*

M&M: *Du mener at det er lidt ligesom din mor, altså at det skal være i bølger?*

Sus: *Ja. ... Min far var der jo aldrig. (Sus:2)*

Sus fortæller at hun egentlig havde et godt forhold til sin mor, og i øvrigt har haft det gennem hele livet, hvilket vi kommer tilbage til under analyseafsnittet "Familie". Det vi dog med det samme

gerne vil fremdrage er, at børn der vokser op med ustabile forældre, som Sus fortæller at moderen har været, så går det også ud over den selvtillid, som vi igen og igen hævder er så grundlæggende for et menneske. Det bliver i øvrigt også den afgørende faktor for, at Sus som teenager flytter hjemmefra:

Sus: *Nej, min mor er maniodepressiv så jeg flyttede på ungdomspension.*

M&M: *Var det noget du selv havde valgt?*

Sus: *Ja. Jeg kan lige så tydeligt huske den dag. Hun fik børnepenge, og så spurgte jeg om jeg måtte få et par støvler. Nej, nej, det måtte jeg ikke. Så kom hun hjem med en afghanerpels. (Sus:1)*

Sus barndom har været præget af en mor som i perioder har haft det super fantastisk og i andre perioder været helt nede i kulkælderens. Det er ikke svært at sætte sig ind i, hvor utryk en opvækst det giver, aldrig at vide hvilken sindsstemning ens mor er i, og ofte må børn som Sus tage ansvar for husholdning og forældre, akkurat som Sus fortæller at hun også skulle. Ser vi på følgende udsagn, så mener Sus også at det trækker spor tilbage til i dag:

Sus: *Jeg blev voksen meget hurtigt. ... Det var sådan noget med at når hun havde det godt, så holdt hun op med at tage sin medicin. Det er sikkert også derfor at jeg drikker som jeg gør. Fordi når det går godt, så skal jeg lige ned ad den der. Det må vi ikke. Det er sikkert et eller andet psykologisk*

Sus undskylder altså sit drikkeri i dag med, at hun ikke *må* have det godt. Det er en fortælling som dukker op igen og igen når man taler med udsatte mennesker. I deres fortællinger kan også ofte virke som om de har en ond ånd, der sørger for at hver gang deres liv lige ser ud til at komme på skinner, så vælter et eller andet hele læsset igen. Det interessante i denne forbindelse er, om det virkelig kan passe at udsatte bare er forfulgt af uheld, eller om der også her kan gemme sig en forklaring i samfundets pres? Vi mener, at mennesker der i opvæksten har oplevet belastninger, langt hurtigere bliver ramt af det pres, eller af de tidsregimer som ofte styrer vores samfund. Det er svært at navigere i forvejen, og har du mistet troen på dig selv og egen handleevne, så kan det at tage en uddannelse, finde et arbejde, en partner eller gode venner være meget vanskeligt, da det kræver selvtillid at gå ud og møde verden. Oveni i det, så vil det sociale system i form af kommune eller anden offentlig myndighed også til at blande sig i måden du lever dit liv på, ved at regulere din adfærd ved hjælp af love, regler og tidsfrister såfremt du ønsker offentlig forsørgelseshjælp. Vi vil i de næste afsnit prøve om vi kan analysere os frem til de belastninger og krav, der møder alle

samfundets borgere i forhold til uddannelse, arbejdsliv og familie. Dernæst vil vi se på misbrug som mulig reaktion på samfundets pres, samt forholde os analytisk til fortællingerne om de hjemløses møde med det offentlige.

Skole og uddannelse

I afsnittet om opvækst skrev vi om, hvordan vores informanter fra barnsben af, er blevet ekstra sårbare overfor det moderne samfunds pres og det ubehag det kan medføre, og hvordan de kan have haft svært ved at honorere de krav, som er blevet stillet til dem. Meningen med dette afsnit er at undersøge informanternes oplevelser af deres møde med folkeskolen og det efterfølgende uddannelsessystem, for at se om vi kan genfinde tegn på krav den konkurrencelogik der ifølge Rosa præger uddannelsessystemet (Rosa 2013:32-33).

Der er i dag et hav af muligheder for at realisere sin drøm om at blive læge eller brandmand eller sygeplejerske. Alle små børn vokser op i lyset af fortællingen om, hvordan de kan blive alt hvad de drømmer om, og mere til. Det der udelades i fortællingen om at ”alt er muligt”, er den skov af valg du er stillet overfor, og også det hårde arbejde der er, med at komme i mål som pilot, advokat eller dyrlæge. Dertil kommer at du til at starte med, skal have en ide om, eller endnu bedre en plan for, hvad du vil være når du bliver ”voksen”. De første valg af afgørende betydning skal træffes allerede i folkeskolen, hvor et fravalg af et andet sprog end engelsk kan medføre, at de krav der er om andet fremmedsprog for at kunne komme i fx gymnasiet, ikke er opfyldt. Uden en gymnasial uddannelse, ingen videregående uddannelse, og dermed er en hel verden af karrieremuligheder gået tabt. Oveni hatten, så skal måske især mennesker som os, der sidder på toppen af uddannelsespyramiden huske, at ikke alle er født med de samme intellektuelle forudsætninger, så også her er de reelle muligheder begrænsede. Det samme gør sig i øvrigt gældende, at skulle en af os have haft en drøm om at blive murer, så havde vi nok hverken haft de nødvendige fysiske forudsætninger eller det rette håndslag, og det ville derfor være utopisk for os at skulle bygge huse. Dette mener vi fint illustrerer, hvordan vores frie valg usynligt begrænser os, samtidig med, at der også er for mange valgmuligheder, som man skal kunne navigere i. Når der er for mange muligheder, og vi ikke kan overskue konsekvenserne fordi i forsøget på at orientere os, så mister vi overblikket, og vælger måske slet ikke at handle (Honneth 2005). Rosa mener, at vi samtidig også har en udfordring i forhold til at træffe velovervejede informerede valg, og giver et eksempel i forhold til at vælge studieretning. Hvordan skal man nogensinde have tid til at sætte sig grundigt ind i samtlige uddannelser, der findes i bogen ”Hvad kan jeg blive”, og hvis man ikke kan nå at sætte sig ind i det hele, hvordan

kan man så være sikker på at få truffet det rigtige valg (Rosa 2013)? Vi har en tese om, at vores informanter har haft svært ved at navigere i alle de uddannelsesvalg og de medfølgende krav, som de er blevet stillet over for, og potentielt er endt med at trække sig, efter at have oplevet nederlag i uddannelseskampen. Det vi særligt søger efter, er deres erfaringer med at gå i skole: Havde de kammerater, kunne de følge med fagligt, passede de ind i rammen ”skole” og kunne de træffe de valg undervejs som skal til for at få en uddannelse, det være sig både i forhold til valg af arbejdsindsats og retning?

Da vi interviewede Jes, talte han nærmest non-stop. Han var en meget meddelsom informant, og var meget livlig i sit kropssprog. Vi tænkte med det samme, at han da måtte have haft nogle hårde år i skolen, hvis han var bare halvt så energisk dengang som nu, og spurgte tidligt i interviewet ind til det:

***M&M:** Hvad med folkeskolen, kedede du dig?*

***Jes:** Ja. Nej, nej, jeg ville ikke sige det var nemt, for jeg havde problemer med engelsk som sprog, og dansk og sådan nogle ting. Øhm, det faglige, sprog, det vil sige dansk, engelsk, tysk og sådan nogle ting, dem havde jeg problemer med, også grammatik og sådan nogle ting. Matematik havde jeg det sådan forholdsvis let med.*

***M&M:** Okay. Bare sådan hele det der med at sidde stille, og?*

***Jes:** Nej, det havde jeg ikke problemer med... Jeg tror fra 0. til hvad må det blive, 8. klasse der tror jeg max. jeg har haft 5 sygedage.*

***M&M:** Og du kunne godt lide at gå i skole også?*

***Jes:** Ja, det kunne jeg faktisk. Da jeg endelig begyndte at lære at læse..., i 3., 4. klasse, altså jeg fik knækket koden*

***M&M:** Nåh okay, men du var ikke ordblind?*

***Jes:** Jo!!*

Det er desværre ikke unormalt at børn der voksede op for en generation siden, gik rundt med en uopdaget ordblindhed. Men i takt med at læsefærdighed er blevet et fundamentalt adgangskrav i det

moderne samfund, gøres der mere og mere for at opdage ordblindhed så tidligt som muligt. For virkeligheden er at vi lever i en informationsalder, hvor du hele tiden må kunne orientere dig og selv søge din viden, hvorfor der naturligt opstår en fare for at blive sat udenfor indflydelse, også på eget liv, hvis du er ude af stand til at læse. Dertil kommer den mulige stigmatisering og den medfølgende ringeagt. Ordblindhed kan desværre stadig af nogen, forveksles med dumhed, og vi kan alle forestille os hvordan det er at blive opfattet som værende dum eller uintelligent. Der findes, heldigvis, i dag et hav af hjælpemidler, og derfor er det i dag til langt mindre gene end det var tidligere, men vi mener at Jes var heldig at det blev opdaget:

Jes: ... til mine forældres store fortrydelse [lærte jeg at læse], fordi da jeg så først lærte at læse, så var jeg ikke til at få ud af værelset igen, fordi så sad jeg bare der og læste.

Da Jes talte om det med at have lært at læse, lyste hans ansigt op, og et stort smil bredte sig. Det havde været med til at give ham en følelse af anerkendelse, og fra at være en potentiel sårbarhed, blev det vendt til positiv anerkendelse, som han kunne tage videre med sig i livet. Desværre kostede det lidt på samme anerkendelseskonto, da den ældre dame Jes havde i skolen, måske ikke havde den store forståelse for ham:

Jes: ... så fik jeg ekstraundervisning... Og der fik jeg, ja undskyld udtrykket, en rejekælling. ... hun kunne ikke lide andre end Københavnerne og Københavnske børn, og de andre børn [Jes selv] blev sådan skubbet til siden af, de blev ikke spurgt eller nogen ting. Man kan jo synes om hende hvad man har lyst til, men hun var god til at lære fra sig, og hun hjalp mig virkelig med at få brudt den der kode der.

Jes fortæller her om en erfaring med lærerinden, en dame han virkelig både havde respekt for, fordi hun havde lært ham at læse, men som man stadig tydeligt fornemmede han ikke kunne fordrage. Det vi finder i Jess fortælling, er en lærerinde som ikke så ham, og som faktisk ikke lod ham deltage aktivt i undervisningen, og på den måde har krænket ham, ved ikke at have moralsk tiltro til ham og hans evner i undervisningssituationen. "Enhver moralsk krænkelse udgør da en akt, der beskadiger personligheden, fordi den ødelægger en væsentlig forudsætning for den individuelle handlingsdygtighed." (Honneth 2003:85)

Disse krænkelseserfaringer sætter spor i Jes. Man kunne for det første fornemme hvor stærkt det havde sat sig i ham, både i måden han talte (dog respektfuldt) om lærerinden på, men også hele den

ændring som skete i hans kropssprog og måden han talte på. Det var ligesom om han var tilbage i klassen igen, og sad som en lille overset dreng. Om det er her den handlingslammelse Jes senere i livet kommer til at lide voldsomt under, kan vi ikke bevise, men grundstenen til den dårlige selvagtelse er da påvist.

Jes kommer på efterskole i 8. klasse, hvilket vi kommer til at beskæftige os mere med i afsnittet om familien, da årsagerne til efterskoleopholdet skal findes der, men der trives han. Det er svært at få han til at fortælle præcis hvad det var der var godt, men han siger at han havde det som *"blommen i et æg"*. Her havde det været rart med en uddybning, men Jes var god til at dukke sig for spørgsmål, som han på en eller anden måde ikke havde lyst til at svare på, og som tidligere nævnt, så gjaldt det om at holde tungen lige i munden og samtalen på sporet i samtalen med Jes. Det er dog tydeligt at der har været faglige krav i de fleste fag, som Jes ikke kunne honorere, men i fag som samfundsfag og historie, hvor du ikke skal kunne nogle helt specifikke ting som at lægge tal sammen eller forstå et fremmedsprog, der har Jes haft en force, for han er en nysgerrig natur, og derfor faldt de fag ham let, da han nogle år efter folkeskolen var blevet optaget på HG (Handelsskolens Grunduddannelse):

***Jes:** De første 3 måneder der var flere af fagene, der åbnede jeg ikke engang en bog, og alligevel kunne jeg sidde og fortælle læreren at han tog fejl. Det var for nemt. (Jes:3)*

Hvor Jes mener læreren på HG burde havde anerkendt ham for hans præstation i timerne, så ender det med en diskussion med læreren, og igen sidder Jes tilbage med en følelse af manglende anerkendelse og en krænkelse mere. Dette mener vi er medvirkende til, at Jes ikke mødte op, og han blev da også smidt ud af uddannelsen, med et fravær på mere end 50%. Set i lyset af vores teori, kan vi forklare det som en mulig virkning af *"liden under ubestemthed"* som Honneth ville sige, eller at det har været for flydende, uden en styrepind at klamre sig fast til. Jes forklarer at han hellere ville feste, og det forklarer vi med at han ikke har følt sig hjemme på uddannelsen sammenholdt med, at han ikke har kunne se det langsigtede formål med at udskyde nydelsen ved at tage i byen og feste. Man skal bruge megen energi, tid og kræfter på noget, hvis resultat og belønning ligger så langt ude i fremtiden, at den umiddelbare belønning for indsatsen ikke er stor nok (Rosa 2013).

Jes siger selv, at havde der været flere krav til ham, havde han *"bedre kunne tage sig sammen"*. Jes lider altså også under ubestemthed, og det er tydeligt at de krav skulle have langt mere specifikke:

Jes: *Der er ikke nogen der har stillet krav.*

M&M: *Det var dit eget problem at finde ud af hvad du skulle i livet? [Jes nikker]. (Jes:41)*

Det Jes gerne ville have haft, det var måske i virkeligheden en køreplan for livet, og vi vil da også i de senere afsnit vise, hvordan Jess mestringsstrategi ofte har været at gøre ingenting. Jes er nærmest et klasseeksempel på hvordan al denne søgen efter formål i et væld af uoverskuelige muligheder og valg, kan ende med at gøre et menneske fuldstændig handlingslammet.

Jes er ikke den eneste med erfaringer fra uddannelsessystemet, da alle vores informanter har gået i folkeskole, og gennemført 9. klasse. Men i forhold til ungdomsuddannelser, så har især Bo gjort sig erfaringer. Bo har i modsætning til Jes haft nogen som har kunne stille krav og opsætte et konkret mål:

Bo: *[I] Folkeskolen tog jeg 10. klasse med, fordi jeg bildte mig ind at jeg gerne ville være elektriker, det var sådan noget familien også synes var en god ide. Så jeg skulle lige tage 10. med*

M&M: *Så var det mest din familie eller var det mest dig?*

Bo: *Ja, altså mest familien for at være, for at være helt ærlig. (Bo:1)*

Bo færdiggør sin 10. klasse, men ved ikke rigtig hvad han gerne vil lave. Som så mange teenagere før ham, kan Bo ikke rigtig helt bestemme sig for hvilken uddannelse han skal tage. Der er som vi tidligere har beskrevet en uendelig mængde af uddannelsesmuligheder, men hvis du hverken har gjort op med dig selv hvilke kvalifikationer du har eller ved hvad du vil beskæftige dig med, så kan det være umuligt at træffe et valg. Der er ingen tvivl om at Bo er en kvik fyr, men i hans familie er ”man” håndværker, og det mente familien ud fra deres egne erfaringer med arbejdsmarkedet, ville være en god ide for Bo også:

M&M: *Hvorfor skulle du så lige være elektriker?*

Bo: *Jamen, de sagde til mig, tag noget sikkert, find noget stabilt ikke?*

M&M: *Men det var ikke fordi det var der ikke nogen andre der var?*

Bo: Jaeh, nej, jamen det var primært bare tilfældigt, find noget sikkert job, det var håndværk, pædagog, kok eller elektriker. Jeg ville faktisk rigtig gerne have gået på gymnasiet.

M&M: Men det var der ikke rigtig opbakning til?

Bo: Næh, nej, ikke rigtigt.

M&M: Prøvede du sådan at få din vilje, og sige, jamen det vil jeg gerne?

Bo: Psss, nej, jeg tror faktisk bare jeg ville gøre familien stolt-agtig, på en eller anden måde der at man bare selv, man vidste ikke rigtig hvad man skulle. (Bo:2)

For Bo har uddannelse ikke været noget han aktivt har taget stilling til. Han giver udtryk for at det er hans familie der nærmest har truffet hans uddannelsesbeslutninger for ham. Bos familie har efter vores mening truffet en beslutning ud fra egne kriterier, og den erfaring de har haft er, at det kan betale sig at lære et håndværk. Sennett taler meget om frygten for ubrugelighed, men også om hvordan det moderne samfunds hastige udvikling medfører, at den viden du havde i går, måske er ubrugelig i morgen. Der har derfor tendens der har været i det moderne samfund efter 30'ernes depressionstid til, at det bliver magtpåliggende for forældre at deres børn får en uddannelse (Sennett 2007:73-75). Set i lyset af Sennett giver det god mening at Bos familie skubber på for at han skal få sig en uddannelse. For dem drejer det sig om at Bo får sig en specialisering, et håndværk, så han er sikret et job og en fremtid, for det siger deres erfaring. Bo fortæller at familien var imod, at han læste videre på gymnasiet, måske fordi det er diffust at forstå, hvorfor man skal bruge tre år på en uddannelse, for at ende med at stå uden nogen specialisering og uden håb om job. Det kan være svært at forholde sig til, hvis ens eget erfaringsgrundlag er mere praktisk baseret. Vi ser det som et samfundskrav der bliver udtrykt igennem familien, vi skal alle have en uddannelse og et meningsfuldt job. Så når Bo har valgt at give efter for de krav der er blevet stillet til ham – da han bare gerne vil gøre familien stolt – giver han samtidig efter for samfundets krav. Bo siger også at han ikke selv har vidst hvad han skulle. Man kan sige at han var druknet i valg, så derfor forsøgte han at gøre et eller andet uden dog at have sig selv med. Vi kan nok alle huske engang i livet eller to, hvor vi forsøgte at gøre noget halvhjertet, og det ender som regel ikke godt.

M&M: Og så startede du på elektrikeruddannelsen?

Bo: Ja, og så droppede jeg ud der, jeg ville gerne have droppet ud efter et års tid, for jeg kunne ikke rigtig føle det, men så var det også sådan lidt, aah, du fuldfører det, ikke?

M&M: Jo.

Bo: Og så ... efter to et halvt år, så gad jeg bare ikke mere.

M&M: Så droppede du ud?

Bo: Så droppede jeg ud.

M&M: Hvor lang tid tager det i det hele? Tre et halvt år, fire år?

Bo: Fire år.

M&M: Så du var egentlig rimelig tæt på, du var over halvvejs?

Bo: Ja, vi mistede også et halvt år fordi vi havde fået en lærer som havde lært os det forkerte, så vi dumpede hele klassen stort set. (Bo:2-3)

Grunden til at Bo dropper ud af elektrikerstudiet er mere utydelig, end man umiddelbart får indtrykket af ved at læse citatet som det står. Vi har derfor valgt at inkludere den originale transskription her, hvor man tydeligere kan fornemme hvordan Bo væver i sin forklaring.

Bo: Efter 10. så startede jeg på elektrikeren. Så droppede jeg ud der efter øh, hvad var det, to et halvt år, efter at vi havde fået [utydeligt] vi havde haft en forkert, forkert lærer, av [Bo brænder sig på en cigaret], lærer, vi måtte gå om... (Bo, original:2)

Bo: Ja, vi mistede også et halvt år fordi vi havde fået en lærer som havde vist os, lært os det forkerte øh, skoleophold, så vi dumpede hele klassen stort set (Bo, original:3)

Desværre var der på det tidspunkt af interviewet en skraldevogn der skulle forbi, og det larmede så meget at interviewet måtte stoppes. Efter pausen prøvede intervieweren at spore samtalen tilbage, men uden held. Akkurat som i tilfældet med Jes, får Bo sneget sig udenom. Vi får dog hevet noget ud af ham, men der er som om vi når vi kommer tæt på de erfaringer hvor de har givet op, ikke rigtig kan få dem til at huske tilbage, da det synligt er forbundet med smerte at erindre et nederlag.

Det bliver klart i vores interview, at Bo tydeligvis ikke i stand til at honorere de krav om uddannelse og konkurrenceevne der bliver stillet til ham. Han møder ikke op, og får heller ikke lavet sine lektier. Selvom han siger han er god til det, så overvejer han allerede fra starten af studiet at hoppe fra, og da en ”god nok” grund opstår, altså at læreren havde lært ham noget forkert, ser han sit snit til at stoppe med studiet. Om det virkelig er læreren som har lært en hel klasse noget forkert så de alle dumper, kan vi kun gisne om, men det virker alligevel usandsynligt. Vi tolker Bos svar som et udtryk for, at han egentlig heller ikke helt selv ved hvorfor han droppede ud, og at den forklaring som man kunne have forventet havde været: ”Jeg syntes ikke det var spændende” eller ”jeg var ikke ret god til at reparere vaskemaskiner, så jeg valgte at prøve noget andet”. Forklaringen virker uanset baggrund mangelfuld, og især kan man undre sig over at Bo så langt inde i en uddannelse han er god til, vælger at stoppe helt, fordi det vil tage ham ”sølle” seks måneder ekstra at blive færdig. Efter at være stoppet på elektrikeruddannelsen, forsøgte han igen at gøre forældrene stolte, eller som vi tolker det, at leve op til samfundets krav om at tage en uddannelse:

Bo: *Jeg startede på handelsskolen fordi jeg tænkte, jeg skal bare have en eller anden hue.*

M&M: *Altså HH?*

Bo: *Nej, den tog jeg ikke, jeg tog den lette [HG], fordi jeg tænkte, nu skal mine forældre bare have en eller anden hue at se på. Så jeg ligesom kan føle mig fri. (Bo:4)*

Bo ved stadig ikke hvad han skal, og han føler samfundets pres på sine skuldre, udøvet af hans forældres krav om uddannelse og performance. Han siger ordret at han bare skal have ”en eller anden hue” så han ”kan føle sig fri”, underforstået at hans forældre stopper med at plage ham, eller han stopper med den dårlige samvittighed som fx Hartmut Rosa beskriver. Det handler ikke for Bo om, at finde noget han kan lide at lave, da kravet om en uddannelse presser så hårdt på, at lyst åbenbart slet ikke har været en del overvejelserne. Specialets ene forfatter skrev i sin tid bachelor om unge udsatte og deres ”uddannelsesparathed”, og noget af det som undersøgelsen konkluderede var, at unge der ikke kan se et formål i livet, ender med at sidde fast og ikke komme i gang med en uddannelse. I både kvalitative interviews og en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse stod det også klart, at unge som ikke havde oplevet omsorgssvigt og lignende, meget tydeligt kunne definere fremtidsmål både i forhold til uddannelse, arbejdsliv, familie og bolig, hvor de unge der havde oplevet belastninger, ikke kunne forestille sig hvad de beskæftigede sig med eller hvordan de boede om ti år (Larsen & Koch 2012:41-43). En af de interviewede socialrådgivere, som arbejdede på et

jobafklaringstilbud under en kommune i provinsen, og han forholder sig også meget klart til, hvor mange valgmuligheder de unge bør udsættes for:

”... jeg tror ikke de unge skal stilles over for alt for mange valg, fordi de har svært ved at træffe de her valg. Det er ikke som i gamle dage hvor man gjorde som forældrene gjorde og mange af dem har jo heller ikke forældreopbakning hjemmefra” (Larsen og Koch 2012:42)

Vi kan på baggrund af analysen konkludere, at hvis man ikke kan se et formål med at bruge kræfter på fx at tage en uddannelse, så kan det være svært også at gennemskue og leve op til de krav der stilles. Når der er så mange valgmuligheder, får frygten for at vælge forkert dig til slet ikke at vælge, siger Rosa. Når der allerede i skolegården er konkurrence om at være populær, og du som elev skal gøre dig interessant for at få venner, vil der altid være nogen der kommer til at stå udenfor.

Familie og netværk

I en flydende moderne verden, hvor valgene er mange og ansvaret dit eget, burde familien være det faste holdepunkt i hverdagen. For os er familien det sted hvor man kan være sig selv, en ting man altid kan stole på er der, hvor man kan læsse af og føle sig tryk, og noget man er født med. En familie passer på hinanden, og man kan måske godt gå og være lidt sure på hinanden, men man er stadig bror/far/datter/onkel. Men i det moderne samfund er familiens rolle under pres, og familieenheden til diskussion. ”Venner er familie man selv vælger” siger mange, og den holdning illustrerer den ændring der er sket i det moderne samfund, hvor det i tiltagende grad handler om at realisere dig selv, og hvor familien mere er et valg end en nødvendighed.

Hvor man for bare hundrede år siden så familien som den centrale enhed, hele ens liv drejede sig om, og hvor man var afhængig af sine familiemedlemmer for at kunne holde sig i live, er familien i det moderne samfund blevet til et valg. I dag er du i stand til at overleve selv fra en ung alder, og du er ikke afhængig af din familie for at kunne få mad på bordet, tøj på kroppen, penge i lommen og et sted at sove, da det sociale hjælpeapparat kan træde til. Dine venner kan være vigtigere for dig end din familie, da du selv har valgt dem, ud fra nogle krav du har stillet til dem. Men kravene om performance og præstation gælder også i familieenheden, og du kan risikere at blive udstødt af din familie, hvis ikke du kan leve op til de krav de stiller dig.

I forrige afsnit var vi inde på, at Bo ikke formåede at leve op til de krav samfundet stillede til ham, manifesteret ved familiens ønske om at han skulle få sig en uddannelse. Bo havde startet på elektrikeruddannelsen, men var efter to år hoppet fra. Bo havde egentlig hellere villet i gymnasiet, men gav under for familiens pres. Efter at have hoppet fra elektrikeruddannelsen, fortæller Bo:

Bo: *Jeg startede på handelsskolen fordi jeg tænkte, jeg skal bare have en eller anden hue.*

M&M: Altså HH?

Bo: *Nej, den tog jeg ikke, jeg tog den lette, fordi jeg tænkte, nu skal mine forældre bare have en eller anden hue at se på. Så jeg ligesom kan føle mig fri. (Bo:4)*

Bo vil tydeligvis gerne performe, han vil gerne være den gode søn, han føler han bør være. Familien og samfundet fortæller dig, at du skal have en uddannelse, så du tager en uddannelse, selv om du ikke helt føler for det. Men selv om kravet til ham er tydeligt, og Bo selv siger at han har haft det fint i skolen, lykkes det alligevel ikke for ham at få en HG. Dette kan i Rosas optik forklares med, at Bo har haft for mange valgmuligheder, og at han ikke har sat sig ordentligt ind i de krav der er, for at få en HG. Rosa skriver at det moderne samfunds overflod af valg medfører, at man som individ bliver fremmedgjort for sine handlinger (Rosa 2013:101), og det er denne fremmedgørelse der leder til handlingslammelse, hvilket er grunden til at Bo ikke møder op til timerne eller laver lektier, og ender med at blive smidt ud. Bo tager en uddannelse han ikke rigtig selv har valgt, for at han kan føle sig fri af de krav hans familie stiller ham, men bliver handlingslammet af de mange uventede krav, hvilket gør at han ender med at føle så stort ubehag ved sin uddannelse at han dropper ud. Selv om Bo reelt set er fri til at vælge lige den uddannelse han vil, ender han med i sidste ende at blive begrænset i sin frihed. Taylor taler om at frihed sker i fællesskab, og at frihed er en anerkendelse af forskellighed (Taylor 2002:44). Bo får ikke mulighed for at realisere sig selv ved at komme i gymnasiet, da han bliver underkendt af sin familie, der gerne ser at han bliver håndværker som dem. Bos familie har underkendt hans forskellighed, da hans mål om at komme i gymnasiet har oversteget familiens egen sociale situation. Bo er ikke blevet udstødt af sin familie endnu, men han ser ikke meget til dem, og er ikke meget for at tale om dem når samtalen drejer i den retning.

Jes har også oplevet et krav om at performe og være en god søn. Jes stedfar kunne ikke lide at han sad inde på sit værelse og læste bøger, men ville have ham ud at lege med de andre drenge i gården. Han skulle realisere sig selv, få nogle kammerater og være en succes. Vi ser ikke kun stedfarens

krav som et krav der rammer individet Jes, men som et krav der stilles til alle børn, både af deres forældre, pædagoger og skolelærere. Du skal gøre noget aktivt for at få venner. Du skal være interessant, den de andre gerne vil være sammen med, ham den sjove, kloge, eller smukke, eller ham med den fede knallert. Som vi skitserede i afsnittet om opvækst, har Jes grundlæggende manglet anerkendelse fra stedfar. Den helt grundlæggende selvtillid til at gå ud og møde verden har Jes ikke, så hvordan skal han gøre netop det? Jes kan ikke opfylde stedfarens utydelige krav (se afsnittet om opvækst), og ender med at trække sig væk fra familielivet, og ind på sit værelse.

Jes: til mine forældres store fortrydelse [lærte jeg at læse], fordi da jeg så først lærte at læse, så var jeg ikke til at få ud af værelset igen, fordi så sad jeg bare der og læste

M&M: Så sad du bare og læste hele tiden?

Jes: Ja. Indtil, det var også en af grundene til mine forældre ligesom smed mig ud. Det var, hvad det hedder. Indtil jeg kom på efterskole, der levede jeg ligesom i en osteklokke nærmest. (Jes:4)

Efter 8. klasse kommer Jes et år på efterskole, hvor han trives godt. Men da han kommer hjem igen, bliver han mødt af de samme krav som før, og ender igen med at trække sig. Stedfaren smider ham ud igen, og sender Jes ned på kommunen for at få hjælp til et sted at bo. At Jes trivedes godt på efterskolen kunne tyde på, at han der blev anerkendt for den person han er, snarere end den person han forventes at være. Men så snart han kommer hjem til de gamle krav om at være en rigtig dreng, klapper han i som en østers og trækker sig.

Forholdet til den familie Jes selv stifter ender også galt. Han har ikke formået at gå ud og møde en pige i byen, og har i stedet fået et barn med sin kusine, som han har gået og småkærestet med siden de var 10 år gamle. Jes er kun 19 på det tidspunkt, og hans voksenliv skal først lige til at begynde. I en verden fuld af kvinder, ender Jes med at få et barn med en af de meget få kvinder han har kendt fra barnsben, da de begge stadig er teenagere. En kvinde han bogstavelig talt har været klods op og ned ad gennem hele livet, og som han måske ikke skal forsøge at imponere, men bare kan være sig selv. Som tidligere nævnt skriver Taylor om at vi i selvrealiseringens tegn ender med at begrænse, ikke forøge mængden af valg vi har tilgængelige, og at det gør at man i stadig større grad holder sig inden for sin egen sociale situation (Taylor 2002:44). Sennett taler om at drømmen om at blive direktør er blevet allemandseje (Sennett 2007:73-75), men hvis man skal tro Taylor betyder det netop, at muligheden for at blive direktør kun er en blandt et hav af andre muligheder, og at den

derfor forbliver uden for rækkevidde af de individer, der ikke ved hvordan de skal finde frem til den.

Da Jess kæreste bliver gravid, vælger de at flytte sammen til København. De har kun været kæresten i kort tid, og skal i starten bo på et lille værelse. Det er tydeligt når Jes fortæller sin historie, at København var hans ide. Vi mener at Jes har følt et behov for at realisere sig selv, og at han i jagten på sit eget gode liv ikke sætter sig ind i de krav, der er til en som far.

Jes: Hun er ude fra landet af, og det lige pludselig at flytte ind til sådan en by som København, det kunne hun bare ikke magte, så hun flytter tilbage igen.. Og jo, hvad det hedder, hun ville jo gerne have et barn, og jeg var altså ikke parat til at hverken at være far eller stifte familie. (Jes:14)

Jes vælger at blive i København, og ham og kusinen ender med at gå fra hinanden. Jes ringer tit til kæresten og er ked af det, men bliver alligevel i København. Vi fandt aldrig ud af hvorfor Jes, i en tid med fri abort, valgte alligevel at blive far, specielt når han selv siger at han ikke var parat. Måske har det været hans kæreste der ville beholde barnet, måske Jes følte han ikke havde nogen ret til at blande sig, måske han følte sig tvunget, måske han var ligeglad. Uanset hvad er Jes ikke i stand til at leve op til sin kærestes krav om at være far til sit barn, og i stedet for at få delt forældremyndighed eller samkvemsret, afbryder Jes kontakten med hende. Jes er handlingslammet, og er ikke i stand til at gøre mere for at redde sit forhold, end at ringe og græde i telefonen en gang imellem. Da mængden af ubehag over ikke at se sin familie til sidst bliver for meget, vælger Jes helt at stoppe kontakten, til trods for at han siger at han tit tænker på sin datter.

Jes ser ikke sin datter i seks år, før han bliver opfordret til at søge om samvær af en socialrådgiver. I seks år har Jes gået og savnet sin datter, men har ikke taget kontakt til hende. Han siger selv at han troede at forældremyndigheden automatisk tilfaldt moren, og har ikke gjort noget for at orientere sig om sine rettigheder som far. Der er et hav af tilbud Jes kan benytte sig af, hvis bare han rækker hånden ud og beder om hjælp, men det er først da der er én der tager Jes i hånden og viser ham vej, at Jes får taget sig sammen til at se sin datter. Med Honnethske briller på vil vi mene, at det er først da Jess rettigheder bliver anerkendt at han er i stand til at gøre noget ved sin situation. Han får tilkendt samvær, og begynder langsomt at få et forhold til både datter og eks. Langsomt bliver deres forhold godt igen, og Jes ender med at bo hos dem i halvdelen af året. Jes fortæller ikke meget om denne tid, men det var tydeligt at han havde været meget glad for at bo der. Jes må have følt en utrolig anerkendelse af, igen at være en del af sin familie, men han er ikke i stand til at holde trit

med deres krav i længden. Jess drikkeri bliver værre, og det ender med at hans eks smider ham ud, hvorefter Jes mister kontakten til både eks og datter. Jess valg af alkohol er en flugt fra virkeligheden, et fravalg af de krav han bliver mødt med. Den magtesløshed han føler over at være handlingslammet, stillet over for alle de ting en god far skal, forsvinder når Jes drikker. Når han drikker, erstatter alkoholen alle andre krav, og dermed også kravet om at være en god far, om at opføre sig pænt, være pæn i tøjet, komme til tiden og overholde aftaler.

Jes: Nej, jeg har slet ikke kontakt med dem i dag, men det er min egen skyld.. Alkoholen begyndte at tage overhånd gennem årene, og det har sådan været i perioder. Og min datter hun ville så bo hos mig på et tidspunkt. Og jeg har aldrig været ondskabsfuld over for min datter på nogen måde. Hun var bare træt af at se sin far gå og ødelægge sig selv og være skide fuld.. Og da jeg så ikke møder op til hendes 18-års fødselsdag ikke. På grund af at jeg har været ude på druk ikke, så var det nok. Fordi jeg havde lovet hende så mange gange at jeg nok skulle holde op med at drikke, at jeg nok skulle tage mig sammen og sådan nogle ting ikke. Og jeg kan sgu godt forstå det, fordi jeg tror nok jeg havde gjort det samme. (Jes:20)

Jess datter stiller krav til Jes om at han er en god far. Der findes ingen manual til, hvordan man bliver en god far, og i en tid med det Bauman kalder individualiserede problemer, hvor der ingen facitliste er (Bauman 2006:49-50), ender Jes med at opfinde nogle konkrete krav om at han skal være ædru og ikke ryge hash, og at han skal have kørekort og arbejde. Jes har selv opfundet de krav der er for at være en god far, og han bliver handlingslammet af ikke at kunne opfylde dem. I stedet for at tage kontakt til sin datter og kæmpe for hendes anerkendelse, opstiller Jes en række meget konkrete succeskriterier for, hvornår han er nok ”værd”.

Jes: Og så har jeg det, og så har jeg det, øh, nej, jeg vil ikke sige, jeg har bare accepteret det. At det er bare sådan det er. Fordi, det er bare sådan der... Selvfølgelig savner jeg hende ikke også? Men jeg har accepteret at det er sådan. Det gælder så nu om at få styr på mit liv. Og så ligesom den vej igennem at vise hende jeg har sgu fået styr på mit liv, jeg drikker ikke mere, jeg er holdt op med at ryge, jeg har fået arbejde, jeg er i gang med at tage stort kørekort og alt sådan noget. (Jes:21)

Jes er helt gennemsyret af kravet om at performe og kunne sælge sig selv. Han kan ikke magte at tage kontakt til sin datter, når ikke han har forøget sin markedsværdi nok. Familien burde være det

sted hvor Jes ville være tryk ved at blotte sig, og vise sig i sin uperfekthed, men i stedet er den blevet et supermarked, hvor man kommer af hylden hvis ikke man sælger nok. Det mest tragiske ved situationen er, at de krav Jes prøver at opfylde, ikke nødvendigvis er dem Jess datter har til ham. Vi tolker det som om, at Jes har opfundet disse krav til at være en god-nok far, ud fra en forestilling han har skabt i sit eget indre om, hvad det kræver.

Lone har også oplevet at miste kontakten til sine børn. I flere år så hun dem ikke, da hendes alkoholmisbrug var på sit højeste. Da Lone igen får kontakt til sine døtre, er den ældstes krav helt tydeligt: Hvis ikke Lone er på antabus, kan hun ikke se sin familie.

Lone: *Men jeg er på antabus, og jeg følger det, og jeg passer det, og jeg kunne ikke drømme om andet, og ved godt, jamen det er det der gør jeg kan bevare det gode forhold til mine børn*
(Lone:11)

Ligesom Jes har Lone oplevet at miste samværet med sine børn. Men hvor Jes ender med at bukke under for nogle selvbestaltede krav om god-farhed, uden at hans datter har sagt at det er det han skal gøre, bliver Lone stillet et klokkeklart, målbart krav af sin datter, som hun får en umiddelbar gevinst ud af. Lone er, med Taylors briller på, i stand til at begrænse sig selv (Taylor 2002:44), og indordne sig under kravet om ikke at drikke. Det gør at Lone kan komme til at se sin familie igen, hvilket for hende er: "... det er det bedste i verden." (Lone:12)

For Sus har forholdet til mor også betydet meget, selv om det har været præget af omsorgssvigt i barndommen som vi redegjorde for tidligere. På trods af et noget turbulent forhold, har Sus hele tiden haft kontakt med sin mor, og da Sus ikke selv har nogen børn, er hendes mor den eneste familie hun har. Her kunne det have været rigtigt spændende for os at vide, hvorfor Sus ikke har nogen børn. Er det et bevidst valg, for meget alkohol, sygdom, eller noget helt andet? Ved at finde ud af det kunne vi måske have fundet ud af noget mere om I bagklogskabens syn er det let at se at det kunne have været interessant, men i interviewsituationen var det ikke noget vi tænkte over. Suss mor giver Sus den stabilitet i hverdagen, som Sus ikke finder andre steder. For Sus er familien lig tryghed, og det sted hvor Sus kan tale om hvad som helst. Det er der Sus bliver anerkendt for den hun er, og noget hun altid kan regne med. Sus har valgt sin mor, og da moren bliver syg, plejer Sus hende til det sidste.

Sus: ... Da mor døde, der gav jeg op.

M&M: Hvad gjorde det ved dig?

Sus: *Hun var den eneste jeg havde. Sådan rigtigt. Min mor var der altid. Vi kunne skændes så det bragede, men hun var der altid.* (Sus:6)

Lige pludselig står Sus helt alene, og skal for første gang prøve at håndtere et voksenliv, hvor der ikke er nogen til at redde hende. Da moren dør er Sus arbejdsløs, og det ender med at skubbe en i forvejen udsat Sus helt ud af hamsterhjulet. Hun mister sin lejlighed, da hun i afmagt over sit tab bevidst vælger at lade være med at betale husleje. Sus vælger ikke at handle, da hun føler hun har mistet kontrollen med sit liv (Honneth 2005), men i en verden hvor det ikke at vælge også er et valg, er der nu ingen steder at søge ly for ansvaret for ens eget liv. Sus reagerer på samfundets pres ved at stikke hovedet i sandet, som et lille barn der putter hænderne for øjnene for ikke at blive set. Hendes reaktion er helt i stil med Jess, da han fortæller om ikke at kunne overskue at kigge i sin postkasse, for i stedet at lukke sig inde i sin lejlighed.

Jes: *Det har i mange år har det været fordi at man jo godt ved at, hvad der er deri... Der er rudekuverter man ikke er interesseret i vel? Så laver man lige den der, strudsen der ikke?* (Jes:41)

Sus fortæller at hun har følt sig helt fortabt, og har haft brug for nogen at snakke med om alle sine problemer. Siden hun ikke længere har sin mor at tale med tingene om, prøver Sus i stedet at få en aftale med en psykolog.

M&M: Men hvorfor var det du gerne ville tale med en psykolog?

Sus: *Joh, det er jo for at man kan få sagt sine ting, det man går og tænker om. Det gider de sgu da ikke gå og høre på derude.* (Sus:7)

Det pudsige er dog, at Sus har to gamle venner, hun har kendt i over tyve år. Den ene af dem har hun endda været gift med, så man burde da tro at Sus ville kunne betroe sig til ham, i det mindste. Men Sus vil ikke være en belastning, hun vil ikke være den dårlige ven der belemrer andre med sine problemer, den de andre ikke gider være sammen med. Baumans uforpligtende knagefællesskaber, hvor vi alle sammen render rundt efter individuelle løsninger på individuelle problemer, gør at Suss forhold til to venner hun har kendt i over tyve år, stadig er så overfladisk og uforpligtende, at hun ikke føler hun kan belemre dem med sine problemer. Da Sus ikke indgår i et meningsgivende

fællesskab, ender hun med at måtte ty til psykologbriksen for at få talt om sine problemer – helt i tråd med det Bauman selv siger (Bauman 2006:33).

Vi har i dette afsnit set på familien, og hvordan dens rolle er kommet under pres i det moderne samfund. Hvor den før var en kerneenhed, hvorfra ens voksenliv udgår, er familien i dag en luftig størrelse, et valg man kan tage, og en ting man kan blive meldt ud af, hvis ikke man kan performe. Hvor Bo er bukket under for sin families pres om at blive uddannet, har Jes skændtes med sin stedfar om at sidde for meget inde på sit værelse og mistet kontakten til sin eks og datter på grund af alkohol, Sus mistet det sidste faste holdepunkt hun havde, da hendes mor dør, og Lone er blevet fratrækt og har genvundet kontakten med sine døtre og sit barnebarn. Det er nogle meget forskellige fortællinger, men fælles for dem alle er, at der også i familien foregår en slags konkurrence, hvor det hele tiden handler om at performe og være god nok.

Den samme tendens ser vi ske i arbejdslivet, hvor man ikke længere er ansat på livstid, og hvor det forventes af én at man kan sælge sig selv.

Arbejdsliv

I det moderne samfund er det efterhånden blevet et krav, at du har en uddannelse, før du kan få dig et job. Som nævt tidligere er der lige nu mindst 11 ledige kontanthjælpsmodtagere for hvert ledigt job på jobnet (Hus Forbi 2016:6). Med så mange om buddet kan virksomheder vælge og vrage mellem potentielle kandidater, og for at få foden indenfor skal man kunne sælge sig selv. Du er ikke længere ansat et sted på livstid, og en ansættelse er ikke mere sikker end næste prikkerunde eller MUS-samtale. Den forøgede frihed vi har oplevet med liberaliseringen af arbejdspladsen gør, at forventningen om det gode liv ikke bare inkluderer et job, men jobbet. Du skal selv finde din egen opskrift på ”det gode liv”, og selv om dit TV tuder dig ørene fulde af smarte ti-trins programmer, er der ingen genveje. Det er op til dig selv at finde vejen frem, også når det gælder dit arbejdsliv.

Ligesom i skolen, hvor der som et minimum kræves af dig er at du møder til timerne, laver dine lektier og er social med dine klassekammerater, så kræver det at have et job i dagens Danmark meget mere end bare at være mødestabil og gøre dit arbejde. Du skal være omstillingsparat, se pæn ud i tøjet og kunne interagere med dine kolleger, hvis du skal gøre dig håb om at opnå deres, og din chefs, anerkendelse. I takt med samfundets tiltagende acceleration skal vi løbe hurtigere for at holde trit med de andre, og på arbejdspladsen skal du kunne tilpasse dig til skiftende situationer og

omstruktureringer. Du skal kunne klare dig gennem prikkerunder ved at sælge dig selv, hvilket mange gør ved at arbejde mere end de kontraktligt er forpligtet på, og du har derfor aldrig tid til at hvile ud, da der hele tiden kommer nye krav du skal opfylde eller nye ting du skal sætte dig ind i. Du skal med Sennetts ord være risikovillig for at overleve, og du skal hele tiden stræbe efter ny viden, da den gør dig så specialiseret at du ikke bliver gjort ubrugelig (Sennett 1999:86-87). I en tid hvor ens arbejdsliv i stigende grad flyder sammen med ens privatliv, og hvor arbejdet for mange er en vigtig del af deres identitet, har vi været meget nysgerrige for at høre hvilke erfaringer vores interviewpersoner har med tilknytningen til arbejdsmarkedet. Har de været i stand til at få jobs, har de kunne møde stabilt frem og har de kunne følge med den teknologiske udvikling?

Bo er for tiden på kontanthjælp, men drømmen om et fuldtidsjob lever stadig. Efter at have droppet ud af HG har Bo haft natarbejde som fragtmænd, men besluttede sig efter fem år for at gå på dagpenge, da han syntes hans arbejde var for hårdt.

M&M: Så hvad er det du er god til, hvad er det du gerne vil?

Bo: *Jamen altså, det jeg er god til, jeg gerne vil, det er nok at starte min egen virksomhed, på en eller anden måde, ikke?* (Bo:12)

På trods af at Bo er droppet ud af både elektrikeruddannelse og HG, lever drømmen om det gode liv stadig hos ham. De mange valg han ikke kunne tage stilling til tidligere, er nu – af nødvendighed, da han ikke har en uddannelse – blevet skåret ned til ”selvstændig”. Men Bo har stadig ikke en plan, udover at blive sin egen herre, og titlen selvstændig kan da også dække over mange ting, såsom gulvsliber eller pokerhaj. Det viser sig at Bo gerne vil være eventkoordinator, så han kan arrangere nogle fester. Det kan umiddelbart lyde urealistisk, men Bos kammerat, som er med ved interviewet, har før interviewet gik i gang har fortalt, at Bo er velkendt i hiphopmiljøet, og han laver musik og ”kender de rigtige”. Det kunne tyde på at Bo i hvert fald har de kontakter han siger, og også at han kender musikere nok til at kunne stable en event på benene. Men vi havde trods alt på fornemmelsen, at Bo igen ikke har taget stilling til sit valg, og da vi går ham på klingen viser det sig også at han ikke helt har taget stilling til de krav der følger med det at blive eventkoordinator. Den absolut vigtigste ting ved at starte en virksomhed er, at den er i stand til at skabe et overskud, og det kan kun gøres hvis en række ting er på plads. For at blive en succesfuld eventkoordinator skal man have mere end kontakter og en lyst til at lave events: Det kræver ikke mindst også at man kan levere et produkt til tiden, at man er i stand til at finde et marked, at man kan arbejde under nogle hårde

deadlines med til tider krævende klienter, og at man husker at få betalt sine regninger til tiden. Vi starter med at spørge ind til det med økonomien:

M&M: Tror du godt du kunne holde styr på regnskaber og sådan noget?

Bo: *Ja, jeg tror faktisk jeg kender alle, alle, mange folk har sagt (Bo:13)*

Bo fortæller meget glad om hvor fedt det kunne være at blive event-koordinator, og at han så kan bruge alle sine kontakter og invitere sine venner. Men når snakken drejer ind på konkrete dele af, hvad det at være jobbet går ud på, svarer Bo enten undvigende eller slet ikke. Bo har tydeligvis ikke sat sig ind i, hvad det kræver at blive eventkoordinator, men som en del af hans personlige opskrift på det gode liv indgår netop det job. Det virker til at Bo vil have et job som eventkoordinator for den ydre status det giver, uden megen tanke for de krav der følger med jobbet, i selvrealiseringens navn. Det lyder godt at være event-koordinator,

Det man måske kan undre sig over er, at Bo tilsyneladende er en rask intelligent ung mand, som gerne vil i arbejde, men som ikke gider mere ufaglært "lortearbejde", og så giver udtryk for at han gerne vil realisere sig selv igennem et job som event-koordinator. Altså stod Bo, som var på kontanthjælp, var (nogenlunde) arbejdsmarkedsparat for at bruge et kontanthjælpsbegreb og i øvrigt også hjemløs, og ville have Københavns Kommunes hjælp, men skuffet blev han:

M&M: Har du prøvet at søge kommunen om hjælp?

Bo: *Jeg har prøvet, haft en lang debat, men det er ligesom de bare ignorerer mig hele tiden. De tror, de siger jeg skal være sindssyg eller gøre et eller andet ulovligt eller sådan noget, før de kan tage mig alvorligt. Der er simpelthen så stor ventekø og...*

M&M: De kan ikke gøre noget, selvom du er en af dem der sover på gaden?

Bo: *De siger nej, der er ikke noget valg.*

Bo er altså på egen hånd i forhold til at skaffe sig et arbejde og en bolig, og han er heldigvis ikke desperat nok til at gøre ulovligheder, som han ellers blev rådgivet til. Her mener vi at finde endnu et spor i fortællingerne om krænkelser, endnu en moralsk krænkelse. Hvis socialarbejderen på kommunen, hvis arbejde er at hjælpe udsatte borgere på ret køl, kommer til at krænke borgeren, så medfører det potentielt en forringelse af deres muligheder for at handle. De krænkelser der kan være

tale om i det sociale arbejde jævnfør Juul og Riiskjær er fx nedværdigelse, vildledning eller mangelfuld information, usynliggørelse, stigmatisering eller ringeagt. Det Bo har erfaret i mødet med Københavns Kommune er, at de ikke vil hjælpe ham, før han har fået ”rigtige” problemer.

I forhold til Jes, har der kun sporadisk tilknytning til arbejdsmarkedet, og det er først nu – efter årtiers druk – at Jes igen er et sted i sit liv, hvor han er ved at være klar til at tage et job. Jes havde for over tyve år siden stort kørekort, lastvogn og bus, men fik det frakendt på grund af spirituskørsel. Selv om Jes ikke har været kræsen med sine tidligere jobs, er hans egentlige jobberfaring hverken særlig stor eller specialiseret:

Jes: Så fandt jeg da et arbejde en gang imellem, jeg fik jo et arbejde nede på kagefabrikken og sådan nogle ting. Men der blev jeg jo så fyret fordi, det var sæsonpræget. Og der arbejdede jeg så i højsæson, og da vi så når til lavsæsonen lige omkring efteråret, så blev jeg fyret.... Så kommer jeg ud og er oppe på kommunen. I stedet for de sidder og så siger, ”jamen Jes, hvorfor har du så ikke fundet et andet arbejde, du vidste jo du ville blive fyret?”

M&M: Ja ja, lige præcis.

Nå men så kommer jeg da bare på kontanthjælp, altså... (Jes:41)

Jes ved godt at det er sæsonarbejde, og at han vil blive fyret så snart højsæsonen er ovre. Alligevel klarer han ikke at søge et andet job, på trods af at han fra starten har vidst at hans ansættelse var tidsbestemt. I stedet for at bruge tid på at finde et nyt arbejde, mens han stadig har fordel af at være i job og i kontakt med arbejdsmarkedet, står Jes helt handlingslammet tilbage. Jes slog på dette tidspunkt af interviewet affejende ud med hånden mens han fortalte, som om han ville sige at det bare var kommunen som man kender den, og hvad kan man gøre? Han virkede lidt opgivende, og det har han da nok også grund til at være. Jes er i starten af fyrrerne, uden nogen referencer eller egentlig jobberfaring udover den kagefabrik for mange år siden. Hans CV er på det nærmeste tomt, og den eneste uddannelse han har er 9. klasse. ”Så kommer jeg da bare på kontanthjælp, altså...” er præcis det en mand der har mistet håbet om at få et arbejde vil sige i samme situation. Honneth skriver i denne forbindelse om det at skulle realisere sig selv i sit arbejde, og gøre en fortælling ud af sit arbejdsliv (Honneth 2005:55). En forklaring på Jess opgivende attitude kunne være, at han har erkendt, at hans arbejdslivsfortælling ikke er længere end forordet, og at han derfor aldrig bliver

attraktiv nok til at få et job, hvis han skal kæmpe med ti andre om det, så længe han ikke har nogen egentlige kvalifikationer.

Jes har dog fået hjælp til at komme videre. Som vi kommer nærmere ind på under temaet hjemløshed, så var Jess held at han fik kontakt med en privat hjælpeorganisation og nu i øvrigt også får hjælp af hjemkommunen. Jes har fået en mentor, og er ved at tage stort kørekort igen. Jess mentor har haft en kæmpe betydning for ham, faktisk så stor, at han anbefalede Matilde (som udførte interviewet med Jes) at kontakte mentoren, hvis hun nogensinde havde brug for en at snakke med. Dette vidner om at mentoren fra kommunen har gjort en positiv forskel i Jess liv, og det er da også mentoren som har hjulpet Jes i gang med igen at tage det store kørekort til bus og lastvogn. Her er Jes dog stødt ind et problem med tidsregimer jævnfør Hartmut Rosa. Jes kan nemlig ikke komme op til teoriprøve og derefter køreprøve, før der er styr på papirerne, hvilket frustrerer ham enormt:

Jes: Nej nej, jeg har været på kurset og hele lortet, jeg går og venter på at skulle til øh, til teoriprøve... Men det, der er sket en eller anden fejl mellem xxx-borgerservice og politiet ... Det var fordi den der ansøgning til kørekortet der mener politiet de har afsluttet min sag den 28. april, og sendte den tilbage til borgerservice, men uden nogen anmærkning eller noget som helst. Jeg skulle bare se at få bestilt prøven, for jeg ringede selv til politiet. Som jeg sagde, det er også fint nok, at I siger at jeg bare skal se at få bestilt den teoriprøve, men min kørelærer har ikke fået papirerne tilbage endnu. Nå men det er så borgerservice, xxx- borgerservice vi skal have fat i.

M&M: Ja ja, så det er bare et stort papirrod

Jes: Jeg ringer så til Ishøj borgerservice der for tre uger siden. Ja, de kunne da godt se at de havde fået nogle af mine papirer tilbage, men de manglede noget fra politiet af... Altså det er flot ikke? Men hun skyndte sig straks at tage hånd om det ikke. Det er tre uger siden. Men det er som jeg siger ikke.. Hvis det er at gøre det hurtigt, så vil jeg nødtig se dem når de gør det langsomt (Jes:29)

Jes sad altså fast mellem borgerservice og Politiet, og da hans nye arbejdsliv er afhængigt at kørekortet, så kan man undre sig over friheden til at blive lige hvad du vil, når altså den offentlige myndighed har tid til at behandle din ansøgning.

Når Jes mødes på den måde, så er det også en moralsk krænkelse, som vi tidligere har været inde på, og disse kan som bekendt medføre at Jes tøver med igen at handle på sit eget livs vegne, og måske igen kryber tilbage i sin hule, og forholder sig fuldkommen passivt til de ting der sker.

Sus står uden arbejde på interviewtidspunktet, men i modsætning til Jes har hun en masse tidligere erfaring fra kantinekøkkener og caféer. Sus har en specialisering og erfaring, der burde gøre hende attraktiv for arbejdsmarkedet. Men her indvender Sennett at erfaring i det moderne samfund ikke er nær så attraktivt som alder (Sennett 2007:81), og Sus lader også til at give ham ret:

***Sus:** Jeg tror ikke [det at få et arbejde] kommer til at ske, jeg er ved at blive for gammel. Og så længe jeg bor [på herberg] så kommer jeg ingen steder. ... Jeg går jo også jævnlige på jobindex og kigger, men du skal jo kraftedeme have en bachelor for at komme nogen steder. Og det har jeg ikke.*

M&M: Så du føler dig sådan lidt bag af dansen?

***Sus:** Jeg har jo ingen referencer. Så er det jo svært. Selv om at jeg jo godt ved at jeg er dygtig til det jeg gør. (Sus:11)*

Selv om Sus har flere års erfaring med at arbejde i kantiner, og derfor burde være attraktiv for en potentiel arbejdsgiver, har hendes liv på gaden sat sine spor. Hun har ikke længere nogen referencer, da de alle sammen var på papir og ikke overlevede flytningen til herberget, og hun har drukket så meget at hendes krop har taget tydelig skade. Sus er en korporlig kvinde med meget hæs stemme, der både griner og græder meget og larmer generelt. Hendes ansigt er hævet af alkohol, og hendes krop er udspilet. Når man ser Sus er man ikke i tvivl om at hun har det hårdt, og hun lægger ikke skjul på det. Sus har nok ret, når hun siger at der ikke er nogen der vil ansætte hende, og på trods af at hun har rigtig mange års erhvervserfaring bliver hun ikke anerkendt for det hun kan.

I modsætning til Sus står Lone, som på interviewtidspunktet er den eneste der er på vej til at få en fast stilling. Hun er blevet lovet fastansættelse i den delikatesseafdeling hun er i praktik i, og har klaret at komme tilbage på arbejdsmarkedet. Lone er uddannet smørrebrødsjomfru, og er glad for at lave noget hun er god til, som hun ved hun kan. Hun bliver anerkendt for de kompetencer hun har, og man kan selv i interviewet mærke, hvordan Lone lever op og taler med et smil på læben, når hun skal fortælle om sin arbejdsplads. Lone har sat sig et mål om at blive smørrebrødsjomfru igen, og hun er ikke alene klar over de krav der er til hende, men er også i stand til at leve op til dem. Det

svære for Lone er ikke at møde til tiden eller lave sit arbejde ordentligt, men i stedet at lære at mestre den højteknologiske pakkemaskine de bruger på stedet.

Lone: *Det er min udfordring i øjeblikket, fordi, det der med at lave noget smørrebrød og nogle sandwich og sådan noget forskelligt, det har jeg på rygraden. Men at stille mig hen og skal pakke varerne på en stor skærm... Printe, øh,*

M&M: trykke det ud forskellige steder

Lone: *og med numre og datoer og holdbarhed og hvordan kommer jeg lige ind på det ... Men det var den største udfordring i det arbejde med den her pakkemaskine. (Lone:14)*

I løbet af vores interview med Lone kommer vi flere gange ind på det med teknik. Lone siger selv at hun har lidt svært ved pakkemaskinen, og at det har taget hende lang tid at lære at bruge den. Hun nærmest skutter sig når hun skal forklare om den, og det er tydeligt at hun stadig ikke er helt tryk ved den. Her vil Sennett sige at det er tydeligt at Lones kompetencer ikke er tidssvarende, og at pakkemaskinen symboliserer hendes frygt for at blive ubrugeliggjort. Lone er et pragteksempel på, at det kan lade sig gøre at overkomme en stor barriere for adgang til jobmarkedet i det moderne samfund, nemlig alder. Lone har virkelig haft oddsene imod sig, men har alligevel trods alder og tidligere misbrug klarer at få et arbejde. Men det er tydeligt at Lone stadig ikke er helt sikker på det med moderne teknologi, selv om hun ikke helt vil stå ved det.

M&M: Føler du stadig du kan følge med, selvom du ikke er med på smartphones eller internet, eller hvad det nu ellers er?

Lone: *Ja, i det store hele kan jeg godt følge med, men der er stadigvæk ting hvor jeg tænker øv hvor er det ærligt jeg ikke lige kan gå ind... og så har man tænkt, arh, det kan du altid lære, og den tager vi i morgen.*

Lone føler sig sat af, men vil ikke indrømme det. Hun kæmper for at følge med, men har endnu ikke mod til at prøve kræfter med teknologien og nedprioriterer dens vigtighed, mens hun fortæller sig selv, at det skal hun nok mestre på et tidspunkt. Hvor Lone tidligere ville have tyet til flasken for at komme væk fra sine problemer, og nok i handlingslammelse set til mens hun aldrig fik lært den pakkemaskine, formår Lone nu at tage sig den tid det tager at blive sat ind i, hvordan den dur. Den anerkendelse Lone oplever ved at kunne betjene pakkemaskinen gør, at hun føler sig respekteret

som ligeværdig ansat, og kan nyde godt af den status der er i at have et fast arbejde (*Honneth*). Rent metaforisk kan man sige, at Lone fra at have stået udenfor nu er begyndt at jogge med rundt i samfundets hamsterhjul, og hun er ikke længere udstødt fra samfundet (Rosa 2013). Men det ubehag Lone føler ved pakkemaskinen illustrerer tydeligt, at Lone skal løbe hurtigt for at følge med. Selv om Lone siger hun ikke føler sig bag af dansen, indrømmer hun at hun synes teknologien udvikler sig meget hurtigt, og hendes uddannelse er på nogen punkter forældet på grund af moderne teknologi. Vi mener at Lone gør alt hvad hun kan for at sige til sig selv at det nok skal gå, men at hun får svært ved at honorere de krav samfundet nu kommer til at stille hende, som almindelig arbejdende. Så snart Lone bliver fastansat stopper støtten fra kommunen, og Café Udenfor nedtrapper den mængde støtte de giver Lone. Nu skal Lone til at leve livet uden støtteben, og spørgsmålet er om hun magter at løfte opgaven. Der er dog også meget der taler for at Lone nok skal klare den: Hun har kontakt til sine døtre, hun drikker ikke mere og hun har et job hun elsker.

Vores interviewpersoner har alle oplevet ikke at slå til på arbejdsmarkedet, af flere forskellige årsager, og kun Lone er på interviewtidspunktet på vej tilbage på arbejdsmarkedet i fuldtidsarbejde. Det mener vi er sket fordi Lone er blevet anerkendt og vist tillid. Hun har fået støtte og hjælp til at komme i arbejde, hvilket har gjort at hun har klaret skærene. Bo er på kontanthjælp og har lidt bijobs som bartender, mens han stadig kæmper med at finde ud af, hvad han skal. Vi tolker det som en reaktion på at måtte træffe for mange valg på uoplyst grundlag (Rosa 2013:101), som i sin yderste konsekvens kan medføre handlingslammelse, da man – for ikke at træffe forkerte valg – slet ikke vælger. Jes står i venteposition på kontanthjælp, indtil han har været til køreprøve og forhåbentligt fået det førerbevis, som skal give ham et job, så han kan blive selvforsørgende, og i øvrigt have imødekommet sit eget sidste krav – det at få et job – for igen at tage kontakt til datteren. Jess situation bærer præg af et ustyrligt tidsregime, som er ude af Jess kontrol. Både Lone og Jes har været alkoholikere, men er begge ædru, hvilket naturligvis har forøget deres chancer for at lykkes på arbejdsmarkedet betydeligt – de har altså forbedret deres konkurrenceevne. Vores to andre informanter har ikke været så heldige, at få forbedret deres konkurrenceevne i forhold til arbejdsmarkedet, og døjer begge med et nuværende misbrug af forskellig art. Vores næste afsnit handler om misbruget som mulig reaktion på de krav og belastninger, vi i de foregående afsnit har analyseret os frem til.

Misbrug

Vi har indtil videre skrevet om de forskellige erfaringer vores informanter har haft med det moderne samfunds pres, og hvordan det har påvirket dem. Vi har set på nogle af de erfaringer de har haft i skolen, familien og arbejdslivet, og hvordan disse har været med til at påvirke vores informanters liv, på godt og ondt. Som hjemløse har de alle oplevet at stå uden for samfundet, og de har alle oplevet ikke at slå til. Det ubehag det medfører kan være massivt, når man står uden bolig, mad eller bad, og en hurtig måde at slippe væk på kan være at forsvinde ned i en flaske vodka eller en joint. Bo har ingen uddannelse og intet job, Lone blev seksuelt misbrugt som barn, Sus havde en mani-depressiv mor, Jes var ordblind og havde en stedfar der var meget hård ved ham. Af den ene eller den anden grund er vores informanter røget ud i et misbrug. Det vi er interesserede i er, om vi kan se nogle overordnede tendenser, der er fælles for vores informanters misbrug. Hvad er det der har gjort at de har valgt at ryge hash og/eller drikke så meget, at det går ud over deres hverdag? Hvad har eksempelvis 32-årige Bo, som drømmer om at blive eventkoordinator til fælles med Lone, den 56-årige smørrebrødsjomfru? Hvis vi kan finde steder i interviewene, hvor vores informanter taler om årsagerne til at de har deres misbrug, kan vi sige noget overordnet om misbrugets rolle.

For det første er der Lone, der har et næsten traditionelt forhold til det at drikke:

***Lone:** ... men så er det nemt når man har det skidt, jamen hvis du nu drikker en flaske hvidvin, sådan om aftenen når man sidder alene, puuha, så får man det jo egentlig meget godt. ... Så lægger man tankerne lidt væk, og næste dag har man det jo bare dobbelt så skidt. Nå, men så kan man jo åbne en flaske mere, for så får man det jo godt igen. (Lone:9)*

Lone lader nærmest til at betragte sit misbrug af alkohol som en form for selvmedicinering. For Lone er alkoholen en beroligende pille, selv om hun godt ved hvor dårligt hun kommer til at have det dagen efter. Men som hønen og ægget ender man med at drikke fordi man har det skidt fordi man drikker fordi man har det skidt etc.... Vi har vist hvordan vores informanter tidligere i analysen har været helt handlingslammede, og bare har ladet stå til når de har mødt nogle krav de ikke har kunnet overkomme. For Lone gør alkoholen at hun kan lægge sine tanker væk, og som en anden lykkepille kan hun slippe for sine problemer en stund, selv om prisen for det er hård.

Bo ryger hash dagligt, og drikker, som han selv siger, en bajer for meget. Vi fandt aldrig helt ud af omfanget af hans alkoholforbrug, da hans svar forbløffede M&Men så meget, at samtalen røg af sporet:

M&M: Ja. Du drikker øl og du ryger hash?

Bo: *Jaja, jaja, præcis...*

M&M: Jaja, andet?

Bo: *J-jeg dyrker da også sport. Og motion. (Bo:8)*

Tidligere i analysen har vi vist, hvordan Bos fortælling er gennemsyret af, at han ikke har taget stilling til de valg han har truffet. Da vi taler med Bo om hans forbrug af hash bliver han igen meget famlende, og udtaler sig noget vagt om at han vælger at se det som et forbrug, ikke et misbrug. Bare det at han overhovedet har brug for at pointere, at han ikke har et misbrug, giver os en fornemmelse af, at Bo ryger mere end han lige umiddelbart vil stå ved. Bo siger selv at årsagen til at han begyndte at ryge hash var, at han kom ind i hiphopkulturen. Der er selvfølgelig en mulighed for, at den eneste grund til at Bo ryger er, at han er hiphopper, men det virker ikke sandsynligt, specielt ikke når man tænker på Lones forklaring om at hun brugte alkoholen til at slippe væk fra sine problemer. Med så mange problemer i bagagen og et stort hashforbrug samtidig, går vi ud fra at Bo bruger hashen til mere end bare at passe ind blandt sine kammerater.

I modsætning til Bo har Sus helt tydeligt brugt alkohol til at klare de krav der er blevet stillet hende:

M&M: Hvad med alkoholen, rørte du heller ikke den på det tidspunkt?

Sus: *Jo den har desværre altid været der ... fordi da jeg var teenager der var jeg meget genert. Så det var nemmere når man var fuld ... Så var det også nemmere at snakke med folk ... Men det har så eskaleret, desværre. (Sus:2)*

Sus fortæller at hun altid har været lidt godt i stand, og at alkoholen hjalp hende til at tale med folk, i stedet for at sidde og gemme sig i hjørnet. Sus har brugt alkoholen som en krykke, for at hun kan komme til at virke mere social og blive bedre til at interagere med fremmede. Man kan sige at Sus til at begynde med har brugt alkoholen som præstationsfremmer, for at kunne opfylde de krav hun føler sig underlagt, men at den langsomt har overtaget mere og mere af hendes liv. Hvor alkoholen til at begynde med har hjulpet Sus, er den endt med at virke som en hæmsko. Sus mener selv at hun også drikker som hun gør, for at ødelægge tingene for sig selv, hvis nu det hele går for godt. Sus

siger, at det må have noget at gøre med den måde hendes maniodepressive mor var på, og at *"det nok er noget psykologisk"* (Sus:2). For Sus er alkohol også en form for selvmedicinering, hvor Sus kan slippe væk fra alle sine problemer lidt tid ad gangen. Samtidig er alkoholen også et middel til en nærmest masochistisk gang selvpineri, hvor Sus forsvinder fuldstændig i flasken. I denne situation ser vi Suss misbrug som en konsekvens af, at Sus er handlingslammet og ikke magter sit liv. Hun bruger her alkoholen som en måde at give fuldstændig slip på, og bevidst vælge ikke at vælge, selv om konsekvensen kan være at hun eksempelvis mister sin lejlighed.

Jes har haft et årelangt misbrug af både alkohol og hash. Jes er dog lidt atypisk for en "almindelig" hjemløs, da han siger han aldrig har kunnet drikke to dage i træk, men i stedet ligger hundesygt derhjemme hele dagen efter. Jes har dog alligevel haft et stort misbrug, og han fortæller også om hans grund til at drikke/ryge:

M&M: Men er det fordi [hash/alkohol] dulmer? Altså, hvad gør det for dig?

Jes: *Det er mere det med det at du søger over i en anden verden ikke? Fordi så er det hele så fjernt ikke?* (Jes:25)

Hele Jess misbrug drejer sig om at komme væk fra verden og de krav den stiller. Jes lukker sig inde på sit værelse med bøger som ung, og alkohol som voksen, og han bruger begge dele til at komme væk fra en virkelighed der volder ham for meget ubehag. På trods af at Jes bliver hundesygt dagen efter han har drukket, finder han det alligevel nødvendigt at drikke mere så snart han er frisk igen, da han ikke kan håndtere de krav han bliver mødt med.

I dette afsnit har vi skrevet om misbruget som fællesnævner for vores interviewpersoner, og grundene til at de har et misbrug. På trods af nogle meget forskellige livserfaringer har vores informanter det tilfælles, at deres misbrug er en reaktion på det pres de føler, og en måde at slippe væk fra sine problemer for en stund. Vi ser vores informanternes misbrug som en form for selvmedicinering for en række symptomer, der alle kan tilbageføres på samfundets pres på individet.

Hjemløshed

Når man i Velfærdsdanmark er udsat for en social begivenhed, altså der opstår et socialt problem, så har man som dansk statsborger ret til hjælp. Som vi tidligere kort redegjorde for, er det særligt

Serviceovens bestemmelser der sikre hjælp til udsatte borgere. Det første skidt er i følge lovens formålsparagraf, at forebygge sociale problemer, men det kan ofte være svært. Der er både de økonomiske grunde man indimellem støder på i politik, det kan være svært at se meningen med en langsigtet investering i et menneske med begyndende vanskeligheder, når man nu i forvejen har brugt det meste af kommunens hjemløsebudget, til at drive et herberg fx. Dette udsagn står for vores egen regning, men efter nogle år på bagen som kommunale socialarbejdere, så har vi set det mere end en gang desværre. Således stødt Sus ind i et problem da hun endelig fik en lejlighed tilbudt, for hvor skulle indskuddet komme fra?

Sus: *Nej, det var så igennem ungdomspensionen, at vi blev udsluset. ... Så er det jo sådan, at så skal man have en lejlighed, men der gik lang tid før jeg fik en lejlighed. Så begyndte jeg at arbejde på en café [for udsatte] inde på Vesterbro, og der var en knaldgod svensk pige der hed Annika, som gik over til vores chef – jeg havde ikke penge til indskuddet – og så sagde hun Sus, du skal have en base, ellers kan du ikke slappe af, og så lånte de mig til indskuddet. Og så fik jeg så en lejlighed i Saxogade lige ved siden af hvor jeg arbejdede. Og der boede jeg i 15 år....*

M&M: *Hvad tror du egentlig der var sket hvis det ikke var sket?*

Sus: *Puuha, det tør jeg slet ikke tænke på. Jeg kunne jo ikke flytte hjem igen jo... Så var jeg vel endt på gaden noget før. (Sus:3)*

Sus fik hjælp af en privat hjælpeorganisation, og i dag ville hun have haft mulighed for at få et garanteret indskud fra kommunen, som de afregner direkte med boligselskabet. Dermed ville Sus i dag i år 2016 ikke have stødt på den forhindring. Sus møder her anerkendelse i form at den hjælp hun modtager, og den tillid der bliver vist hende med et lån. Hun fik styr på livet og som det fremgår fastholdt hun sin bolig i mere end 15 år, og blev dengang reddet på målstregen fra hjemløshed. Sus blev hjemløs for ca. 2 år siden, og flyttede ind på Herberget efter at være blevet smidt ud af sin lejlighed:

M&M: Du har snakket om at du røg ud fra din lejlighed på xxx fordi der var problemer med en nabo?

Sus: *Jeg blev slået ned på trappen. Jeg havde en kammerat med hjem som har en hund, og så bor der en der har en kat. Og det er meget naturligt at en hund løber efter en kat. Det er sådan en naturlov nærmest. Så løb han efter mig ind på trappen og knaldede mig ned. Det var der ikke nogen*

der sagde noget til. Men jeg har stået og råbt og skreget. Fyy, det må man ikke Sus. Men altså, som jeg sagde før: den hurtigste måde at komme væk derfra. Jeg gider ikke at leve under diktatur, hvis man kan sige det sådan, sådan havde jeg det.

Sus har forud for denne episode også haft lidt problemer med naboerne fordi hun er meget glad for høj musik, også når andre sover. Sus er godt selv klar over hun larmer, og adspurgt hvordan hun ideelt set skulle bo svarer hun:

Sus: *Så må I lave en lille landsby til os, så kan vi være der. ... For vi har jo svært ved at indrette os efterhånden.*

M&M: Tror du det ville være en god boform for dig, at bo sammen med en masse andre skæve eksistenser?

Sus: *Næh, for så ville det jo være det samme som at bo her [herberg], men på den anden side gider jeg heller ikke bo sammen med hr. og fru Danmark, for hvis man spiller lidt for højt så bliver der ballade. Hvis man kommer fuld hjem så bliver der også ballade.*

M&M: Hvordan ville du så gerne bo hvis du helt selv kunne bestemme?

Sus: *Jamen altså, jeg vil jo gerne have en toværelses lejlighed i en opgang. Og så bare lov til at være mig selv. Men jeg kender mig selv. Når jeg bliver ked af det, så spiller jeg høj musik og så får jeg klager fra naboerne. Fyyh, det må man ikke, man må ikke være ked af det.*

M&M: Så du skulle egentlig bare have en lydisoleret lejlighed et eller andet sted?

Sus: *Ja (Sus:8)*

Sus viser flere gange under interviewet en stor selvindsigt, og det samme gælder hendes forventninger til en egnet bolig. Det kan godt være Sus siger at det var episoden med hunden og katten der gjorde hun blev sat ud, men hun slår også fast i citatet oppe over, at hun godt ved hun larmer. Man kan sige at hvis det at bo i lejebolig er en konkurrence, så er Sus den nabo der bliver valgt sidst, eller overført, Sus har ikke haft noget godt forhold til sine naboer, og det har også en betydning for glæden ved at bo et sted, et meningsgivende fællesskab med dem du bor tæt på, men også nogen der kerer sig om dig. Sus havde boet mange år i lejligheden, og det at have mistet sin

rod gør også, at Sus egentlig bare ville tilbage til sin lejlighed hvis hun kunne gøre det hele om, og hun siger opgivende:

M&M: Hvor lang tid havde du regnet med at blive på sådan en institution som Herberget?

Sus: Det ved jeg sgu ikke. Det havde jeg ingen plan om.

M&M: Hvad var din plan egentlig da du blev sat ud?

Sus: Det ved jeg ikke. Jeg var ligeglad. Jeg havde givet op.

Også Jes har som Sus, været bekendte med det sociale system siden ungdommen, og har været også været på ungdomspension. Både Jes og Sus har således begge oplevet at få hjælp på Københavnske ungdomspensionerne, men da de skulle videre i egen bolig derfra, så dukkede der et strukturelt problem op, nemlig ledige boliger i København, der er til at betale for almindelige mennesker. Jes endte modsat Sus med at flytte til provinsen, hvor han boede med sin ekskæreste, datter og ekskærestens nye mand. Efter et par år, hvor de til sidst blev trætte af hans drikkeri, flyttede han for sig selv.

Det med at finde en egnet bolig i København oplever Bo også, som siger således om årsagen til at han er hjemløs:

M&M: Hvis nu du skal pege på et eller andet i forhold til at være blevet hjemløs, som årsag, hvad ville du så selv sige det var?

Bo: *Jeg vil faktisk sige at det er boligmangel i København, som faktisk er årsagen, primært. (Bo:7)*

Bo har en lidt anden historie. Efter at være flyttet til København havde han i en årerække job og bolig og fortæller her om sin lidt turbulente boligsituation:

Bo: *så røg jeg på Amager og flyttede sammen med en kammerat på Amagerbrogade, i en stor lækker lejlighed der mens jeg arbejdede, fem år natarbejde som fragtmænd.*

M&M: Så der kørte du. Men hvad skete der med den lejlighed så?

Bo: *Jamen det var også bare super dyrt og vi boede sammen i to et halvt år, og så blev jeg bare træt af at bo, han havde fundt en kæreste, og det var sådan lidt... Så fik jeg mulighed for at flytte på*

Christianshavn i et hus, som jeg delte med en anden kammerat. Sådan et stort fedt hus. Så delte vi det, tre mennesker... Så gad jeg ikke arbejde mere, på natarbejde efter fem år. Synes det var skide hårdt og havde brug for noget luft og... Så røg jeg på dagpenge.

M&M: Og hvad så med det hus? Der kunne du heller ikke få råd til at bo så?

Bo: Øh, de blev skilt, hans forældre som havde det. Og så skulle det sælges. Så boede jeg så lidt på gaden. Og jeg boede hos venner og så nogle bekendte på Kastellet.

M&M: Har du prøvet at måtte sove på gaden?

Bo: Ja. Fire gange tror jeg. De der fire-fem gange på de der, tre år.

M&M: Hvor har du sovet henne så?

Bo: Jamen jeg har sovet en gang oppe ved Stjerneskipet, oppe på et gulv der. Så har jeg sovet ude på en græsplæne. Tre gange ude på en fodboldgræsplæne, tror jeg.

M&M: Hvad havde du at sove med, ikke noget?

Bo: Jeg havde timet det med at det var sol, så jeg sov bare i solskin. Det var faktisk lækkert nok, det var ikke så slemt. Jeg var lidt, folk de kommer og bliver forskrækket og sådan noget. (Bo:4-5)

Det er ikke fordi Bo ikke har forsøgt at råbe om hjælp på kommunen at han har sovet på gaden. Bos rigtige dårlige erfaringer med Københavns Kommune og deres villighed til at hjælpe ham med en bolig og et job, får ham til at sige følgende:

M&M: Så hvad kunne hjælpe dig...?

Bo: Jamen det kunne være, måske være hvis kommunen var lidt samarbejdsvillig og faktisk ville have en dialog sammen med én, i stedet for at man skulle have nummer 441, og bare bliver paragraf.

M&M: Så hvis de kunne hjælpe dig i gang og sådan noget?

Bo: Ja, det kunne da være.

M&M: Så egentlig er du tilfreds med dit liv og din hverdag, men du ville gerne have noget hjælp til at komme videre?

Bo: *Ja, altså jeg er godt tilfreds, men jeg kan godt se det er uholdbart, ikke? Så jeg er nødt til at finde en løsning, ikke? Om jeg så skal finde den i en anden kommune, og tilknytte mig. Som har tid til at snakke med mig, når, når, når jeg ikke en gang kan komme igennem i København, ikke?*
(Bo:12-13)

Bo er altså nået et sted, hvor han ser ud til at træffe et aktivt valg, hvad vi ellers har haft svært ved at finde andre eksempler på, nemlig at flytte tilbage til den kommune i provinsen hvor han kommer fra, for der er både ledige boliger og netværk, dog er han usikker på jobmulighederne, og at være event-koordinator er formodentlig en drøm som rykker yderligere et skridt væk, da der næppe er mange event-koordinatorer i Øvre Bølling eller Tappernøje. Til det svarer Bo at han vil pendle, for han har gode muligheder i København.

Jes har tidligere været uden bolig i sin ungdom, men for år siden gik det igen galt, og Jes havde ikke betalt sin husleje. Faktisk havde han givet op, og sad egentlig bare i dagevis og ventede på hvornår fogeden kom og smed ham ud:

Jes: *Det har været i november [20]12, der gik jeg ned med flaget. Min udlejer kom og fandt mig derhjemme... Verdens bedste udlejer... Han kunne bare have sat hængelås på døren og sagt okay.. Farvel med dig, men det gjorde han ikke, han tog mig i nakken i stedet for. Jeg havde ikke betalt husleje, strøm eller noget som helst... Så jeg sad bare derhjemme og manglede faktisk bare at pakke tasken, for oppe i hovedet var jeg egentlig også parat til bare at, jeg vidste godt at, ærligt talt, nå men, han kommer og smider mig ud, så pakker jeg bare tasken og så går jeg på landevejen ikke? Fordi jeg synes ikke jeg havde noget at leve for alligevel*

M&M: Nej. Så du havde egentlig bare givet op?

Jes: *Fuldstændig. Ikke, når man igennem en længere periode hvis jeg gik ned for at skulle handle, så var det efter mørkets frembrud. Derfor var det nemmest i vinterhalvåret*

M&M: Jaja, lige præcis. Så du havde en depression også, eller hvad?

Jes: *Depression og angst, øh, ikke? Fordi jeg ved jo godt jeg har ikke altid været Guds bedste barn, jeg har både sloges, og jeg har også siddet i fængsel et par gange og sådan nogle ting der, på*

grund af slagsmål og vold og sådan nogle ting ikke? Og det er lige som om det kom tilbage igen. Og jeg havde sådan en følelse af at jeg rendte rundt med et stort skilt som sagde, ”kig på mig, se hvilket dårligt menneske jeg er.” Plus jeg ved jo også jeg har svigtet min datter og sådan nogle ting.. (Jes:14)

Jes var heldig da han ikke længere kunne betale sin husleje, for hans udlejer sidder i den frivillige sociale Cafe Udenfors bestyrelse, og er en mand som tog ansvar for et medmenneske, og ikke tog hensyn til sin egen indtjening i form af den manglende husleje. Udlejeren tog simpelthen Jes under armen og tog ham med ned på kommunen, hvor de fik hjulpet ham i gang, samtidig med han fik ham tilknyttet Cafe Udenfor. Jes nævner selv den uvurderlige hjælp han har fået i Cafe Udenfor, hvor han i starten blev vækket for at komme i et aktiveringsprojekt, men i dag kommer dagligt, også selvom han langt bedre kan stå på egne ben. Nu hvor Jes virkelig har fået hjælp til at komme tilbage til det liv han gerne vil have, hvor han kommer ud, arbejder og ikke drikker, så har han igen også mod på at kontakte datteren, så snart hans kørekort er i hus. Jes er en mand, hvor man ikke er i tvivl om den menneskelige opblomstring. Han har igen og igen fortalt hvor stor en betydning hans mentor har haft, hvor rart det er at have en til at huske på e-boks og tømme postkasse, og forholde sig aktivt til indholdet af brev og regninger samt vende livet, når det hele bliver svært og u håndterbart.

Cafe Udenfor har spillet en stor rolle, også i forhold til Lone og hendes fortælling om at komme tilbage til livet efter at have været hjemløs:

Lone: *Inden for syv år siden, boede jeg i en lille lejlighed, hvor jeg havde det rigtig skidt, og havde haft en kæreste som var psykopat. Og jeg var nogle frygtelig masse grimme ting igennem, og blev indlagt i to måneder på psykiatrisk afdeling på grund af den kæreste jeg havde. Og jeg havde en husleje på 3.500,-, og jeg var indlagt, tænkte ikke lejlighed, tænkte ikke på NOGET som helst. Så siger sygeplejersken på psykiatrisk afdeling efter to måneder: ”Hvad siger du til og tage hjem og være? Til i morgen, så kan vi lige se hvordan det går. Så du lige prøver det af?” Så jeg tager hjem og låser mig ind, eller skal låse mig ind i min lejlighed, og så er der skiftet lås. Det viser sig så at være fordi jeg var bagud med 3.500,- i husleje, og der var jo kommet rykkere og alt muligt, men jeg havde været indlagt, havde slet ikke været i postkassen. Så gik jeg ned på varmemesterkontoret og siger, at jeg ikke kan komme ind i min lejlighed, nej det kan jeg godt forstå, for du er smidt ud. Og så står jeg jo der med håret i postkassen og er indlagt, og det hele var så uoverskueligt... Men man kan jo så sige at, at der er no mercy. Man bliver smidt ud, og jeg fik så en uge hvor*

lejligheden så skulle være tomt. Og var den ikke tomt i løbet af den tid, så ville de tømme den, og politiet ville hente tingene. Så jeg sørgede selvfølgelig for at den var tomt, men måtte have det opmagasineret. Så jeg har prøvet at være hjemløs. Men fik så hjælp, og kom på Blå Kors, hvor jeg så ku få lov at bo. Og der boede jeg et par måneder, i en dejlig lejlighed. Så det var jo kommunen der gik ind og hjalp mig. (Lone:2-4)

Lone har mens hun boede i den lejlighed hun blev sat ud fra haft en kontaktperson, som hjalp med alt mellem himmel og jord:

Lone: *Sådan, for eksempel hvis man har noget. Jeg går lidt i baglås når jeg får nogle breve eller hvis jeg skal ind på en computer, hvis der er sådan. Det er sådan en tryghed man har, jamen man kan jo ringe og snakke med sin kontaktperson, og så få hjælp på den måde.*

M&M: Hvad havde du gjort, hvis du ikke havde haft den kontaktperson?

Lone: *Nu du siger det, det ved jeg faktisk ikke.*

Hvordan det går til at Lone ikke med kontaktpersonen hjælp har fået betalt sin husleje står desværre hen i det uvisse, men det står klart at Lone har været tilfreds og har haft gavn af den hjælp kommunen ellers har ydet. Det der dog har været medvirkende til Lones succes i forhold til at vende tilbage til arbejdsmarkedet, og forberedte hende på et almindeligt fuldtids lønarbejde, har været Cafe Udenfor:

Lone: *Og så var der det her værested, jeg tænkte, jeg vil lige prøve at gå hen og se hvad det er for noget, og måske sidde og drikke en kop kaffe og måske komme til at lære nogen at kende. Og der har jeg været nu i tre år, og har hjulpet i køkkenet to-tre gange om ugen i de her tre år, og har fået det SÅ fantastisk godt ved at være det sted her. Og jeg vil sige at stedet her har gjort rigtig meget til at jeg til, at jeg i dag er nået så langt med praktik og har mulighed for at kan blive der, og tjene mine egne penge.*

Der er for os ingen tvivl om, at den anerkendelse både Lone og Jes har mødt i Cafe Udenfor og i Gåseby Kommune har været af afgørende betydning for deres måske ikke op- men genblomstring. De er begge på vej til at være selvforsørgende, og de har egen bolig. Vi kan konkludere at det har en strukturel betydning hvor i landet man er hjemløs, da de to informanter der boede udenfor København, intet problem havde i at finde en passende bolig. Vi ser dog ikke boligmarkedet, som

hovedårsagen til den markant bedre arbejds- og boligsituation Lone og Jes har. Cafe Udenfor har en stor del af ansvaret for, at de klarer den, og vi mener det dels skyldes at de oplever et meningsgivende fællesskab, hvor de kan føles sig anerkendt. I Cafe Udenfor er de gode til at finde ud af menneskers formåen, og i samarbejde med kommunen tilbyde de udsatte borgere som kommer et meningsfyldt formål med livet. For Jes var det hjælp til overhovedet at komme ud af sin lejlighed og ned i cafeen, for Lone var det at sætte hende til hendes gamle bestilling, madlavning, for på den måde at anerkende hendes evner, og derigennem give hende noget af den selvtillid tilbage, hun på et tidspunkt i livet blev frataget. For at forklare det med de Honneth begreber, vi i teoriafsnittet omsatte til anerkendelse i det sociale arbejde, så handler det om at Jes og Lone i Cafe Udenfor har mødt professionelle socialarbejdere, som har involveret dem i deres egen sag, har givet dem ansvar og vist dem at de er gode nok, og sagtens kan selv.

Kapitel 5: Diskussion og metodekritik

Vi siger vi hjælper de hjemløse, men gør vi det?

Vi har redegjort for hvordan vi kan genfinde spor af det moderne samfunds pres, i hjemløses livsfortællinger. Det er naturligvis ikke den eneste forklaring på hvorfor de er blevet hjemløse, men det rejser nogle spørgsmål. Hartmut Rosa mener at vi gør ting vi ikke har lyst til, som fx at surfe på nettet, når vi egentlig burde arbejde. Det kender vi som tidligere skrevet alt til. Det vi mangler hos Rosa, er at han forholder sig til alle de gange vi vælger at gøre noget andet end det vi burde, som fx Jesp der ”glemte at komme i skole” fordi det var langt sjovere at feste. Kan man forklare det med hastighed på et hamsterhjul? Vi mener godt at Jes valg, at feste fremfor at gå i skole, kan forklares ved hjælp af de anvendte teorier i specialet her. Jesper har for det første ikke været hjemmevant på den uddannelse han valgte, og han har følt at det var spild af tid at komme, da han ikke engang behøvede at læse, for at kunne deltage i undervisningen. Dertil kommer at Jes udelukkende startede på den uddannelse fordi der på den ungdomspension han boede var et krav om uddannelse. At skulle stå op hver morgen, gå i skole, være velforberedt og i øvrigt også være social, så sætter det et enormt pres, på et menneske. Vores påstand er så, at hvis det menneske i forvejen er belastet, så vil det knække sammen under presset, og som i Jespers tilfælde, gøre noget der tilføjer ham øjeblikkelig nydelse, uden tanke på konsekvenserne. Vi lovede tidligere at bringe Ove Kaj Pedersen i spil i vores diskussion, og her er det oplagt at inddrage Pedersens version af det moderne samfund: konkurrencestaten. For at give et ultra kort og ikke helt retfærdigt overblik over Ove Kaj Pedersens påstand om hvordan vi er gået fra velfærdssamfund til konkurrencestat, bruge hans sammenligning af folkeskolen formål. Pedersen redegør for, hvordan den danske folkeskole tidligere havde til formål at opdrage til fællesskab: *”I den velfærdstatslige periode skal personen dannes for at påtage sig et (med) ansvar for fællesskabet.”* (Pedersen 2011:183). Det forstår vi som en uddannelse i solidaritet og fællesskabsforståelse. Dette fællesskabsdannende formål er nu erstattet af en moderne konkurrencetænkning:

“Nutidens ideal hviler på den antagelse, at sociale relationer er af økonomisk karakter, og at private såvel som offentlige dispositioner har gensidige konsekvenser – for fællesskabet. Det hviler også på den antagelse, at mennesket er drevet af interesser og er udmærket ved sin præferencestruktur – eller ved, hvordan det vælger mellem alternative goder og gør det i forskellige situationer.” (Pedersen 2011:188)

Vi forstår dette udsagn, som et vidnesbyrd om individualisering af ansvaret for eget liv. Vi forklarer Jespers manglende skolefremmøde som en handlingslammelse overfor de krav og valgmuligheder, han konstant skal forholde sig til, og dermed en chanceulighedsskabende faktor. Modsat tolker vi at Ove Kaj Pedersen ville sige, at det er Jespers eget ansvar. Jesper valgte fest og farver, han burde kende konsekvensen af ikke at tage en uddannelse, og derfor må han selv svare for følgerne. En ting både Pedersen og det samfundskritiske team kan blive om er, at et af de største problemer ved det moderne samfunds udvikling er, at det sker næsten upåagtet og uden det politisk og etisk bliver italesat.

Når man skriver speciale indenfor kritisk teori, så har man som regel bekendt politisk kulør. Vi mener at det er en styrke i vores speciale, at vi så klart bekender kulør, både i forhold til menneskesyn og videnskabsteoretisk ståsted. Forskere der påstår de ikke er farvede af forforståelser tror vi ikke rigtig på. For os er det netop vores forforståelser og vores menneskesyn der driver vores nysgerrighed og vores harm til at lave en undersøgelse som denne. Det har været en udsøgt fornøjelse, vi kunne godt have taget emnet i utallige andre spændende retninger. Da et kan se ud som om kampen om definitionsretten på sociale problemer, kan komme til at udspille sig på socialforskningens scene fremfor i den offentlige debat, så stiller vi gerne våben og viden klar til endnu en runde.

Metodekritik

At vi har taget udgangspunkt i kvalitative interviews medfører, at vi ikke i samme stil som fx naturvidenskaben vil kunne påberåbe neutralitet eller falsificerbarhed. At vi kun har fire informanter betyder, at vi ikke kan gøre os håb om at repræsentere hele Danmarks hjemløsebefolkning. En yderligere vanskelighed ved dette speciale har været, at vi ikke har haft adgang til sekundær forskning, da der ikke er nogen der har beskæftiget sig med vores genstandsfelt. Men vores argument mod dette er, at det netop er det kvalitative interviews styrke, at det er baseret på personers egne subjektive erfaringer. Da vi lever i en konstant flydende verden, hvor alting forandrer sig, mener vi netop at kunne finde vigtige spor af det moderne samfunds pres i kvalitative interviews.

Kapitel 6: Konklusion

Udgangspunktet for dette speciale har været en nysgerrighed i forhold til, hvordan hjemløse har oplevet det moderne samfunds krav og belastninger på egen krop. Kan vi i hjemløses erfaringsverden finde fortællinger om krav til præstation og performance i deres møde med skolen, arbejdsmarkedet, socialsystemet eller i deres familie og netværk, og som har gjort det umuligt at opnå anerkendelse, og dermed er kommet til at stå udenfor det etablerede samfund?

Ved hjælp af kvalitative interviews med hjemløse, har vi med en Kritisk Teoretisk tilgang analyseret os frem til de synlige og usynlige samfundspres, som fører til lidelse og ubehag. Med afsæt i Kritisk Teori, redegør vi for, hvordan teoretikerne Honneth, Taylor, Bauman, Sennett og Rosa forholder sig til det moderne samfund, og de sociale patologier, altså den sociale lidelse, det er årsag til.

Vi har analyseret vores indsamlede empiri i temaer, og for hvert afsnit har vi kunnet konkludere, hvorledes vi i de hjemløses fortællinger har kunnet finde spor af det moderne samfunds pres.

Det første tema om opvækst skulle vi bruge for at vise, hvorledes belastninger i barndommen kan medvirke til, at man senere i livet bliver ekstra sårbar over for de belastninger, det moderne samfunds pres kan medføre. I analysen af erfaringer med skole- og uddannelsessystemet fandt vi flere tegn på Honneths begreb om ”liden under ubestemthed”. Jes efterspørger selv specifikke krav, da han slet ikke har været i stand til at finde meningen med livet ud af sit eget indre, og derfor ikke har kunnet navigere, fx i forhold til at tage en uddannelse. Bo har haft for mange valg, og har for svært ved at se meningen med en uddannelse, han har valgt for at tilfredsstille sine forældre, for at blive fri for det pres, de lægger på ham. Vi mener at det er samfundets pres der bliver udtrykt gennem familien, og Bo må have følt det pres meget stærkt, siden han vælger at gå i lære som elektriker, når han egentlig hellere ville have gået i gymnasiet. Dette falder i god tråd med Rosa, som mener at vi er fremmedgjorte over for vores egne handlinger, når vi gør noget der umiddelbart virker som egen fri vilje, men som vi på den anden side heller ikke har lyst til at gøre.

I forhold til erfaringer med familie og netværk, så kan vi ud af informanternes fortællinger konkludere, at selv familien i dag er udsat for konkurrencelignede betingelser. Der er krav om hvordan en ”god-nok-forælder” er, både fra børnenes side, men også fra samfundets, som i sidste ende skrider ind overfor ”dårlige” forældre, og fjerner børnene. Der bliver fx stillet krav til Lone fra

datteren, om at Lone skal være ædru hvis hun skal se sit barnebarn. Der er ikke længere plads til småplørede bedsteforældre eller som i Jes tilfælde, en far der ikke altid dukker op som aftalt. Den sikkerhed familien tidligere udgjorde er også i dag til forhandling, og i den kamp, der taber hjemløse ofte. Det vi også kan konkludere er, at de hjemløse mangler netværk, eller rettere venner. De venskaber de har knyttet, er ofte fællesskaber hvor misbrug indgår, og Bauman ville kalde det et knagefællesskab, som i sidste ende vil gå i opløsning, fordi det ikke er et forpligtende fællesskab. Hvis man har haft venner i over 20 år, som Sus fortæller, men man ikke kan tale med dem om sine problemer og udfordringer, kan man så betegne det som venskab? Honneth og Taylor fremfører også hvordan vi først rigtig kan udfolde os selv, i mødet med andre mennesker. Det som går igen i fortællingerne er, at når informanterne har mødt et menneske at tale med, en som kan hjælpe dem med at få tømt postkassen og få vendt livets spørgsmål med, så ser de ud til at blomstre op. Det der bare er der sørgelige ved fortællingerne er, at de mennesker der virkelig har gjort en mærkbar forskel i de hjemløse liv, alle har været professionelle socialarbejdere, hvis job har været at skabe en relation til de hjemløse.

Der hvor vi kan finde positive erfaringer med at komme tilbage til arbejdsmarkedet efter at have været hjemløs, er hos de to informanter som er tilknyttet et være- og aktiveringstilbud, drevet af en frivillig organisation Cafe Udenfor. Man har i Cafeen formået at indgyde både Lone og Jes så meget selvtillid ved at vise dem anerkendelse, at de begge ser ud til at kunne vende tilbage til arbejdsmarkedet. Lone har dog stadig nogle forbehold overfor moderne teknologi såsom pakkemaskiner og computere.

Også Sus, som er den mest belastede af vores informanter, har det moderne samfunds arbejdsmarkeds krav allerede taget modet fra. Sus fortæller hun er for gammel, og at det er højt usandsynligt hun igen kommer i job, og i øvrigt er hendes fremtoning og udseende heller ikke konkurrencevenligt. Når der, som tidligere nævnt, er i gennemsnit 11 kontanthjælpsmodtagere for hvert ledigt job i Job-net, så bedømmes kandidater på andet end deres kvalifikationer. På den måde mener vi at kunne finde belæg for Sennetts teorier om ubrugelighed, ved Lones "Cultural Lack" i forhold til teknologi og Sus der ganske rigtigt både hvad angår alder og udseende ikke kommer forrest i jobkøen. Endelig har vi Jes, som står overfor et problem med at få de rigtige papirer, således at han kan aflægge en køreprøve og få det førerbevis, som skal sikre ham et job, efter 20 år uden nogen stabil tilknytning til arbejdsmarkedet. Taylor mener at vores valg er stærkt begrænsede af institutionerne og strukturerne i samfundet, og man må da sige at Jes mulighed for at komme

videre er stærk begrænset på grund af en uhensigtsmæssig bureaukratisk fejl i kommunikationen mellem to offentlige myndigheder.

Alle disse kilder til lidelse, har for samtlige af vores informanter ført til et misbrug, som vi mener med rette at kunne kategorisere som selvmedicinering. De er alle klar over at det dulmer smerten eller sender dem ind i en anden galakse hvor problemer er ikke eksisterende for en stund, og hvor der med garanti ikke findes postkasser. Misbruget kan også ses som et forsøg på at sætte farten på accelerationen ned, således at de hjemløse ikke behøver løbe så stærkt som Hartmut Rosas hamsterhjul drejer rundt. Faktisk ser vi dem som værende faldet helt ud af hamsterhjulet, og måske er problemet at de aldrig kom rigtig ind og fik fat? I forhold til den generelle tilfredshed, altså lever vores informanter ”det gode liv”, så er konklusionen: Nej! Sus venter egentlig bare på at dø, siger hun, og Bo har diffuse drømme om job og bolig men igen egentlig plan for at føre den ud i livet, andet end at flytte til en kommune hvor de måske kan hjælpe ham. Jes har stadig ingen kontakt med sin datter, og han skal i perioder slås med angst og depression. Lone har igen fået et godt liv, hun føler hun igen mestrer sin hverdag.

Vi satte os for at leder efter samfunds patologier, altså noget der er sygt ved vores samfund, og derfor bør ”skæres væk”. Vi mener at den kultur der er skabt i forhold til at bebrejde den enkelte for sociale problemer eller altid undskylde sociale problemer med belastninger i barndommen er et skråplan både for det sociale arbejde og socialpolitisk. Vi stiller flere og flere krav til modtagere af sociale ydelser, der næsten kan minde om konkurrencelignende forhold, uden fristes man til at sige, nogen tager stilling til om det er samfundets indretning og de krav vi alle stiller til os selv og hinanden, som er årsag til de sociale problemer. Sat helt på spidsen tegner der sig en kamp om definitionsretten på sociale problemer, og på den ene side står vi med rødderne plantet i nymarxisme a la Hartmut Rosa, der tror på det moderne samfunds ulidelige pres, som årsag til sociale problemer. På den anden side står neoliberalisterne, de som tror på at individet må være ansvarlig for at kunne stå distancen i konkurrencesamfundet.

Litteraturliste:

Bauman, Zygmunt (2006): *Flydende modernitet*. København, Hans Reitzels Forlag.

Benjaminsen, Lars; Christensen, Ivan (2007): *Hjemløshed i Danmark 2007 – en national kortlægning*. København, SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Brinkmann, Svend (2014): *Stå fast - Et opgør med tidens udviklingstvang*. København, Gyldendal Business.

Boltanski, Luc & Chiapello, Eve (1999): *Le Nouvel Esprit du Capitalisme*. Paris, Callimard.

Ehrenberg, Alain (1998): *La fatigue d'etre soi. Depression et société*. Paris, Editions Odile Jacob.

Gottlieb, Martin; Schmidt, Matilde Stenhøj (2015): *Efterevaluering af Hjemløsestrategien – med alternative normative succeskræterier*. Modul 3 eksamensprojekt. Vejleder Søren Juul. København. Aalborg Universitet, Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde.

Honneth, Axel (2003): ”Den individuelle friheds patologier”. I: Rasmus Willig red.): *Behovet for anerkendelse – en tekstsamling*. København, Hans Reitzels Forlag.

Honneth, Axel (2005): *Organiseret selvrealisering – individualiseringens paradokser*. I: Willig, Rasmus & Østergaard, Marie red. (2005): *Sociale patologier*. København, Hans Reitzels Forlag.

Honneth, Axel (2006): *Kamp om anerkendelse – Sociale konflikters moralske grammatik*. 1. udgave, 2. oplag. København, Hans Reitzels Forlag.

Høilund, Peter; Juul, Søren (2005) *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde*. København, Hans Reitzels Forlag.

Juul, Søren (2010): *Solidaritet: anerkendelse, retfærdighed og god dømmekraft*. 1. udgave, 2. oplag. København, Hans Reitzels Forlag.

Juul, Søren (2012): *Nyere kritisk teori*. I: Juul, Søren; Pedersen, Kirsten Bransholm (Red.): *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori – en indføring*. 1. udgave, 2. oplag. København, Hans Reitzels Forlag.

Juul, Søren; Riiskjær, Erik (2012): *Fælles værdier i det sociale og sundhedsmæssige arbejde med socialt udsatte*. København, Ministeriet for Sundhed og Forebyggelse og Social- og Indenrigsministeriet.

Larsen, Jane; Koch, Matilde (2012): *Unge med få ressourcer – hvordan kan socialrådgiveren hjælpe dem til at blive uddannelsesparate?* Vejleder: Ann Benwell og Edith Nikolajsen. Frederiksberg, Institut for Socialt Arbejde, Professionshøjskolen Metropol.

Kamp, Anders Højbjerg (2016): *Mange ledige for hvert job*. Hus Forbi nr.11, november 2016. København, Foreningen Hus Forbi.

Kvale, Steinar; Brinkmann, Svend (2009): *Interview – Introduktion til et håndværk*. 2. udgave. København, Hans Reitzels Forlag.

Pederen, Ove Kaj (2011): *Konkurrencestaten*. København, Hans Reitzels Forlag.

Rambøll; SFI (2013): *Hjemløsestrategien – afsluttende rapport*. København, Social- og Integrationsministeriet.

Rosa, Hartmut (2014): *Fremmedgørelse og acceleration*. København, Hans Reitzels Forlag.

Sennett, Richard (1999): *Det fleksible menneske*. Højbjerg, Forlaget Hovedland.

Richard Sennett (2007): *Den ny kapitalismes kultur*. Højbjerg, Forlaget Hovedland

Taylor, Charles (2002): *Modernitetens ubehag – autenticitetens etik*. Århus, Forlaget Philosophia.

Love, vejledninger og notater:

Lov om Social Service